

ИНСТИТУТ
ЗА ПРОУЧАВАЊЕ КУЛТУРЕ
СРБА, ЦРНОГОРАЦА, ХРВАТА И МУСЛИМАНА

ГЛАСНИК

БАШТИНА

СВЕСКА 5.

ПРИШТИНА, 1994

Приредио
Редакциони одбор

Др Милосав Вукићевић (српски језик)
Др Даница Андрејевић (књижевност)
Др Милован Секулић (историја)
Мр Петар Ђуза (историја уметности)
Мр Миленко Јевтовић (култура)

Главни и одговорни уредник
Мр Миленко Јевтовић

Корице
Петар Ђуза

Лектор
Др Љубиша Рајковић

Коректор
Биљана Младеновић

Компјутерска обрада текста
"Пергамент" – Приштина

Издавач
Институт за проучавање културе
Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана
38000 Приштина, Ваљевска 2

Штампа
"Пергамент" – Приштина

УДК 00(05)

YU ISSN 0353-9008

Вињета на корици: *Призренско четворојеванђеље, јеванђелист Марко*

ИНСТИТУТ
ЗА ПРОУЧАВАЊЕ КУЛТУРЕ
СРБА, ЦРНОГОРАЦА, ХРВАТА И МУСЛИМАНА

ГЛАСНИК

БАШТИНА

СВЕСКА 5.

ПРИШТИНА, 1994

САДРЖАЈ

СРПСКИ ЈЕЗИК

Љубиша Рајковић:

Језичко-стилске одлике лирских обредних народних песама
косовскометохијских Срба 9

Лингвистическо-стилистические формы лирических обрядовых песен косо-
во-метохийских сербов 21

Желько Ђупић:

Анатомска лексика у косовскометохијској топонимији 22

Анатомическая лексика в косово-метохийской топонимике 32

Драган Микетић:

О презименима и традиционалним родовским именима
у Пасјану код Гњилана 33

Sur les noms et les prénoms tribaux traditionnels à pasjane près de Gnjilane 41

КЊИЖЕВНОСТ

Чедомир Ребић:

О „плетенију” прозне строфе у старој српској књижевности 45

Sur "pletenije" de la strophe en prose dans l'ancienne littérature serbe 54

Драгиша Бојовић:

Стара српска књижевност између стварног и есхатолошког 55

Старая сербская литература между реальностью и эсхатологией 62

Радомир В. Ивановић:

О процесу палингенезе у монографији *Преглед књижевног рада*
Црне Горе Трифуна Ђукића 63

The process of palygenesis in Trifun Djukić's monograph „The survey
of montenegrin literary work" 79

ИСТОРИЈА

Божидар Зарковић:

- Где се налазила Штинкара попа Костадина 83
Where was pop Kostadin's štinkara? 94

Милован Секулић:

- Два новчана завода у Приштини између два светска рата 95
Два денежных предприятия в Приштине в период между
двумя мировыми войнами 126

Векослав Станковић:

- Мало познати покушај обнове манастира Св. Арханђела код Призрена . 127
A less known attempt of restoration
of the monastery St Archangels near Prizren 140

ЕТНОЛОГИЈА

Мина Дармановић:

- Садашња горанска народна ношња 143
The present-day goranian costume 150

Драгољуб Симић:

- Савремене демографске одлике Средачке жупе 151
Les particularités contemporaines ethnographiques de Sredačka Župa 162

ПРИКАЗИ

Милета Букумирић:

- Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица:
Правпис српског језика 165

Владета Вуковић:

- Др Мишо Дошлић: Просветитељство и дидактичност
Љубомира Ненадовића 170

Миленко Јевтовић:

- Др Маринко Божовић: Говори Средњег Ибра 174

СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКЕ ОДЛИКЕ ЛИРСКИХ ОБРЕДНИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА КОСОВСКОМЕТОХИЈСКИХ СРБА

Обредне песме Косова и Метохије одликују се шароликошћу мотива и правим богатством језичкостилских изражајних средстава.

У језичком погледу усмена обредна лирика овог дела наше земље показује многе особености, тј. одлике само њој својствене, а све оне проистичу из дијалекатског карактера косовског говора, као једног од старијих (некњижевних) говора новоштокавског дијалекта. Те особености се огледају у фонетици и морфологији, а донекле и у синтакси.

Један број песама показује и неке одлике староштокавског дијалекта, као што је, рецимо, очуваност полугласа: *Къд* ми дође брат на гости (ЈИ, стр. 46), а *зъва* ми киту кити (ЈИ, стр. 46), чије ведро рано *звъни*? (ЈИ, стр. 44), метлика је *звънеше* (МВ, бр. 15), *Дън* *Дъница* огрејала! (ЈИ, стр. 54), чим заспаја, *сън* *видеја* (БР), *със* две игле сребрне, / *със* два конца свилена (ЂЈ, бр. 1) итд. Срећу се и примери касније редукције *а > њ*: *Чъсни* крсти бога мољет (ПМ, стр. 273).

Песме потврђују једну од главних *specifica differentia* косовског говора: вршење друге палатализације и тамо где нема услова за њено вршење (*к + с > ц* — у акузативу множине именица мушког рода са предњонепчаним консонантским завршетком), до чега долази по аналогiji: Од руха *обојце* градила, / од сребро *оковце* градила (ЈИ, стр. 127). За разлику од овога, има случајева где палатализација није извршена и тамо где постоје сви фонетски услови за њено вршење: дадо *мајки* да дели (ЈИ, стр. 167).

Читав низ примера доказује да је косовски говор доследан у екавској замени и кратког и дугог јата (Ђ), у чему нема изузетка: Која *неје* на ранило (ЈИ, стр. 100), *Неје* вијор ни ветар (МВ, бр. 15), што *неси* мене, море, казала (БР), Слава и чест *мале моме*, / *мале моме*, *сестре наше* (ДД, стр. 315), Зазор дође *мале Стане* (ЈИ, стр. 18).

Л вокално (л) у неким случајевима дало је, као у јужноморавском говору, рефлекс лу: да л' је слунце, да л' месец? (ЂЈ, бр. 7). Сонант л се понекад чува на крају речи (не прелази у о): Отуд иде сиви сокол (ЈИ, стр. 29), а понекад долази и до супституције: Соков лети високо (ПМ, стр. 268). Кад је био на крају слога, претварао се у о: Подај вуку сочице (<соочице<солчице) - БР.

Фонема х се ретко очувала свуда тамо где јој је по етимологији место: Викајте ми Јанка *ћехају* (ДС, бр. 20-22), Сунце зађе на *заходак*, / а девојка на *походак* (БР), У Ђорђета *механцију* (БР), мала Стано, наша *снахо* (ЈИ, стр. 18), Љиљана *снаху* довела (ЈИ, стр. 127), много ти *рухо* донела (ЈИ, стр. 127), *јахни* коња, појди тамо (ПС, бр. 36). Обично се изгубила: Снег ми паде на *беарно* воће (БР), руке вије, под појас и' крије (ЈИ, стр. 161), На Јану *чоа* до земље (ЈИ, стр. 171), *Апсана* му, *цанум*, моја бела недра (ЈИ, стр. 136), Једна *вика*, *аман*: „Да га *уапсимо!*” (ЈИ, стр. 136), слика ти Солун *доваћа* (ВМ, бр. 385), да *зарани* дечицу (БР), на *вр'* беле планине (БЈ, стр. 44), преко *вр'а* планине (ЈИ, стр. 109), Шајка лађа *ораова* (ЈИ, стр. 44), ветар да ме *лади* (ЈИ, стр. 44), Маца да *дооди* (ЈИ, стр. 44), не *отидо* за годину (ЈИ, стр. 54), *оће* ли се заденут (ЈИ, стр. 108), *њу* гу мајка *тио* кара (ПЈ), *очким* вином, *дримском* *рибом* (ЈИ, стр. 18) итд. Дешавало се и да пређе у неки други сугласник, односно сонант, рецимо у в: но је *снава* с девером (МВ, бр. 15), *љубе руво* куповаше (ПЈ), не руси ми свилно *руво* (ЈИ, стр. 29); или пак, у ј: *Вијор* гору лелеје (МВ, бр. 15).

Вокални систем, у односу на књижевну норму, није знатније поремећен. Ретки су случајеви да о>а: од две *квачке* два пилета (ДД, стр. 317) или, пак, да, путем асимилације, о>е: *ене* мома у градине (БР).

Много чешће гласовне промене запажају се у оквиру консонантског система. Тако, рецимо, в>л: у сребрне колекке (СМ, бр. 45), од две *опце* ведро млеко (ВМ, бр. 370), или в>ф: а у *кафалу* стручак босиљка (ЈИ, стр. 102), и солуначке *офчаре!* (ВМ, бр. 385), или в>м (дисимилација): од две челе *врчма* меда (ВМ, бр. 370); н>њ: увати *гњездо* те седи (ЈИ, стр. 417); ш>ч: па ми сеје *пченицу* (БР); ш (испред ч)>ј: у Мацину *бајчу* (ЈИ, стр. 44) — тј. башту, Дивна ни је и без *бојче* (БР) — тј. бошчице (марамике, крпице за замотавање), од две гуске сто *гујчета* (ВМ, бр. 370) — тј. гушчета.

Глас ј се испред вокала предњег реда (е, и) слабо чује, или готово никако и не чује, па га поједини записивачи у тим позицијама и не бележе: Гркало *е* грличе (СМ, бр. 45).

Супротно умекшавању (л>љ): и на трећи *каранфиљ!* (ЈИ, стр. 108), да набереш *метлике* (БР), јавља се отврдњавање (љ>л): *Трепетлико* девојко (БЈ, стр. 35).

Подновљено јотовање среће се код неких збирних именица, на пример: Бог помага у *дворље*! (БР).

Епентетско *в* имамо у примеру: Море, Иво, кавурине (ПЈ), а функција му је да спречи нагомилавање самогласника једног до другог, односно да раздвоји два вокала.

Глас *ф* настао из секвенце *хв* садрже примери: те *уфату*, аман, момче нежењето (ЈИ, стр. 136), већ га *фати* за руче (БР).

Примера за испадање сугласника има много: *сд* две *челе* (<пчеле) врчма меда (ВМ, бр. 370), *де* (<где) бећари, море, камен међу (ДД, стр. 264), да се *дине* (<дигне) порано (БЛ, стр. 35), да идемо *зајено* (<заједно), / да *панемо ујено* (<паднемо уједно) — БР, ће ми *доју* (<дојду) лазари (БР). Секвенца *ст*, кад се нађе у финалној позицији, губи сугласник *т*: *Радос, радос*, Лазаре (НЖ, 3), *милос* да доноси (ЈИ, стр. 44), Слава и *час'*, коледо (ДД, стр. 311), да је на *час'* домаћину (ДД, стр. 311), али у тој појави нема доследности: Слава и *част*, коледо, / да је на *част* малом Крсту (ДД, стр. 315), Слава и *част* мале моме (ДД, стр. 315), Слава и *част*, коледо, / да је на *част*, коледо (ДД, стр. 316), Слава и *чест* да је на *чест*, / да је на *чест* домаћину (ЈИ, стр. 18).

Метатезу гласова налазимо у примерима као што су ови: од две гице товар *гројзе* (ВМ, бр. 370), у горњо *лојзе* под вишњу (ЈИ, стр. 171), где је *зј* > *јз*.

У песмама се поред књижевних облика (на пример: све *теоци*, све *волови* — ЈИ, стр. 18), јављају и дијалекатски, у разним видовима: све *телаци* јеленасти (БР), све *тејаци* јеленасти (ДД, стр. 311).

Дијалекатска лексика најзаступљенија је код именица: *војин* право раздели (ЈИ, стр. 167) — драги, супруг; од две *челе* *врчма* меда (ВМ, бр. 370) — ћуп, врста земљаног лонца; од две *гиче* товар *гројзе* (ВМ, бр. 370) — чокот; Пењај се горе на *деја* (ЈИ, стр. 84) — дел, брдо; што не дошла у *другачке* (ЈИ, стр. 100) — другарице; Збирај, момо, свилено *јуже* (БР) — уже; на пиргове *киткиче* (НЖ, 1) — китица; па отиде у *клетове* (ЈИ, стр. 18) — остава; на киткиче *костренче* (НЖ, 1) — чаша од калаја или неког другог светлог метала; *Ладик* седи у столе (СМ, бр. 45) — владика; О, јуначе, *леваче* (ЈИ, стр. 109) — несрећко; да набереш *метљике* (БР) — рунка, биљка из породице главочика; од Нёдине *неправдине*! (БР) — огрешење; Покрај реке *нишало* (МВ, бр. 17) — љуљашка; од сребро *оковце* градила (ЈИ, стр. 127) — оптоци предмета и украса; у теј жуте *папрејке* (БЛ, стр. 44) — папрат; Отуд иде *пепелуга* (ЦА, бр. 20) — пеперуда, додола; на рогови *пиргови* (НЖ, 1) — украси, предмети пепељаве боје прошарани црним и белим пегاما; под бело грло, танка *полојна* (ЂЈ, 12) — половина, тело, стас; да месимо *поскурицу*

(Б) — обредни хлебчић; и по кућу *пословачи* (ЦА, бр. 19) — посленици, радници; ни на глави злат *поткосник* (ЈИ, стр. 18) — врста женског чешља; *првоскиња* два јагњета (ЈИ, стр. 44) — овца која се први пут јагњи; *Ратај* седи на рало (БР) — ратар, орач; Ој *ситниче*, путниче (НЖ, 20) — човечуљак; он не може *спенце* бројит (ЈИ, стр. 31) — паре, новац; појас гу је у *шарајке* (БР) — жена која трукује платно за вез, везиља; а од *шотке* сто *шочета* (ВМ, бр. 370) — патка, паче; Овца Марија *штирка* одила (ДС, бр. 20-22) — јаловица, нероткиња; итд. Поједине именице начињене су аналогично, као, рецимо, именица *ткаиља* у стиху: бојча гу је у *ткаиље* (БР) — према именицама *везиља*, *плетиља* и др. (вероватно из метричких разлога). За лексему, пак, *толуна* у стиху: и девета *толуна* (БР) нисмо могли да докучимо семантику.

Ево неких примера за дијалекатску лексичку и код глагола: ал не може да *заврне* (БР) — почне да пада (киша); оће много да *зазрев* (БР) — замере; рано на воду, воду да *земи* (ЂЈ, 12) — узме; да јој дукат *кликоће* (ВМ, бр. 382) — кликће, звекца; и највише *надбира* (НЖ, 3) — скупља, окупља; девером *се облага* (МВ, бр. 15) — опклади се; што се *поваш* по брегу? (МВ, бр. 15) — пужеш, успињеш; *пропуди* ми вукове (ЈИ, стр. 108) — протерај; па *се сведна* да га грабне (БР) — наведе се, сјури се; *Тегнај* ми оро, Бојано (БР) — поведи, покрени; да *улегну* калинарке (ДД, стр. 316) — ућу; те *утепа* три млада бећара (ЈИ, стр. 93) — уби; итд.

Придевских је знатно мање: устај, устај, *варјана* (БР) — златна, позлаћена (турц.); да запојим *лењиве* девојке (ЈИ, стр. 168) — лење; сас *пудаства* вретена (БЛ, стр. 27) — сјајна; стаде село *сетнело* (НЖ, 1) — сетно, невесело, тужно; чије да је, *татково* је (БР) — очево; и дајте јој *ћурје* јајце (ЈИ, стр. 100) — ћуреће.

Срећу се и понеки дијалекатски предлози: и *врз* мене, мајко (ЈИ, стр. 44) — преко; Кмет ми шета *проз* село (ЂЈ, 1) — кроз; а кметица *про* дело (ЂЈ, 1) — преко. Занимљиво је да је сачуван и прастари предлог *у* са значењем *код* (што је и књижевна норма): кошуља ју у *везиље* (БР); и у бана седомо (СМ, бр. 44); у Софију у Стојана (ПЈ).

Ево и два-три дијалекатска прилога (за место или за време): *туј* га царе дарује (БР) — ту; Цар гу *тујка* не беше (БР) — ту; *таг* ћу сина да женим (БР) — тад.

Дијалекатске партикуле су ретке: *Ела, ела*, девојче (БР) — хајде, дедер.

Међу варваризмима најчешћи су турцизми: по бакшишу, мори, и по *абери* (ДД, стр. 264) — вест, порука; Једна вика, *аман*: „Да га уапсимо!” (ЈИ, стр. 136) — милост; дете ми је *ацамија* (ЈИ, стр. 31) — млад, неискусан; јашеш коња *ацамију* (ПЈ), *бакшиш* да донесе (ЈИ, стр. 44) — дар, поклон; а на платну игла од *биљура* (БР) — кристал; Упази је *даја* од пенцера (ЈИ, стр.

161) — хип. од даица (ујак); јагње ојагњи, сина *карацу* (ДС, бр. 20-22) — црн, црномањаст; у руци јој ћерћеф од *мерцана* (БР) — корал; четири *пенцера* (ЈИ, стр. 44) — прозор; на чардак седи млади *спаија* (ЈИ, стр. 126) — турски велепоседник; Викајте ми Јанка *ћехају* (ДС, бр. 20-22) — чобански првак; чича ће гу *ћурак* кројит (ВМ, бр. 360) — зимски капут од сукна или од чохе постављен овчјим крзном; Апсана му, *џанум*, моја бела недра (ЈИ, стр. 136) — драга душо; итд. Турцизми дају оријенталну боју песмама и доприносе њиховом језичком колориту, а понекад и музикалности стихова. Већина их се одомаћила и у свакодневной језичкој комуникацији, а неки се осећају већ и као архаизми.

Није зачуђујуће што се утицај црквенословенског језика огледа највише у божићним песмама, јер су оне умногоме християнизоване: Божић поје по *все* земље (СП, стр. 72) и сл. Божићна песма „Сива, силна голубице” (СП, стр. 72) завршава се речју *амин* (та реч је, заправо, придодата након последњег стиха).

Утицај албанског језика најчешће се огледа на фонетском плану: од намета нема *сељамета* (БР) — < турц. селамета (селамент — спас, спасење; повољно стање); Чњсни крсти бога *мољет* (ПМ, стр. 273) итд., а утицај македонског језика углавном на морфолошком плану: *Водичарки, сестри мили* (ПС, бр. 36), моли татка и мајку, / да ти *скинет* пауни (СМ, бр. 45), стари старци *постадоа* (ПМ, стр. 273), луди деца *огладноа* (ПМ, стр. 273) — аор., и сл. Тај утицај се, ту и тамо, огледа и кад је у питању ред речи: теке *ми се* чњсни крсти (ПМ, стр. 273) = него су *ми* часни крсти; кад је у питању употреба дуплираних заменичких облика (акцентованих и неакцентованих): *њу гу* мајка тио кара (ПЈ) и кад је у питању јављање енклитичких облика у проклитичком (иницијалном) положају: *ће* доведе служавка (СМ, бр. 44), и *ћу* ћерку да дајем (БР).

Дијалекатске форме најмногобројније су код глагола: Наша дода што *молела*, / милог бога *умолела* ! (БР) — молила, умолила; *наше* перо на девојке (ВА, бр. 38) — наже, наклони; *Остри* ноже да се бодe (БР) — оштри; све душе у рај *отоше* (ВМ, бр. 391) — одоше; једна другу *питувале* (ЈИ, стр. 46) — питале; ситну књигу *пишујеш* (БЛ, стр. 37) — пишеш; играјући, *појајући* (ЈИ, стр. 44) — певајући; *сипите* јој мало воде, / *посипите* лењивицу (ЈИ, стр. 100) — сипајте, посипајте; ја *ћу га узнем* курбан за Бајрам (ДС, бр. 20-22) — узнем; итд.

Фреквенција супина прилично је велика: он не може војску *редит*, / он не може спенце *бројит* (ЈИ, стр. 31), не могу и' *пропудит* (ЈИ, стр. 108), оће ми се *заденут* (ЈИ, стр. 108), Другарице, право *ћу ти казат* (ЈИ, стр. 123) итд.

Што се презента тиче, највише дијалекатских форми има треће лице плурала: па *говору* русалије (ЈИ, стр. 31), па *се шалу* (ЈИ, стр. 31), куд да иду да је *фалу* (ЈИ, стр. 18), да ми *граду*, мајко (ЈИ, стр. 44), да ви штету не *начину* (НБ, стр. 178), да ви штету не *чинију* (НБ, стр. 178), те *уфату*, аман, момче нежењето (ЈИ, стр. 136) итд. Среће се и облик типичан за јужноморавски говор: да јунаци камен метав (СМ, 23), севски сејмени нишан да *гађав* (ЂЈ, 12).

Такође се јавља и радни глаголски придев мушког рода сингулара као у јужноморавском говору (на -ја): *Коваја* сам, *коваја*, / јоште нисам *златија* (ЈИ, стр. 109), а де си се *саковаја*, / *саковаја*, *позлатија*? (ДД, стр. 315), Што *купија*, не *раздраја*, / што *повија*, не *развија* (ПЈ).

Поред књижевног облика трпног глаголског придева *нежењен*: Заспаја ми млад *нежењен* (БР), јавља се и дијалекатски *нежењет*: Овде јунак *нежењет* (БЛ, стр. 27).

Дијалекатска особина косовскога говора (као и читавог староштокавског дијалекта) да прво лице једнине аориста у наставку -*смо* остаје без с огледа се и у косовско-метохијским обредним песмама: докле бесмо крај мајке, / по два венца *носимо*, / и по трећи *низамо*, / и у бана *седомо*, / бану коња *седламо* (СМ, бр. 44), Ми отуда *дођомо*, / свекрву ти *видомо* (НЖ, 16).

Дијалекатски облици заменица као деиктичких речи нарочито су испољени код личних заменица: што неси *мене*, море, казала (БР) — мени; метлика је зъвнеше (МВ, 15) — јој; а момче *гу* још боље (ВМ, бр. 385) — јој; па *гу* младу мамише (БР) — је; па *гу* шаљеш код татка (БЛ, стр. 37) — је; да *ви* штету не *начину* (НБ, стр. 178) — вам; Дивна *ни* је без појаса (БР) — нам; те *ги* кида; аман, тај бео босиљак (ЈИ, стр. 136) — им; Везла сам *ги*, превезла (ЂЈ, 20) — их; итд. Јавља се и дативни енклитички облик *си* од личне заменице за свако лице *себе*, *се*: сузе *си* рони, сокола поји (ЈИ, стр. 126).

У појединим падежним синтагмама уместо партитивног генитива јавља се номинатив (као у староштокавском дијалекту): кондир *вино*, два ракије (БР), од два класа шиник *жито* (ЦА, бр. 20), од два класа чабар *жито*, / од две краве плуг *волови*, / од две козе буљук *козе* (ДД, стр. 317), од две овце ведро *млеко*, / од две гице товар *гројзе*, / и од сваку товар *масло* (ВМ, бр. 370).

Употреба падежа је углавном регуларна, сем што су чести случајеви употребе акузатива уместо локатива: ја сам била тамо доле, / тамо доле, у *чаршију* (ПЈ), Јелен плива *на воду* (НЖ, 1), Гркало је грличе, / у *свилене пелене* (СМ, бр. 45), береш дрва *у гору* (НЖ, 12), Ратај седи *на рало* (БР), *на чардак* седи млади спаија (ЈИ, стр. 126), све му здраво *у кућу* (БР), и *по кућу* пословачи (ЦА, бр. 19) итд. На извесну поремећеност падежног система указује и то што се каткад уместо дативног облика јави акузативни: да *их*

готвиш чист дара (НЖ, 16) — им. Акузатив, иначе, као *casus obliquus generalis* јавља се и у значењу инструментала: у горњо лојзе *под вишњу* (ЈИ, стр. 171) — под вишњом; *са јеленче* чист прстен (НЖ, 16) — са јеленчетом. Предлог *с* употребљава се понекад и с инструменталом у ужем смислу (за означавање средства): Сви му се чуде *с чиме* га рани (ЈИ, стр. 126). То, пак, што се кадшто уместо акузатива употребљава номинатив: *врани коњи* доводе (НЖ, 3) — вране коње, највероватније долази услед утицаја говора из староштокавске дијалекатске зоне или услед утицаја македонског језика: *ће доведе служавка* (СМ, бр. 44) — довешће служавку; *ти да идеш у гора* (БР) — гору.

Обиље деминутива и хипокористика у песмама чини стил којим су испеване емоционалнијим. Деминутиви уносе у песму већу дозу присности према ономе што се опева, нежности и топлине, интимитета: *Долете челка* од бога (ЈИ, стр. 417) — пчелица; а на сабљу *марамче* (НЖ, 3) — марамца; у сребренце *челенче* (ЂЈ, 20) — врста мале перјанице од злата или сребра у облику спојених пера, украшене драгим камењем; итд. Хипокористици, као што је код последњег примера могло да се уочи (*сребренце*), дају песмама, у већој чак мери но деминутиви, виши степен осећајности, разнежености, љупкости и ведрине: *Море, Којо*, *Костадине* (БР), *Мори, Тојке*, *Тодорке* (СМ, бр. 44), упазил је *даја* од пенцера (ЈИ, стр. 161), *Подај* вуку *сочице* (БР), *Голубенце* воду пије (БР), *ситан путак* путујеш (НЖ, 20), *Мома* седи под *ружицу* (ЈИ, стр. 9) итд. На акумулацију хипокористика у завршенима појединих песама може се гледати и као на својеврсну поенту: *подај* вуку *машленце* / да не коље *теленце*; / *подај* вуку *сиренце* / да не коље *јагњенце* (БР), *При Николе детенце*, / на *детенце сребренце*, / у *сребренце челенче*, / у *челенче свећенце*, / у *свећенце босиљче* (ЂЈ, бр. 20). До употребе хипокористика понекад долази и из метричких разлога: и *Божића, Божићића...* (СП, стр. 72). Такву функцију имају и поједини припеви (да стих учине за један слог дужим): *У Мари ле* ни једнога (ЈИ, стр. 171). Иначе, главни разлог постојања припева у песмама музичке је природе (њих узрокују мелодијске потребе), што се види из оних записа, прилично ретких, у којима је дата мелострофа, као што је случај, рецимо, са ђурђевданском песмом која је певана на нишалци „*Мори, чија мома на нишаљку?*” (ВМ, бр. 360), а чији припев гласи: *И! гај, и! гајтане мој, и! Многи деминутиви истовремено су и хипокористици* (могу се бар и тако поимати), а има и песама у којима је за љубав риме (односно музике стиха) употреба деминутива и хипокористика доследно спроведена из стиха у стих, као, на пример, у песми „*Седи момче крстато*” (БР). У таквим случајевима *licentia poetica* долази до пуног изражаја: *Не му даде јабуче, / већ га фати за руче!* (да би се постигла рима).

Од стилских фигура најзаступљенији је епитет. Међу епитетима има доста оних који у пуној мери оправдавају назив *украсни придев*. Тако је киша, рецимо, росна: *росна* киша понајбрже (ВМ, бр. 368), блага: па удари *блага* киша (ВМ, бр. 369), златна: Удри, удри, *златна* кишо (ЦА, бр. 21), ситна: да поведе *ситну* кишу (ЦА, бр. 20), лепа: да нам бог да *лепу* кишу (БР) итд. Многи епитети, међутим, иду у ред стереотипних. Тако је коса, на пример, обично руса: испод капе *русе* косе (ДД, стр. 315), да омије *русе* косе (ЈИ, стр. 100), вешало му, цанум, моје *русе* косе (ЈИ, стр. 136); мајка је стара: па се шалу *старом* мајком (ЈИ, стр. 31), *старе* мајке одмена (СМ, бр. 44), Спазила га *стара* мајка (БР); мома је мала: Слава и част *мале* моме (ДД, стр. 315), те говори *мала* мома (ЈИ, стр. 29), *Мала* мома цркву мела (БР); соко је сив: Говори јој *сив* соколе (ЈИ, стр. 29), у рукама држи *сива* сокола (ЈИ, стр. 126), Спазио га *сиви* соко (БР); дукат је жут: те извади *жути* дукат (ЈИ, стр. 18), а на кити два *жута* дуката (ЈИ, стр. 97); књига (тј. писмо) је ситна: *ситну* књигу пишујеш (БЛ, стр. 37), *ситна* писма пишеше (СМ, бр. 45; ПМ, стр. 268), синоћ ми је *ситна* књига дошла (ЈИ, стр. 123); трава је зелена: пушти гране до *зелене* траве (БР), а такође и ливада: и чуваћу *зелену* ливаду (ЈИ, стр. 123), Ој ливадо, *зелена* ливадо (БР), па здравац: *зелен* здравац до колена (БР); итд.

Компарацијом као стилском фигуром остварене су лепе песничке слике, на пример: Преврну се небо / као *златно сребро* (БР) — где је присутна и дискретна рима; Мајке греје као *сунце*, / татку греје као *месец*, / брату греје као *звезда*, / сестре греје као *ватра* (БР); бећари се разиграше / *к'о срнићаи по планини*, / девојке се разиграше / *к'о јагањци по ледини*, / невесте се разиграше / *к'о корњаче по орању* (ВА, бр. 38); итд.

Напоредна употреба синонимских придева (епитета) находи се у стиху Ка' сам *лепа* и *убава* ! из ђурђевданске песме „Невестица коњ' водила” (ЈИ, стр. 126).

Персонификацијом се постиже својеврсно оживљавање свега у природи, односно очовечивање, што се, у крајњој инстанци, своди на хуманистички однос према предметима, животињама и биљкама. Тако, рецимо, у ђурђевданској песми „Ситан камен до камена” (БР) цвеће говори: Сама кита *проговара*, а у коледарској песми „Море, Крсто, коледо” (ДД, стр. 315) говори крст (читава та песма дата је у виду дијалога са крстом).

Метафорично изражавање веома је присутно у обредним песмама Косова и Метохије. Девојка се, на пример, обраћа јорговану речима: Јорговане, *сунце огрејано* (БР). Дете је: *злато материно* (ЈИ, стр. 161), *паунче* (БР), *грличе* (СМ, бр. 45), *пуценце* (БЈ, бр. 7), *босиљак* (ВМ, бр. 378) и сл. У песми: Има мајка три *борка* (МВ, 19) — тј. три борића (фиг. три синчића стаситих

попут борова). И следеће две метафоре доприносе фигуративности стила: *Трепетлико* девојко (БЛ, стр. 35), *Јетрвице, китице* (ЈИ, стр. 116), а оваквих, и сличних, метафора могло би се навести и више. У песми, на пример, „Превила се купина” (ЈИ, стр. 109) момак је дат у виду купине (упоређен са њом) а девојка у виду планине. Итд.

Плеоназам је редак, али и он стил песама чини фигуративнијим: *стари старци* луда деца (ПМ, стр. 273).

Што се лирских паралелизама тиче, најчешће се среће анафора, затим палилогија (анадиплоза) и епифора, а најређе симплоха.

Од многих анафора навешћемо само ова два-три примера (по методи случајног узорка): *да ја идем у поље, / да наберем метлике* (БР), *да отидем у поље, / да наберем перивој, / да пометем дворове, / оће доћи лазари, / оће мало да останев, / оће много да зазрев* (БР). Као што наведени примери показују, једна те иста реч може бити поновљена не само на почетку два узастопна стиха но и на почетку више узастопних стихова. Има доста случајева где је у питању понављање две речи: *ће ми доју лазари, / ће ми поју децама* (БР), *Коло води* Јелена девојка, / *коло води*, невесело оди (ЈИ, стр. 123), *јагње ојагњи* на дан Ђурђевдан, / *јагње ојагњи* сина караџу (ДС, бр. 20-22), *стари старци* постадоа, / *стари старци* луда деца (ПМ, стр. 273), *Ја ћу дворит свекру и свекрви, / ја ћу дворит девет деверима, / ја ћу дворит девет јетрвама, / ја ћу нишат девет колебака* (ЈИ, стр. 123).

Палилогија не само да је честа: *да покисну сви орачи, / сви орачи* и *копачи* (ЦА, бр. 19), па су дошле *русалије, / русалије* из Русије (ЈИ, стр. 31) него је каткад спроведена кроз читаву песму, као што је, рецимо, случај с песмом „Пошла Румена рано на воду” (ЂЈ, 12).

Примера за епифору нема много: *Гракнула је грличица*, није била *грличица* (ВМ, бр. 398), *поравну снагу од моје, / порусе косе од моје* (ЈИ, стр. 84), *погајтан веће од мојих, / покути уста од мојих, / по бисер зуби од мојих* (ЈИ, стр. 84). Има песама које садрже и по две епифоре: *Слава и час, / да је на час* (ДД, стр. 311), *ми у кућу, / Бог на кућу* (ДД, стр. 311).

Ево једног примера и за симплоху: *чије да је, мајчино је, / чије да је, татково је, / чије да је, братово је, / чије да је, сестрино је* (БР, из песме „Лако трупче на орашче”).

Дочаравање звукова из природе најчешће је остваривано ономатопејом, односно глаголима ономатопејског порекла, на пример: *Гркало* је грличе (СМ, бр. 45).

Еуфонија песама постизана је и другим фигурама дикције, као што су, рецимо, асонанца и алитерација: *старо аро* као дрво јавор (ЈИ, стр. 161), Ој

боре, боре, саборе (ЈИ, стр. 84), Ник'о, ник'о, теке ретко (БР), Чујеш, *Вуко*, девојко! / пропуди ми *вукове* (ЈИ, стр. 108) итд.

Акумулација истих фонемских секвенци (скупова) остваривана је бирањем речи истог корена, односно истог гласовног склопа, на пример: да удари *блага* киша / да замеси силно *блато*, / да нам роди силно *благо* (ВМ, бр. 369), што такође доприноси музици стиха.

Из мноштва наведених примера да се закључити да лирске обредне народне песме Косова и Метохије обилују стилским фигурама. То стил којим су оне испеване, било да су у питању фигуре речи, фигуре дикције или фигуре конструкције, чини литерарно вреднијим, што ће рећи да повећава књижевноуметничку вредност тих песама.

Најчешћи припеви који се јављају унутар стиха јесу *аман* и *џанум*. У неким песмама они се наизменично смењују из стиха у стих, као, на пример, у песми „Три девојке, аман, бајчу заградиле” (ЈИ, стр. 136). Јавља се и припев *мори*, као, рецимо, у песми (и то у сваком стиху) „Ој јабуко, зеленико” (ДД, стр. 264). Он се понекад комбинује с припевом *море*, као у песми „Тегнај ми оро, Бојано” (БР). До употребе ових припева долази, пре свега, услед метричких разлога (да би се постигао одговарајући ритам), но и њихов допринос музичкој страни песама није занемарљив.

Елизије су у песмама честе, а до њих долази такође из метричких разлога: *О'те*, друге, да играмо (БР), Невестица *коњ'* водила (ЈИ, стр. 126), у *рукам'* држи сива сокола (ЈИ, стр. 126), *Стан'те*, крсти, да станемо (СМ, 23), *Ов'* година кућица, / *трећ'* година рудина! (СМ, 44). *Отвор'те* се граду врата (ДД, стр. 316). Овде кажу *множ* буве (НЖ, 25) итд.

Пун допринос музици стиха пружају риме, које су и многобројне и разноврсне. Најзаступљенија је парна рима, али ни она није обавезна (јавља се само код појединих суседних стихова у песми): испрати гу на *воде*, / да гу виде *војводе* (БР), Море, Којо, *Костадине*, / јеси био у *планине* (БР), Сунце зађе на *заходак*, / а девојке на *походак* (БР), Шајка лађа *ораова*, / лепша љуба *Јованова* (ЈИ, стр. 44), до година *зидина*, / *трећ'* година *рудина!* (СМ, 44), старе мајке *одмена*, / татку бела *промена* (СМ, 44), Кмет ми шета проз *село*, / а кметица про *дело* (ЂЈ, 1), Ситан камен до *камена*, / зелен здравац до *колена* (БР), Ој овчаре, *бугаре*, / заспало ти *сугаре* (БЈ, стр. 44) итд. У појединим песмама иста рима се јавља и у три узастопна стиха: пијеш вино и *ракију*, / јашеш коња *ацамију*, / однешће те у *Софију* (ПЈ), град градила са три *врата*: / прва врата од *дуката*, / друга врата од *позлата* (ШР, 17), Развила се грана *јоргована*, / под њом седи лепа *Јулијана*, / у руци јој ћерћеф од *мерџана* (БР). Парна рима понекад није на крају стихова: ће ми *доју лазари*, / ће ми *поју децама* (БР), а среће се чак и на почетку стихова: *Мајка* ће гу шит кошуљу, /

тајка ће гу капу купит (ВМ, бр. 360). Нису ретки случајеви да се римују две суседне речи у самом стиху: на две *ките раките* (ЈИ, стр. 108), Ђурђево *лето, пролето* (ЈИ, стр. 165), белу *лику јаглику!* (НЖ, 15), све *синове банове*. / све *ћерчице јелчице* (БР) итд. Нарочито је честа тзв. леонинска рима, која је обично добро нађена и ненаметљива, а самим тим и лепа: Бела *вила град градила* (ШР, 17), Љиљан *оро, љиљан горо* (ЈЉД, 20), воду *пије*, ноге *мије* (БР), коло *води*, невесело *оди* (ЈИ, стр. 123), по *бакшише*, мори, *испратише* (ДД, стр. 264), да *разбијем леда девет педа* (ЈИ, стр. 168), Што се *сјаше* кроз *орашје?* (ВА, 38), руке *вије*, под појас и' *крије* (ЈИ, стр. 161) итд. Кад леонинска рима, међутим, постане манир, а то је случај код неких песама новијег постања, онда настају текстови који нису далеко од новокомпонованог шунда, као што је то, рецимо, случај с песмом „Снег ми паде на беарно воће” (БР): па да *дође* која *кога оће*, / која *неће*, нек се не *намеће*, / од *намета* нема *сељамета*.

Да, на крају, кажемо и то да у појединим песмама има недовољно јасних стихова. Таква су, рецимо, ова два којима се завршава песма „Лако трупче на орашче” (БР): Тече вода кроз јагличе, / буди тече па га пије. Вероватно је у питању и лош запис. По свој прилици, треба: буд' ми тече, куд се дева? (Препили је врани коњи, итд.).

Узето у целини, може се рећи да језик лирских обредних народних песама Косова и Метохије поседује сва својства песничког језика и да је, као и стил тих песама, у функцији њихове белетристичке вредности.

СКРАЋЕНИЦЕ

- БА — Бован, Владимир, *Лазаричке народне песме у шарпланинском крају*, Стремљења, Приштина, X, 1970, бр. 1.
- БП — Бован, Владимир, *Рукописна збирка*.
- ВМ — Васиљевић, Миодраг, *Југословенски музички фолклор*, I, Београд, 1950.
- ДД — Дебелковић, Дена, *Косово*, СКА, Српски етнографски зборник, књ. VII, 1907.
- ДС — Дучић, Светозар, *Народне песме*, Босанска вила, 1910, бр. 20-22.
- ЂЈ — Ђорђевић, Јанко, *Збирка народних умотворина из Сирињске жупе* (рукопис), Етнографска збирка Архива САНУ, бр. 118.
- ЈЂ — Јакић, Ђ., *Народне песме*, Цариградски гласник, 1900, бр. 20.
- ЈИ — Јastreбовъ Иванъ Степановичъ, *Обичаи и пјсни турецкихъ сербовъ*, С. Петербургъ, 1889.
- ЈЉД — Јанковић, Љубица и Даница, *Народне игре*, II, Београд, 1937. и *Народне игре*, VI, Београд, 1951.
- МВ — Мира (Митар Вучковић), *Лазаричке песме*, Цариградски гласник, 1902, бр. 17, бр. 19.
- НЖ — Николић, С. Живко, *Лазаричке песме из Севца у Срезу шарпланинском*, Кића, књ. II, Београд. 1926.
- НБ — Нушић, Бранислав, *Косово*, књ. I, Нови Сад, 1902.
- ПЈ — Поповић, Јанићије, *Народни обичаји, умотворине и игре са Косова* (рукопис), Архив Матице српске у Новом Саду, бр. М 7.538.
- ПМ — Павловић, Миливој, *Говор Сретечке жупе*, Београд, 1939.
- ПС — Поп Стевановић, Анастас, *Лазаричке песме*, Цариградски гласник, 1900, бр. 36.
- СМ — Симић, Миладин, *Народне песме*, Цариградски гласник, 1899, бр. 3; 1901, бр. 41; 1903, бр. 44, 45.
- СП — Срећковић, Панта, *Синан-паша*, Београд, 1865.
- ЦА — Џоговић, Алија, *Народне лирске песме Метохије*, Приштина, 1979.
- ШР — Шабић, Рад., *Народне умотворине*, Цариградски гласник, 1900, бр. 42, 48; 1901, бр. 2.

ЛИНГВИСТИЧЕСКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ФОРМЫ ЛИРИЧЕСКИХ ОБЯДОВЫХ ПЕСЕН КОСОВО-МЕТОХИЙСКИХ СЕРБОВ

Автор работы указал на главные лингвистическо-стилистические особенности лирических обрядовых народных сербских песен на Косово и Метохии. Эти особенности он рассматривает в основном на уровне фонетики и морфологии, а меньше на уровне синтаксиса, где они малочисленнее. Говоря о этих обликах он констатирует, что они ведут происхождение из диалектного характера косовского говора, как одного из старых (нелитературных) говоров новоштокавского диалекта. Одно из основных заключений автора состоит в том, что язык обрядовой сербской косово-метохийской устной лирики подтверждает в основном все то, что является *specifica differentia* косовского говора. Анализируя стиль песен, автор приводит ряд примеров, показывающий разнообразность стилистических приемов, которые широко представлены в книге, а должное внимание посвящено и метрике и версификации песен. Особое внимание автор посвятил эвфонии песен, при чем его особенно привлекли рифмы. Автор в конце подчеркнул, что язык лирических народных песен косово-метохийских сербов имеет все свойства песенного языка и это, как и их стиль, заставляет говорить о их культурной ценности.

АНАТОМСКА ЛЕКСИКА У КОСОВСКОМЕТОХИЈСКОЈ ТОПОНИМИЈИ

Настављајући једну врсту класификације косовскометохијских топонима, започету у Баштини 3 (о фитонимским основама) а настављену у Баштини 4 (о зоонимским основама), у прилици смо да се позабавимо једном до сада мање обрађиваном темом — деловима тела, односно анатомском лексиком у косовскометохијској топонимији.¹

Назива ове врсте нема много — 120 (на 160 локалитета) у досад објављеној грађи,² а верујемо да ни необјављени материјал не садржи већи проценат ових назива. Но, важније је од бројчане заступљености у корпусу, и интересантније ће бити, да видимо који су делови тела заступљени у топономастичким јединицама, у каквом је односу заступљеност видљивих делова тела (и њих међусобно) и унутрашњих, невидљивих, шта од анатомске лексике уопште није заступљено и сл.

- 1 Упућујемо на чланак В. Михајловића *Анатомска лексика у српскохрватској ономастици и географској терминологији*, ЗСЛМС 13/2, Нови Сад, 1970 (у даљем тексту — *Анатомска*).
- 2 Грађа је експернирана из следећих радова објављених у Ономатолошким прилозима (даље — ОП): С. Стијовић, *Ономастика источног дела Метохијског (Пећког) Подгора*, ОП I, 1979, 237-381; С. Стијовић, *Ономастика средишњег дела Метохијског (Пећког) Подгора*, ОП II, 1981, 197-338; М. Букумирић, *Ономастика дела Прекорупља, омеђеног рекама Мирушом, Белим Дримом и Клином*, ОП II, 1981, 339-404; С. Стијовић, *Ономастика западног дела Метохијског (Пећког) Подгора*, ОП III, 1982, 193-302; М. Букумирић, *Ономастика Прекорупља (II део)*, ОП III, 1982, 303-418; А. Цоговић, *Топонимија југословенског дела Проклетија (I део)*, ОП IV, 1983, 225-344; М. Божовић, *Ономастика села Бановог Дола код Звечана*, ОП IV, 1983, 453-467; С. Стијовић, *Ономастика једног дела поречја Кујавче*, ОП V, 1984, 313-411; М. Букумирић, *Из ономастике јужне Метохије*, ОП V, 1984, 413-603; А. Цоговић, *Ономастика Дечана и околних села*, ОП VI, 1985, 439-509; А. Цоговић, *Ономастика североисточних огранака Проклетија*, ОП VII, 1986, 247-436; А. Цоговић, *Ономастика Ђаковице и суседних села*, ОП VIII, 1987, 221-304; М. Букумирић, *Ономастика Сирипићке жупе*, ОП IX, 1988, 253-470; В. Цветановић, *Из ономастике Гњилана*, ОП IX, 1988, 517-542; Љ. Ђирић, *Ономастика Изморника*, ОП X, 1989, 336-496.

Семантички гледано, ради се о географским и топономастичким метафорима. Структурно, јављају се једночлани, двочлани и вишечлани називи. Међу једночланима налазимо све типове образовања (безафиксалне, префиксалне, суфиксалне, префиксално-суфиксалне називе и сложенице). Код двочланих је апелатив, односно географски термин, најчешће други члан именовања, док је први углавном присвојни или описни придев.

Видећемо и какво је, оквирно, стање на осталом српском простору. Ексерпирали смо називе ове врсте из грађе објављене у лингвистичким часописима,³ па ћемо их покатакд упоредити са косовскометохијским.

ГЛАВА

Апелатив *глава* најчешће се појављује у оронимијској функцији. За разлику од онога што В. Михајловић налази на терену Бјелопавлића и Пјешиваца у Црној Гори, где се као типични оронимијски термин појављује *главица*, а не *глава*,⁴ на косовскометохијском терену налазимо другачију слику: термини *главица* и *глава* су равномерно искоришћени, с тим што се у једночланим називима чешће јавља термин *главица*, а у двочланим термин *глава*. Уз ово, потребно је рећи да географски термин *главица* није деминутив, те да термини *главица* и *глава*, ако и немају исто семантично поље, немају јасно разграничење. Стиче се, ипак, утисак из назнака уз топониме да *главица* може да означава и мања и већа узвишења, а да је *глава* углавном везана за већа. Но, тек би боље познавање терена, и упоређивање простора, можда помогло да се разграниче семантичка поља ових двају термина.

Такође за разлику од Бјелопавлића и Пјешиваца, где су углавном заступљени двочлани називи, овде се они јављају равномерно са једночланима.⁵

Ево и грађе:

Глава: брдо у Проклетијама, 4/253 (прва бројка означава књигу Оноματοлошких прилога, а друга страницу на којој се налази топоним);

Главе: брда у Проклетијама, 4/270; брегови код Јабланице, 7/350; *главица* у Мојстиру, 7/402; ливаде на главици у Готовуши, 9/356;

3 Ради се о грађи објављеној углавном у Прилозима проучавању језика (даље – ППЈ), али смо прегледали и радове објављене у Зборнику МС за филологију и лингвистику, *Ономастички Југославци*, зборницима радова са ЈОК.

4 Тамо се „оронимијски термин *главица* појављује 21 пут, а географски термин *глава* само 3 пута”, В. Михајловић, *Анатомска*, 19.

5 На терену Бјелопавлића и Пјешиваца су то „скоро увек синтагме типа: Бела глава, Зечја глава (...)”, В. Михајловић, *Анатомска*, 19.

Главица: у Мојстиру, 1/318; у Црколезу, 1/339; у Љевоши, 3/197; у Сиги, 3/235; у Воћњаку, 3/388; код Вокше, 4/246; у Дијелу, 4/264; у Белици, 5/316; у Крњини, 5/328; у Братотину, 5/422; у Врби, 7/363 (х3); у Проклетијама, 7/250, 271; у Драги, 7/375; у Мојстиру, 7/403; у Слупу, 6/506; у Плунцу, 7/288; у Његушима, 7/313;

Главача: у Црколезу, 1/339; у Доморовцу, 10/372; у Д. Кормињану, 10/388; у В. Ропотову, 10/463;

Глајчица:⁶ у Готовуши, 9/356; у Врбештици, 9/388;

Заглавача: пашњак ниже Јавора, 7/373, 1/326;

Кобиљеглава: брдо у Ораховцу, 5/439 (ранији назив овог локалитета је *Кобиља глава*);⁷

Броглава: ливаде у страни у Севцу, 9/271 (назив је настао од *Берова глава*);

Неколико је сложеница са основом *глав-* као другим делом назива за које не можемо рећи да садрже у себи географски термин *глава*: *Црноглаве*, ливаде у страни у Штрпцу, 9/324; *Лупоглав*, ливада у планини код Сувог Грла, 1/354; *Кривоглаве*, брежуљкаст терен у Брестовику, 3/219; *Остроглава/Стрглава*, равне њиве и ливаде у Каличанима, 3/255; *Љутоглав*, село, 5/557 (са легендом о братовљевој одсеченој глави). Пре бисмо, дакле, овде говорили о неким другим значењима апелатива *глава* него о оронимијском термину.

Двочлани називи, рекли смо, углавном имају облик — присвојни или описни придев + географски термин.

Придев + *глава*: *Арифова глава*, у Проклетијама, 4/269; *Велике главе*, у огранцима Проклетија, 7/350; *Веља глава*, у Белици, 5/316, код Драге, 7/375; *Веље главе*, у Проклетијама, 7/402; *Видова глава*, у Бањи, 1/361; *Говећа глава*, у Проклетијама, 4/315; *Горња глава*, у Проклетијама, 4/246; *Гропе Глава*, вртаче на пределу *Главе*, у Јабланици, 7/350 (назив је секундарног постања, са оронимом *Главе* у облику генитива множине); *Зекова глава*, код Сиге, 3/238; *Златна глава*, у Тучепу, 5/338; *Илина глава*, у Кијеву, 2/349, и Гњилану, 9/520; *Маја Глава*, у Проклетијама, 4/250 (алб. тајџ, а, f. врх, вршак, шиљак); *Мале главе*, у огранцима Проклетија, 7/350; *Меча глава*, више Метеха, 4/267; *Милина глава*, стена у Мојстиру, 7/402; *Обла глава*, врх на Каранфилу, 4/289; *Окљачка глава*, код Мојстира, 7/402; *Омарска глава*, у Проклетијама, 4/317; *Орла глава*, у Глоговцу, 10/413; *Орлова глава*, у Глоговцу, 10/413; *Паџа глава*, у Проклетијама, 4/255; *Перове главе*, у Мојстиру, 7/402; *Попова глава*, у

6 Ради се о облику добијеном од *главичица*.

7 Уп. М. Пешикан, *Стара имена из Доњег Подримља*, ОП VII, 57.

Врбештици, 9/388, и у Вичи, 9/457; *Приједолска глава*, у Проклетијама, 4/318; *Рајина глава*, у Белици, 5/316; *Рајића глава*, њива и пашњак у Доморовцу (без ближег познавања рељефа не можемо рећи да ли се ради овде о оронимијском термину *глава*; село лежи на обали Криве реке), 10/374; *Савина глава*, у Г. Битињи, 9/435; *Стржна глава*, у Пограђу, 3/347; *Стропачка глава*, у огранцима Проклетија, 7/271; *Шабова глава*, код Метеха, 4/269.

Придев + главица: *Бреча главица*, у Осојану, 5/350; *Буњанска главица*, у Проклетијама, 4/270; *Каметна главица*, у Бањи, 1/360; *Каћунска главица*, код Мојстира, 1/319; *Мнакова главица*, у Пољану, 5/367; *Попова главица*, у Бичи, 3/373; *Рајчина глајца*,⁸ у Севцу, 9/271; *Слијепа главица*, у Проклетијама, 4/313; *Сува главица*, у Проклетијама, 4/318; *Мања (главица) Прва гл., Већа главица/Друга гл., Виша главица/Трећа гл.*, у Плунцу, 7/288 (интересантна је градација у овим оронимима: мања, већа, виша).

Придев + главичица: *Горња главичица, Доња главичица*, у Глоговцу, 10/431.

Придев + топоним: *Мала Главача*, у Жакову, 1/326 (овај ороним је опозит орониму *Главача* у топономастикону Жакова).

Како се може видети, топоним *Глава* (или множински облик — *Главе*) јавља се пет пута, а *Главица* 20 пута. Међутим, у двочланим називима ситуација је обрнута: географски термин *глава* се у њима јавља 33, а термин *главица* 5 пута. А имајући у виду недовољну рашчлањеност њихових семантичких поља, задржаћемо се на овоме, тј. из овога нећемо изводити закључке.

Нема разлога да идемо у даља поређења са осталим српским простором када се ради о овој врсти назива. Они се, изгледа, не јављају једино у микротопонимији Војводине (изузимајући подручје Фрушке горе и Вршачких планина).⁹

Апелатив *глава* се појављује и у хидронимијској функцији, и има значење извора, изворишта текуће воде, почетка воденог тока. У објављеној грађи налазимо: *Глава*, извор у М. Ропотову, 10/476; *Главојаз*, место одакле се одваја јаз за воденицу, у селу Новакe, 5/543; *Глава Дрима*, извор Белог Дрима, 4/299; *Глава Ибра*, извор у Проклетијама, 4/309; *Милина глава*, извор испод истоимене стене у Мојстиру, 7/402. Налазимо и хидроним *Извор на Главу Сушице*, мање врело Сушице (али не и хидроним *Глава Сушице*), 4/231. Уско је везан са овима и микротопоним *Наглава њива*, њива „на главу јаза за воденицу”, у Беркову, 3/410.

8 Облик добијен од *главица*, на истом терену као претходно, у Сиринићкој жупи.

9 Уп. В. Михајловић, *Анатомска* 18.

ЧЕЛО

Апелатив *чело* налазимо у три топонима: *Чело*, главица у Врбештици, 9/392; *Челопек*, крш у Бањи, 1/362 (структура је јасна — *чело* + *пећи*); *Сулејманова чела*, кршевите стране у Проклетијама, 7/381. Као географски термин, *чело* означава страну узвишења и семантички је близак географском термину *лице*.¹⁰

НОС

Апелатив *нос*, како примери показују, налазимо у оронимима. Увек се ради о топономастичким метафорама, називима насталим асоцијативним путем. У грађи налазимо: *Нос*, планинска коса у Проклетијама, 4/289; *Стрминос*, стрма страна у Проклетијама, 7/279; *Стрминосац*, стрма страна у Мојстиру, 1/321 (овај ороним се јавља и у облику *Стрминосац*); *Цигански нос*, у Проклетијама, 4/256. Налазимо још један назив, интересантног облика и значења — *Поток уз нос*, поток у Проклетијама, 4/233 (вероватно се ради о топониму *Поток уз Нос*, тј. претпостављамо да се ради о водном току који протиче кроз локалитет *Нос*; но, не знамо одакле предлог уз).¹¹

ОКО — ОЧИ

Апелатив *око* у хидронимијској функцији и значењу *извор* углавном налазимо на подручју Црне Горе и Херцеговине.¹² На косовскометохијском терену налазимо: *Очи студенац*, извор у Мојстиру, 1/320 (овде би први члан — *Очи* могао имати облик *очји* и значење *бистар*; но, може се размишљати и о напола пређеном путу ка губљењу хидронимијске функције апелатива *око*); *Зеленине очи*, два језерца у Проклетијама, 4/277 (језерца настала од суза девојке Зелене). Необјављена грађа са косовскометохијског терена ће показати да ли је апелатив *око* задржао и хидронимијску функцију.

10 *Лице* не налазимо у досад објављеној топономастичкој грађи са Космета. На осталом српском подручју налазимо га нпр. у Ђрлогу (в. П. Радић, ППЈ 16, 128), у селу Селачка (в. Љ. Рајковић, ОП 11/336), у Гајтану (в. М. Д. Луковић, ОП 4/417), *Големо лице*, у Новом Селу (в. Н. Богдановић, ОП 7/485) итд.

11 У осталој грађи нпр. *Бабин нос*, у селу Селачка (в. Љ. Рајковић, ОП 11/335), у Г. Левићу (в. М. Ђрковић, ППЈ 6/190), у Чортановцима (в. Ж. Бошњаконић, ОП VIII/435)...

12 Само у Зети, нпр., налазимо дванаест микротопонима, односно хидронима, насталих од овог апелатива (в. Р. Стаматовић, *Ономастика Зете*, Београд 1994).

ТРЕПАВИЦА

У Бањи, 1/362, налазимо микротопоним *Трепаловица*, крш који личи на трепавицу.¹⁴

УВО – УШИ

Два су назива у косовскометохијској топонимији са овим апелативом. Појављују се у истом облику – *Уши*, падина између два брда у Севцу, 9/277, те седло, превој у Штрпцу, 9/324. У Д. Кормињану такође налазимо микротопоним *Уши*, њива и пашњак, 10/389, али како је село равничарског типа, без бољег познавања конфигурације терена не можемо рећи да ли је назив настао асоцијативним путем или како другачије.¹⁵ Презентирамо овде и ороним *Очњак*, врх на Каранфилу, 4/290, због основе од које је постао, иако се ради о зубу.

ЗУБ

Налазимо микротопоним *Зубојца*, шума и ливада у страни у Беревцу, 9/411, али без познавања терена о њему не можемо рећи ништа више.¹⁶

БРАДА

Налазимо само један пример, ороним *Везирова брада*, планина у Проклетијама, 4/284. Присвојни придев у називу нас упућује да не тражимо метафоричност. Могуће је да је за назив везана каква легенда, а можда је у питању и неки фитоним у основи.¹⁷

ВИЛИЦА

У Проклетијама налазимо ороним *Вилица*, планински гребен, 4/235. Могуће је да се ради о топономастичкој метафори, али и о деминутиву од апелатива *вила*.

14 Назнака шта означава назив је ауторова. Ако је у основи назива апелатив *трепавица*, онда се ради о усамљеној метафори – нигде друго нисмо наишли на овај апелатив у топономастичкој функцији.

15 Уп. од *уво* – *уши* и *Ушати камен*, у селу Стубал (в. М. Златановић, ППЈ 20/168), *Уши* – у Лукарцу (в. М. Златановић, ППЈ 16/41), у Г. Вртогосу (в. Ј. Маринковић, ОП 10/90).

16 На осталим теренима – нпр. село *Зупци* у Херцеговини, *Бабин зуб* у Малчи (в. С. Ђалић, ППЈ 7/219) итд.

17 У селу Трбуње (в. Ј. Арсовић, ППЈ 8/72) налазимо микротопоним *Брада*.

ГУША

У Проклетијама, 4/247, налазимо хидроним *Гуша*, речица која тече низ дубоки камени теснац, а у Севцу, 9/272, и Штрпцу, 9/222, хидроним *Гушевац*, поток. Можемо претпоставити да се у обадва назива апелатив *гуша* јавља са значењем „улаз у сужени простор“, као и у случају семантички блиског апелатива *грло*.

ГРЛО

У РСАНУ налазимо: *грло* „улаз у неки сужени или затворени географски објекат; „кланац, теснац, грлић“, те „извор, извориште реке, потока“. У косовскометохијској топонимији налазимо довољно потврда за оба значења: *Грло*, теснац којим тече речица Грља, у Проклетијама, 4/328; *Грља*, речица у Проклетијама, 4/285; *Давидово грло*, улаз у клисуру, у Дрснику, 2/385; *Згрља*, пут кроз кршевит теснац у Проклетијама, 7/352; *Грло од Долње ливаде*, уска увала у Драги, 7/377; *Грлуца*, поточић у Мојстиру, 7/403; *Грлац*, поток у В. Хочи, 5/462; *Грлате*, два језерца, рупе, у Проклетијама, 4/315; *Вогрла*, две веће, дубоке јаме у Проклетијама, 7/260 (облик је настао од *Двогрла*); *Источке вогрле*, две јаме у Проклетијама, 7/260; *Двогрла* (х2), јама са два грла у Проклетијама, на пределу Бајша, 7/272, и на пределу Рујишта, 7/272; *Огрље*, ливада поред Ибра у селу Балотиће, 7/301; *Суво Грло/Согрло*, село, 1/347, 351.

Како видимо, овде имамо тринаест назива, врло шароликих по структури, могло би се рећи — богатство структуре: функционалне јединице без допуна у служби топонима (*Грло*), суфиксални и префиксално-суфиксални тип образовања (*Грља*, *Згрља*, *Грлуца* итд.), сложенице (*Двогрла*, *Вогрла*), те двочлане и вишечлане називе.¹⁸

ЖДРЕЛО

Апелатив *ждрело* се сматра фонетском варијантом речи *грло*.¹⁹ У косовскометохијској топонимији се углавном јавља без допуна у служби топонима — у облику *Ждрело*, и то у Доцу, извор између две стране, 2/373, у

18 Апелатив *грло* често се јавља у топонимији и осталих српских подручја, а најчешће су у питању сложенице, нпр. *Двогрла*, у Љубомиру (в. М. Ђурић, ОП 6/217, 233, 256, 301), Кучима (в. Д. Петровић, ОП 9/58), Ораховцу у Херцеговини (в. Н. Деретић, ОП 9/475), у Невесињу (в. М. Радојчић, ППЈ 6/206), у Никшићком пољу (в. Д. Петровић, ППЈ 2/128, итд.), *Двогрлица*, у Кучима (в. ОП 9/58), Бјелопавлићима (в. Д. Ђулић, ППЈ 5/311), *Трогрла*, у Ускоцима (в. М. Станић, ОП 9/230), у Никшићком пољу (в. ППЈ 2/140) итд. итд.

19 Уп. В. Михајловић, *Анатомска*, 31, нап. 174, с позивањем на М. Фасмера.

Проклетијама, улаз у Руговску клисуру, 4/295, у Тучепу, долина између два брега, 5/338, и Ораховцу, усек, 5/439. У проклетијама налазимо и топоним *Ждрелина*, теснац, 4/334.

ДЕЛОВИ ТРУПА

ПЛЕЋЕ

Пронашли смо само један назив, ороним *Плеће*, стране планине Чврље, 4/237, 245. Изгледа да се и на осталим теренима овај апелатив најчешће налази у оронимији.²⁰

РЕБРО

Такође само један назив — *Ребра*, јужна страна планине Копривник, 4/233.²¹

КУК

У РСАНУ налазимо: *кук* „планинско узвишење, обично купастог облика, вис, чука, ћувик; велики камен, стена, хрид, гребен”. У грађи су само два назива: *Кук*, брег у Севцу, 9/274, те један микротопоним настао од претходног — *Заткук*, њиве иза Кука, 9/273.²²

ЛЕЂА

Овај се апелатив ретко налази у топонимији. На овом терену, засад, само једном — *Залеђе*, пашњак и шума у Дечанима, 6/445.²³

НОГА

У грађи налазимо: *Занога*, ливада у Јабланици, 4/237, ливада у Врби, 7/364, извор у Драги, 7/376, ливада у Севцу, 9/273, ливада у Беревцу, 9/411; затим, *Заногe*, пашњак код Сиге, 3/238, ливада у Његушима, 7/314, пашњак у

20 *Плеће* налазимо и у Пјешивцима (в. Д. Петровић, ППЈ 8/61), у Невесињу (в. ППЈ 6/206), у Кучима (в. ОП 9/106)...

21 У другим крајевима, нпр. *Ребрина*, у Голаку (в. В. Вукадиновић, ОП 7/487), *Голоребра*, у Ђрлогу (в. П. Радић, ППЈ 16/127)...

22 *Кук*, шпр., и у Рисну (в. Ј. Суботић, ППЈ 8/90), у Љубомиру (в. М. Ћурић, ОП 6/218), у Кучима, често (в. Д. Петровић, ОП 9/83) итд.

23 В. и *Дуга леђа*, у Остојићеву (в. Ч. Калопер, ППЈ 7/230), *Ломилеђе*, у Херцеговини (в. Д. Вујичић, ОЈ 2/126); оба означавају оранице и описни су називи. Изгледа да се уместо апелатива *леђа* „често употребљава синоним *грб*”, односно од ове основе настали термини *грбина* и *гרבина*. В. Михајловић, *Анатомска*, 37-38.

Драги, 7/376; најзад, *Стрченог/Стршеног*, дугачка планинска коса у Проклетијама, 7/267, где је апелатив *нога* послужио као оронимијски термин.²⁴

КОЛЕНО

Топономастичку метафору *Колено* налазимо у Жакову, 1/326, ливада у истуреном брду између две долине, и у Готовуши, 9/358, њива у страни, нагиб у виду колена. Микропоним *Марково колено* налазимо у Јажинцу, 9/300, и у Штрпцу, 9/322 — два удубљења, односно једно, у камену на који је клекнуо Марко Краљевић (ово су два различита локалитета).²⁵

УНУТРАШЊИ ОРГАНИ

Називи унутрашњих органа ретко се јављају у топонимији. Нашли смо један метафоричан назив — *Слезенка*, дуга и уска ливада у Клинавцу, 3/352, док за *Бубрегово*, шума и ливада у Врбештици, 9/387, можемо само претпоставити да има за основу назив унутрашњег органа. У основи микропонима *Трбуљаче*, ливада у Проклетијама, 7/381, вероватно је неки фитоним, *трбуља* или *трбуљика* на пример.²⁶

ГУЗ

У косовскометохијској топонимији налазимо само два микропонима са основом *гуз*: *Загузина*, њива у Доморовцу, 10/372, и *Пицигуз*, крш висок 10-ак метара, у Љубожди, 2/202.²⁷

ПОЛНИ ОРГАНИ

Називи полних органа доста се ретко срећу уопште у топонимији (у ојконимији скоро никако). Ипак, ту и тамо наиђемо и на такве називе. У косовскометохијској топонимији само неколика: *Пичковац*, извор усечен у

24 Апелатив *нога* доста често се среће у топонимији. Код В. Михајловића, *Име по заповести*, Београд, 1992, налазимо нпр. *Дижиног*, *Забинога*, *Паринога*, *Смудинога*, *Тарнога*, *Трчинога*.

25 Изгледа да се апелатив *колено* доста ретко јавља у топонимији.

26 Микропоним *Бубрег* налазимо нпр. у Љубомиру (в. М. Ђурић, ОП 6/215), у Зупцима (в. Д. Вујичић, ОЈ 1/90), ојконом *Бубрежак* у Никшићком пољу (в. Д. Петровић, ППЈ 2/124), *Бубреговине* у Д. Горици (в. Ж. Ђупић, ОП 11/469). По узору на друге унутрашње органе, налазимо нпр. *Бучицрво*, извор у Околишту (в. В. Михајловић, *Име по заповести*, 30), *Мало срце*, у Срему (в. Ж. Бошњаковић, ОП 8/402).

27 В. Михајловић је мишљена да „називи са основом *гуз* представљају врло дубоку старину“, в. *Анатомска*, 41. Од тридесетак топонима са овом основом, колико смо засад нашли, наводимо само неколико: *Три бабина гуза/Гузови*, у С. Карловцима (в. Т. Поповић, ППЈ 8/122), *Шаренгуза*, у северној Мачви (в. С. Бапић, ППЈ 3/211), *Гузодо*, у Цјешевцима (в. Д. Петровић, ППЈ 8/53), *Гологуз*, у Срему (в. Ж. Бошњаковић, ОП 8/309) итд.

стену у Гребнику, 2/367; *Пичкина вода*, чесма у Беснику, 7/322; *Пицина чесма*, чесма код Кожњера, 4/245, и чесма на Рудинама, 4/273.²⁸

Како видимо, у више од половине именовања ове врсте налазимо топонимизирани географски термин *глава*, односно изведенице од основе *глав-*. Прихватајући мишљење В. Михајловића да географска терминологија „настала по узору на анатомску грађу човека представља одређени систем метафора”, тј. да није плод случајних поређења, долазимо до тога да је на косовскометохијском терену дошло до губљења или запостављања неких термина чије је исходиште анатомска лексика. Сам рељеф Космета пружа довољно повода и за друге географске и топономастичке метафоре, међутим то је, изузимајући географске термине *глава/главица* и донекле *грло*, слабије искоришћено. Не може се, наравно, превиђати ни значај који, у свести људи, има глава, као најзначајнији део човековог тела. Свакако, налазимо и усамљене метафоре, именовања која су плод случајног поређења — претпостављамо да микротопоними *Слезенка*, *Трепаловица* итд. нису плод топонимизирања ранијих географских термина *слезина*, *трепавица* и сл., већ управо усамљене метафоре.

На крају, видели смо који су делови тела, тј. њихови називи, заступљени у досад објављеној топономастичкој грађи са Космета. У њој, пак, не срећемо следеће апелативе (а срећемо их у топонимији других подручја): обрва, ноздрва, уста, лице, језик, шија, гркљан, пазух, шака, пупак, лакат, прст, палац, табан, кожа, црево, срце, као ни основу *кур-* (за мушки полни орган).²⁹

28 Наишли смо на два ојконима: *Пиц-мала*, у поречју Лугомира (в. Ј. Радић, ОП 7/519), именовање новијег постања, и *Пичкуљинска*, махала у Трговишту (в. В. Стевановић, ОП 1/175). Од микротопонима са осталих подручја наводимо њих неколико: *Пиздаја*, извор у Кучима (в. Д. Петровић, ОП 9/104), *Пичин извор*, у Чортановцима (в. Ж. Бошњакловић, ОП 8/437); *Пицино врело*, у Љубомиру (в. М. Ђурић, ОП 6/337), *Пичкина баруга*, извор у Пљачковици (в. М. Златановић, ППЈ 20/164), *Курозеб*, брдо у Ускоцима (в. М. Станић, ОП 9/213), брдо (хЗ) у Пјешивцима (в. Д. Петровић, ППЈ 8/58), *Куродер*, успон на Космају (в. В. Михајловић, *Име по заповести*, 52), а види и примере код В. Михајловића, *Анатомска*, 42. Уп. и његово мишљење да „овакви и слични облици представљају директне паганске трагове”, односно да ово нису опсцена имена, већ сасвим обична, „бар за оно време када су настала”. Називи ове врсте сигурно заслужују посебно разматрање, посебан чланак.

29 У топонимији других подручја налазимо нпр. *Обрва*, у јужној Бачкој (в. Д. Петровић, ППЈ 1/166), *Обравица* (= обрвица, у Тимочној Крајини, в. Љ. Рајковић, ОП 11/347), *Гркљан*, у Д. Кривошијама (в. Ј. Суботић, ППЈ 9/158), *Пупак*, код Ниша (в. С. Ђапић, ППЈ 7/215, 217), *Лакат*, у Кучима (в. Д. Петровић, ОП 9/86) и Г. Кривошијама (в. Ј. Суботић, ППЈ 9/164), *Напрстак*, у Љубомиру (в. М. Ђурић, ОП 6/219), *Вржипал'ц*, у Жуковцу (в. В. Михајловић, *Име по заповести*, 36), *Табан*, у Д. Јасеници (в. В. Новаковић, ППЈ 12/152), *Грмикожа*, *Парикожа*, код Мионице (в. В. Михајловић, *Име по заповести*, 53, 141), *Пазуха*, у јужној

АНАТОМИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА В КОСОВО-МЕТОХИЙСКОЙ ТОПОНИМИКЕ

Автор в статье занимается исследованием анатомической лексики в косово-метохийской топонимике, опираясь на материал, объявленный в „Ономатологических пособиях”. Названия этого сорта встречаются часто, но интересно пронаблюдать какие части тела послужили как пример для географических и топонимических метафор.

Больше, чем половина топонимов этого сорта использует апелатив — голова —, или слова, образованные на этой основе. Это можно объяснить и значением, которое голова имеет для человека.

Топонимы этого сорта из Косова и Метохии сопоставляются с похожими из других сербских краев.

Бачкој (в. Д. Петровић, ППЈ 1/166), *Пазуо/Пазуа*, у Д. Кривошијама (в. Ј. Суботић, ППЈ 9/159) итд. За остале апелативе, односно топониме, види примере у напоменама, а види и код В. Михајловића, *Анатомска*. Но тек ће необјављена грађа са Космета (кад се објави) омогућити да се потпуније сагледају значења и заступљеност анатомске лексике у косовскометохијској топонимији.

О ПРЕЗИМЕНИМА И ТРАДИЦИОНАЛНИМ РОДОВСКИМ ИМЕНИМА У ПАСЈАНУ КОД ГЊИЛАНА

Пасјане се налази око седам километара југоисточно од Гњилана и највеће је српско село у гњиланској општини.¹ Насеље лежи у равници и збијеног је типа.

Село има цркву (Преобрашка црква), код које се сваке године на Преображење Господње (19. августа) одржава сабор (тада је и сеоска слава).

У селу су постојала два стара српска гробља, али је једно уништено педесетих година овога века, када је на том месту направљен задружни дом. У овом другом гробљу, где се и сада сахрањују, има старих крстова, са старом ћирилицом у натписима.

Село има четворогодишњу основну школу од 1892. године, а педесетих година је добило осмогодишњу (од 1984. године школа има нову зграду).

Одлив становништва тече од Другог светског рата, али, с обзиром на јаку српску средину, успореније него из многих насеља Косова и Метохије.

Грађу у овом селу, а такође у добром делу гњиланског подручја, као и у другим крајевима Косова и Метохије, сакупљао сам у оквиру програма ономастичких истраживања Српске академије наука и уметности (Пасјане сам обишао крајем 1987. године). Материјал сам средιο и предао Академији, где ће, када се укаже прилика, бити објављен.²

1 Први резултати пописа становништва и станова 1981, Билтен. Приштина (Покрајински завод за статистику), јули 1981, бр. 14, 21.

2 Српска академија наука и уметности има специјализовану ономастичку публикацију — Ономатолошке прилоге, у којима се првенствено објављује грађа. До сада је изашло 11 томова (први 1979, а једанаести 1990. године), од којих десет доноси и грађу из Метохије и с Косова: Светозар Стијовић, *Ономастика источног дела метохијског (Пешког) Подгора* (књ. I, 237-381); исти, *Ономастика средишњег дела Метохијског (Пешког) Подгора* (књ. II, 197-337); исти, *Ономастика западног дела Метохијског (Пешког) Подгора* (књ. III, 193-

Презимена у Пасјану доследно се завршавају на *-ић* и најчешће у основи садрже календарско или неко друго име преузето с примањем хришћанства, више или мање понародњено, или његов хипокористик (нпр. *Аксић, Алексић*,³ *Антанасковић, Антић, Антонијевић, Арсић, Васић, Димитријевић, Ђорђевић, Ђорић, Ивановић, Ивковић, Илић, Јанцић, Јевтић, Јовановић*), затим српско народно име, укључујући преведенице, и, наравно, одговарајуће хипокористике (нпр. *Богдановић, Бојковић, Бујић, Грујић, Денић, Живић, Китановић, Младеновић, Станковић, Стојановић*) и, најзад, надимак; *Гужвић, Керић, Матропазовић, Манџуковић* и *Шошић* (ако у основи презимена *Керић* и *Шошић*, поготово када је реч о овом другом, не лежи хипокористик). Презимена се, иначе, често понављају, тако да пет братстава носи презиме *Трајковић*, а по три братства породична имена *Ивковић, Макић, Максимовић, Ристић, Станковић, Стевић, Стојановић, Стојковић* и *Цветковић*. У једном случају отац и синови, који живе у заједници, носе различита презимена: отац (Миленко, рођен 1914) *Костић*, а синови *Ђорић*.

За прве две категорије презимена није потребан коментар, док за ову трећу, с надимцима (у два случаја надимцима или хипокористичима) у основи, ваља дати неколико чињеница и запажања.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности (у даљем тексту *Речник САНУ*)⁴ доноси именице *гужва, кера*, односно *кера*¹, *кера*² и *кера*³, и *матропаз*, односно *матрапаз*.

Облици *гужва* (са 14 значења) и *кера* (с две акценатске реализације, 10 значења и три израза, односно с четири етимологије) добро су посведочени, али посебно ваља истаћи значења „лакома особа” (за облик *гужва*) из „Збирке

302); исти, *Ономастика једног дела поречја Кујавче* (књ. V, 313-411); Милета Букумирић, *Ономастика дела Прекорушља омеђеног рекама Мирушом, Белим Дримом и Клином* (књ. II, 339-404); исти *Ономастика Прекорушља*, II део (књ. III, 303-418); исти, *Из ономастике јужне Мегохије* (књ. V, 413-604); исти, *Ономастика Сирињске жупе* (књ. IX, 253-470); Алија Поговић, *Топонимија југословенског дела Проклетија*, I део (књ. IV, 225-344); исти, *Ономастика Дечана и околних села* (књ. VI, 439-509); *Ономастика североисточних огранака Проклетија* (књ. VII, 247-436); исти, *Ономастика Ђаковице и суседних села* (књ. VIII, 221-304); Маринко Божовић, *Ономастика села Бановог Дола код Звечана* (књ. IV, 453-467); Владимир Цветановић, *Из ономастике Гњилана* (књ. IX, 517-542); Љубисав Ђирић, *Ономастика Изморника* (књ. X, 365-496).

3 У говору Пасјана, као и у ширем подручју, *л* је испред *с* и *и* умекшано, а *љ* у свим позицијама нешто отворило, те су се ова два гласа изједначила. Такође су *ч* и *и* умекшани. Тако су, дакле, изговарани и антропоними с одговарајућим гласовима (нпр. *Ал'ексић, Липовч'ани, Бал'инци, Манџ'укови*), што у овом раду није посебно означавано.

4 Београд, 1959-1989, књ. I-XIV, с последњом речју *недотруо*.

речи из Комарнице, среза дурмиторског” Петрашина Никитовића и „млада окретна, живахна женска особа; женско дете” (за облик *кера*¹, пол 2. фиг. а) из поменуте збирке речи Петрашина Никитовића и „Збирке речи из Црне Горе, Херцеговине и Пљеваља”, с потврдом из Херцеговине, Станка Обрадовића. Значајно је и то да Речник САНУ доноси и презиме *Гужвић* (с четири потврде за ово породично име код Срба — из *Рјечника хрватскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности, у даљем тексту *Рјечник ЈАЗУ*,⁵ за средину 19. века, из „Шематизма Православне митрополије и архидијецезе дабробосанске” из 1886, „Шематизма Православне српске епархије пакрачке” из 1889. и „Основа за географију и геологију Македоније и Старе Србије” Јована Цвијића из 1911. године),⁶ док презиме *Керић* у њему не постоји, као што га нема ни у *Рјечнику ЈАЗУ*. Етнографска монографија Атанасија Урошевића „Горња Морава и Изморник”⁷ садржи и родове Пасјана (стр. 204-205), а међу њима и родове *Гужвини* (име рода, које данас, као традиционално и незванично, поред *Гужвића* „покрива још пет презимена) и *Керићи* (стр. 205). Јован Петровић (1927), род *Гужвини*, каже да су му преци надимак добили због честих крвних освета, сељења и гужве коју су стварали.

И турцизам *матропаз* (*matrabaz*) налазимо у *Речнику САНУ*, с потврдом из „Збирке речи из Зоруновца, заглавски срез” (западно од Књажевца) Милана Здравковића у значењу „препродавац, накупац стоке (обично коња); накупац уопште”, с тим што је упућен на облик *матрапаз*, под којим следи пет значења: цитирано, тј. оно на које је упућен облик *матрапаз*, под којим следи пет значења: цитирано, тј. оно на које је упућен облик *матропаз*, с две потврде из „Речника косовско-метохијског дијалекта” Глише Елезовића и по један из романа „Село” Душана Радића, етнографске монографије „Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави” Драгутина М. Ђорђевића, „Збирке речи из Момине клисуре” (крај око Јужне Мораве, од Грделице до Владичиног Хана) Драгутина Симоновића и „Збирке речи из крушевачког округа” Сретена Динића.

Следеће значење за ову именицу у *Речнику САНУ* је „продавац старог одећа; трговац старим стварима, старинар, старетинар”, с једном потврдом (релевантном за овај рад), из поменутог Урошевићевог дела, коју ваља цити-

5 Загреб, 1880-1882 (књ. I) — 1975-1976 (књ. XXIII).

6 Трећа књига овога Цвијићевог дела (стр. 1224), које је издала Српска краљевска академија (Београд, 1911), показује да је презиме *Гужвић* записано у крају који је предмет онога рада, тј. „у Морави”.

7 Српски етнографски зборник, Београд, (Српска краљевска академија. Насеља и порекло становништва, књ. 28), 1935, књ. LI, 1-24 и 575-618 + 1 табела + 1 карта.

рати: „Супротност ових одлика се код њих жигосавала. То се види по презименима, која су ... давата по некој упадљивој особини, као нпр. .. Матрапазовићи (неко говорио као матрапаз, телалин, продавац старога одела)”. Три следећа значења — „в. препредењак, варалица, превејанац”, „г. луталица, скитница” и „д. јадник, бедник, несрећник”, посведочена су без примера: значење в. у „Збирци турских и других источњачких речи у нашем језику” Душана Марјановића и поменутом „Речнику косовско-метохијског дијалекта” Глише Елезовића, значење г. у Темнићу (у „Збирци речи из Левча и Темнића” Станоја М. Мијатовића) и значење д. у „Збирци речи из Левча” Тодора Бушетића. Додајмо да Речник САНУ доноси презимена Матрапазов (из поменутог Урошевићевог дела „Горња Морава и Изморник”) и Матрапазовић (из поменутих Цвијићевих „Основа за географију и геологију Македоније и Старе Србије”, у којима је, стр. 1224, дато у списку под насловом „Српска презимена у Морави”). Рјечник ЈАЗУ не доноси турцизам *матрапаз*, односно *матропаз*, нити антропониме изведене од ових ликова.

Коментар, свакако, заслужују и презимена *Манцуковић* и *Шошић*. Већ је речено да је у основи овог првог, *Манцуковић*, надимак. Питање је, само, који и како је презиме настало. Зарије Манцуковић (1920) из овог села тврди да му је предак по коме је добијено име рода (*Манцукови*), а касније и презиме (*Манцуковић*), имао надимак *Манцук*. Речник САНУ и Рјечник ЈАЗУ, иначе, не доносе именицу *манцук*, али Речник САНУ даје лик *манцука*, с четири значења („1. а. рђав човек, пробисвет, скитница”, „б. погрдан назив за Турчина”, „в. погрдан назив за пса, цукела; пас луталица”, „2. онај који много и којешта прича”). Оба ова речника, и Речник САНУ и Рјечник ЈАЗУ, имају, међутим, лик *Манцука*, који се, како налазимо у Речнику САНУ, обично јавља у народној песми, у изразу „Тука и Манцука” (према хебрејском *Magog*, у устаљеној вези *Gog* и *Magog*), у значењу: „а. војна сила, војска на турској страни која све уништава пред собом” и „б. фиг. далек, непознат народ, свет (обично у пеј. смислу)”. Речник САНУ бележи облик *Манцука* и као надимак (забележен 1899. године у алексиначком листу „Карацић”) и као презиме (из „Збирке турских и других источњачких речи у нашем језику” Душана Марјановића), као и презимена *Манцук*, с две потврде (из Вукове преписке), и *Манцукић*, с четири потврде (из „Збирке речи” Владана Арсенијевића, етнографске студије „Купрешко, Вуковско, Равно и Гламочко Поље” Боривоја Ж. Милојевића, Рјечника ЈАЗУ, с податком из Србије, и „Лексика презимена Хрватске”).⁸

8 *Лексика презимена Хрватске* (Загреб, 1976) потврђује ово презиме у Перушићу (варошница у Лици), где га је 1948. године, када је обављен попис становништва који доноси ово

При осветљавању овог презимена ваља поменути и глагол *манцукати*, који Речник САНУ доноси у значењу „говорити неразумљиво, мрмљати; говорити страним, туђим језиком” и потврђује са три примера: из Пјешиваца (Црна Гора) Јована Маговчевића, из Злакусе (околина Ужица) Бранислава Павловића и из речника „Турске и друге источанске речи у нашем језику” (објављеног у 59. књизи „Гласника Српског ученог друштва”, 1884. године, у Београду) Ђорђа Поповића. Ово капитално лексикографско дело Српске академије наука и уметности доноси, важно је додати, и презиме *Манцуков*, с две потврде — из поменутих дела Јована Цвијића и Атанасија Урошевића, које се односе на Мораву, односно на село Пасјане (уп. и Цвијић, н.д., 1224, и Урошевић, н.д., 204). Иначе, поред презимена *Манцуковић* које је у овој форми, очито, новије, постоји традиционално родовско име, у сталној употреби, *Манцукови* (носе га, поред Манцуковића, Ристићи³ и Симићи²), које су својевремено забележили Цвијић и Урошевић.

Суфикс *-ов-* у оба ова облика говори да је у основи ових антропонима надимак мушког рода *Манцук*, као што тврде родоначелникови потомци (настао према апелативу манцук, који није потврђен, или својеврсном етнониму или имену војске на турској страни Манцука из израза „Тука и Манцука”), али не треба искључити могућност да је предак Манцуковића (и Манцукових) носио надимак *Манцука* (од *манцука* или *Манцука*) и да су потомци презиме формирали са суфиксом *-ов-* угледајући се на одговарајући тип ових породичних имена, односно — да је у питању аналошки облик.

За презиме *Шошић* не може се поуздано рећи да ли потиче од надимка или од хипокористика. Ово породично име, иначе, доноси Рјечник ЈАЗУ (с потврдама у Шапцу, Малој Моштаници код Београда, у околини Јагодине, у околини Љубушког у Херцеговини и у Истри), у ком налазимо и презиме *Шоша*, потврђено у Дубровнику („потјечу из Обровца”) и у Истри („у котару Пореч и Бује”), али не и одговарајући апелатив. *Речник српскохрватског књижевног језика*⁹ има апелатив *шоша*, у значењу „старинска војничка пушка” (с примером из београдских „Књижевних новина” из 1946. године), док ово лексикографско дело из свог садржаја концепцијски искључује ономастичку грађу.

лексикографско дело, носило пет особа, односно једно домаћинство. У овом имену се, иначе, не дају подаци о пореклу, те није искључена могућност да се ради о досељенику.

9 Нови Сад-Загреб (Матица српска и Матица хрватска), 1967-1969, књ. I-III; Нови Сад (Матица српска), 1971-1976, књ. IV-VI.

Речник САНУ, као што се види из библиографског податка о овом делу (в. нап. 4), стигао је, са својом четрнаестом књигом, до речи *недотруо*, што значи да ће се на његове последње томове, односно на књигу с презименом *Шошић* и одговарајућим облицима, дуго чекати. Презиме *Шошић*, ваља додати, забележили су Јован Цвијић, „у Морави” (н.д., 1224), и Атанасије Урошевић, у Пасјану (н.д., 204). Ни сама чињеница да је презиме настало по претку Шоши, тј. Стоши, како каже Мика Шошић (1913) из Пасјана, не даје одговор на питање да ли основу овог породичног имена чини хипокористик или надимак. Не зна се, наиме, за такав мушки хипокористик (који је, очито, могућ),¹⁰ а лик *Шоша* од *Стоша* (*Стојан* и сл.) могао је настати како као хипокористик од одговарајућих имена тако и као надимак према, рецимо, нечијем изговору (носиоца имена или некога из околине) хипокористика *Стоша* (на пример, у раном детињству, док деца уче да говоре, подражавањем тога говора, ако се не ради о имитирању особе с говорном маном).

Далеко више од званичних, тј. административних, презимена, која су установљена у новије време, свакако после ослобођења ових крајева (1912) од Турака — у свакодневној комуникацији у овом селу употребљавају се традиционална, тј. уобичајена, незванична, родовска имена. Већина данашњих званичних презимена, иначе, не постоји у поменутој Урошевићевој књизи (објављеној, да поновимо, 1935. године), док већину имена родова, незваничних, налазимо у њој (стр. 204-205). Ова родовска имена у две трећине случајева садрже два или више презимена, а у осталим случајевима по једно: *Камишевци* 11, *Костићи* 10, *Матропазови* 9, *Липовчани*² 8, *Врањци* 7, *Балинци* 6, *Гужвини* 6, по три *Ациперци*, *Дрндарци*, *Манџукови* и *Симобојкови*, по два *Бошчованци*, *Дивинци*, *Карафилци*, *Липовчани*¹, *Липовчани*³, *Маркови*, *Моравци*, *Паункови* и *Цугурци* и по једно *Бугарци*, *Дадалци*, *Денини*, *Жегранови*, *Јанцини*, *Кокојованци*, *Крстаанциини*, *Крчкозини*, *Кушчанови*, *Рајкови*, *Фићини* и *Шошини*.

У неким случајевима име рода, поред осталих презимена, садржи и презиме са истом основом и наставком *-ић* (*Матропазови* : *Матропазовић*, *Гужвини* : *Гужвић*), у другим — име рода и презиме, с истом основом, без других презимена, живе напоредо (*Јанцини* : *Јанцић*, *Шошини* : *Шошић*), док се у трећим случајевима родовско име не чува у презименима (*Ациперци*, *Врањци*, *Дрндарци*, *Камишевци*, *Липовчани* и др.). Презимена се, као што је показано на почетку овога рада, често понављају, док то није случај

10 Мате Шимундић, у свом *Рјечнику особних имена* („Накладни завод Матице хрватске, Загреб, 1988), не доноси мушки хипокористик *Шоша*, али даје такав женски хипокористик од имена *Сотирка*.

код родовских имена: понавља се само једно родовско име — *Липовчани*, и носе га три рода — сва три из оближњег села Липовице. Једино родовско име на *-ић*, *Костићи*, „покрива” презиме *Костић*², али не *Костић*¹, које, иначе, припада Камишевцима.

Родовска имена су најчешће (у 13 случајева) грађена суфиксом *-ци*, јд. *-(а)ц*, односно *-(ин)ци* и *-(ев)ци* (*Ациперци*, *Балинци*, *Бошчованци*, *Бугарци*, *Врањци*, *Дадалци*, *Дивинци*, *Дрндарци*, *Камишевици*, *Карафилци*, *Кокојованци*, *Моравци* и *Џугурци*), затим *-ови* (јд. *-ов*) осам (*Жегранови*, *Кушчанови*, *Манџукови*, *Маркови*, *Матропазови*, *Паункови*, *Рајкови* и *Симобојкови*) и *-ини* (јд. *-ин*) седам пута (*Гужвини*, *Денини*, *Јанцини*, *Крстаанциини*, *Крчкозини*, *Фићини* и *Шошини*), док се ликови са суфиксом *-ани* (јд. *-анин*) и *-ићи* (јд. *-ић*) јављају по једном (*Липовчани* и *Костићи*).

Имена родова у основи најчешће садрже антропоним, било да се ради о правом личном имену (*Карафилци*, *Костићи*, *Маркови*, *Паункови* и *Рајкови*) било о хипокористу (*Денини*, *Дивинци*, *Јанцини*, *Фићини* и, ако није у питању надимак *Шошини*) или надимку по некој личној особини (*Гужвини*, *Камишевици* и *Манџукови*), затим долазе етници у функцији родовских имена (*Врањци*, потичу из околине Врања, *Жегранови*, из оближњег села Жегре, *Кушчанови*, из Горњег Кусца, *Липовчани*, из Липовице, и *Моравци*, из Селишта у Доњој Морави), а онда називи занимања (*Бошчованци*, *Дрндарци* и *Матропазови*) и једном етникум, највероватније као надимак (*Бугарци*). Имена родова у овом селу садрже и сложене облике *Ациперци* (титула поклоника Христовом гробу и име), *Кокојованци* (надимак и име), *Крстаанциини* (име и занимање) и *Симобојкови* (име и очинство), као и форме *Балинци*, *Дадалци*, *Крчкозини* и *Џугурци*. Прва четири лика су јасна и очито је, нпр., да је лик *Симобојкови* настао из разлога што је у исто време у селу било више људи с именом *Сима*, док остали облици крију нејасноће.

Џвијић (н.д., 1224) доноси презимена *Баљинци* (којег у наведеном Урошевићевом делу нема) и (према нашем *Крчкозини*) *Крчкозићи* (које даје и Урошевић, н.д., 205), док ликове *Дадалци* и *Џугурци* не бележе ни Џвијић ни Урошевић. У вези с првим ликом (*Баљинци*) ваља напоменути да помињани Елезовићев речник има м. име *Балија* (забележено 1789. године и односи се на становнике села Багаруше, тј. Пагаруше у Подримљу), које, као „име турско мушко”, бележи у Рјечнику ЈАЗУ, из српског споменика 16. века, као и то да Речник САНУ доноси апелатив *балија* („1. муслимански сељак који живи примитивним, старинским животом”; „2. погрдан назив за босанско-херцеговачког муслимана; назив за сирова, неотесана, силовита човека уопште”), на основу којег је могао настати одговарајући надимак, а од њега назив рода. Не треба, наравно, искључити ни могућност да је у основи

лика *Баљинци* надимак по боји (уп. *баља*² и *баља*³ у Речнику САНУ) или, можда неки деформисани етник направљен од имена оближњих насеља (уп., нпр., у поменутој Урошевићевој књизи имена села *Баланце*, стр. 23, 35, 39, 42, 102 и др., и *Билинце*, стр. 8, 24, 35, 36, 39 и др.). У основи облика *Дадалци* ваља претпоставити неки хипокористик или надимак (Речник САНУ и Рјечник ЈАЗУ доносе презиме *Дада*, први с краткосилазним акцентом, а други без акцента, из друге књиге Вукових народних песама, и апелатив *дада* с више значења), у основи ликова *Крчкозини* и *Џугурци*, за које у српској лексикографској литератури нису нађени одговарајући апелативи, — надимак.¹¹ Етимологије ових антропонима, међутим, овом приликом остају нерешене.

11 Објашњења забележена на терену да је антропоним *Дадалци* настао по претку који је „замуцкивао и стално говорио да, да“, а антропоним *Крчкозини* по претку који је украо козу а сељани га ухватили док се она „крчкала“ у казану — сигурно су накнадне народне етимологије, које се не могу користити у тумачењу ових традиционалних родовских имена.

SUR LES NOMS ET LES PRÉNOMS TRIBAUX TRADITIONNELS À PASJANE PRÈS DE GNJILANE

La patronymie familiale du village de Pasjane près de Gnjilane (Kosovo) est très riche. Dans cet article l'auteur constate que les noms officiels se terminent régulièrement par *-ić* et que les plus nombreux sont ceux qui sont issus des prénoms de calendrier (par ex. Vasić, Đorđević, Jovanović), puis des prénoms populaires serbes (par ex. Živić, Stanković, Stojanović) et, enfin, des surnoms: Gužvić, Kerić, Matopazović, Mandžuković et Šošić (si les formes Kerić et Šoškić, surtout la deuxième, n'est pas dérivée d'un hypocoristique). Les noms officiels sont insitués au XXe siècle, certainement après la libération de ces régions des Turcs (1912).

L'étymologie de la plupart de ces formes est éclairée, tandis que certaines, comme noms Matopazović (prénom tribal Matropazovi), contenant un mot d'origine turque, et Mandžuković (Mandžukovi), contenant un emprunt de l'hébreu, qui nous est parvenu par l'intermédiaire du turc, devraient être révélées. Pourtant, l'étymologie de certains prénoms tribaux (Belinci, Dadalci, Krëkozini, Džugurci) reste obscure.

КЊИЖЕВНОСТ

О „ПЛЕТЕНИЈУ” ПРОЗНЕ СТРОФЕ У СТАРОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Конституисање естетских вриједности дјела старе српске књижевности условљено је схватањем законитости „плетенија” прозне строфе¹ на којој се преламају системи поетских појмова, филозофске теорије умјетности, стилски поступци и стваралачка инвенција писца. Раскошне тајне свијета естетски се сагледавају и уоквирују у стилистичко синтаксичке цјелине које називамо прозне строфе, и које, с једне стране виђено, функционишу као микротекст који има семантичку цјелину, а, с друге стране, оне, посебним лексичким и синтаксичким средствима, остварују унутрашњу везу са вишим структурним нивоима и контекстима дјела.

Како ове цјелине чине мост преко којег се улази у естетску свијест дјела, како естетска семантика прелази у етичку, и како се за неке естетске појаве, за које се не може открити ваљана аргументација на површинској структури, а њих читалац види „умним очима”, ствара корелативност — може се сагледавати последице потпунијег сазнавања из граматике текста, начина везивања различитих текстуалних нивоа у већа јединства.

У језичкој обради старих књижевних текстова налазе се моћне студије о естетској и информативној носивости различитих лексичких, синтаксичких и стилистичких елемената, али немамо студија о прозним строфама као надреченичном јединству, повезаном низу реченица, синтаксичкој стилистичкој и смисаоној цјелини. Каква је структура оваквих цјелина, помоћу каквих се лексичких и синтаксичких средстава оне отварају за садржај слије-

1 Прозном строфом називамо повезани низ или круг реченица које чине семантичко-синтаксичко-интонационо јединство. У структури таквог надреченичног јединства, по специфичности граматичких средстава, разликује се: почетна (инкоативна) реченица, која има отварачку улогу; интертекстне реченице, које имају развојну улогу, завршна (финитивна) реченица, која има затварачку улогу. Ове реченице имају специфичне лексичке и граматичке конекторе.

дећих, а каквим се средствима упућује на претходне дијелове текста, како се ове цјелине пуне смислом везивањем са осталим дијеловима дјела, како се помоћу њих сагледава садржај дјела у духу одређене националне и хришћанске свијести, — питања су која излазе из оквира истраживања формализације и књижевне етикеције и улазе у подручје система стварања.

Нека карактеристична обиљежја у организацији прозне строфе прво ћемо сагледати на књижевним текстовима који чине зачетке осамостањене српске књижевности. У Савином *Житију светог Симеона* налазе се неке строфе које имају моћ повезујућег естетског принципа, у којима се елементи садржаја и форме, спољњег и унутрашњег плана, цјеловитог дјела сједињују. Христове заповијести и јеванђељске поруке чине основу у Немањином животу. Немањину одлуку да се повуче са пријестола, оде у манастир и замонаши, Сава истиче као чињенице на којима се сагледавају и друге хришћанске врлине овог светитеља. Порука излази из тематске ријечи, у којој су садржане компоненте за развијање интертекстних реченица, којима се пројектује оно што се назива „постулат смисла” текста. У строфи:

Наш свети манастир овај, као што знате, било је ово место као
пусто ловиште зверова. Када је дошао у лов господин наш и са-
модржац, Стефан Немања, који је царевао свом српском земљом, и
када је он ловио овде, изволи му се да овде, у овом пустом месту,
сагради манастир овај на покој и умножење монашког чина. Јер
нека је знано свима нама и другима, да Бог, који твори људима на
боље, не хотећи људске пропасти, постави овог ваистину три-
блаженога господина нам и оца, овога самодржавнога господина,
нареченога Стефана Немању, да царује свом српском земљом. И
пошто је обновио очеву дедовину и још више утврдио Божјом по-
моћу и својом мудрошћу даном му од Бога, и подиже пропалу своју
дедовину и придоби од поморске земље Зету са градовима... То све
мудрошћу и трудом својим све ово придоби што му је припадало од
српске земље, а одузето му некада насиљем од своје дедовине. И уз
помоћ Божју владавина његова примила је одасвуд мир и тишину...
(Житије светог Симеона)

— налази се тематска ријеч „манастир” („наш свети манастир овај”) у којој су садржане компоненте кохезије текста. У другој реченици, описом житија господина Стефана Немање, развија се садржај прве, допуњава њен смисао. Понављањем тематске ријечи „манастир” у другој синтаксичкој функцији, остварује се лексичка и синтаксичка повезаност реченица. Даљи развој садржаја води у правцу пројекције реченица у којим се оцртавају друге врлине Немањине, његова „мудрост дана му од Бога” и труд да откло-

ни насиља која су некада учињена на његовој дједовини. Завршна реченица ове строфе — „И уз помоћ Божју владавина његова примила је одасвуд мир и тишину...” — има у структурном, семантичком, смисаоном и синтаксичком погледу затварачку улогу. Граматичким конектором (везником I), којим се повезује завршна реченица са претходним, и истиче констатација да је Немањина владавина примила мир и тишину, као највеће Божије дарове, за које Григорије Солунски каже да су „скривени храм Свевишњег”,² да је Немања све чинио у духу Христових заповијести и јеванђељских учења по којима су: „Блажени миротворци, јер ће се синови Божији назвати” (Мат. 5,9), остварује се потпуно јединство строфе у складу са општим схватањем да монашки живот води моралном преображају и да у цркви-храму Христос спасоносно дјелује.

Почетне реченице у другој строфи — „Јер како ћемо овога назвати? Владаром ли, а уз то и учитељем?” — упућују на поновно опажање садржаја, пренесеног смисла из претходне у слједећу, а, истовремено, ове реченице имају и јаку отварачку улогу за развој слједећих интертекстних реченица. Реченица: „Владарем ли, а уз то и учитељем?” — садржи двије битне компоненте за развој садржаја, па је садржај означен компонентом „владарем” већ дат у претходној, а садржај означен компонентом „учитељем” постепено се развија у слједећој. Овакав поредак идеја везаних за субјекат строфе чини јаку везу међу строфама.

У првој се строфи говори о Немањи који се одрекао пријестола и дошао да сагради манастир „на покој и умножење монашког чина”, а у другој се истиче његова монашка улога, који „прво на себи благоверност показа, а потом друге научи, цркве освети, манастире сазда...” и поста „убогим заступник, ништина хранитељ”. Као највиша хришћанска врлина истиче се Немањино одрицање земаљских добара, да би постао „небески човек”. У реченици: „И просто рећи: све своје имање у зајам издаде, јер постаде други Авраам странопримац, земаљски анђео, небески човек” развијеним затварачким конектором „И просто рећи” успјешно се опслужује, јер се њиме пресијеца линија илустрације духовних снага и наглашава одрицање од стварипоклонства; затвара се саопштавање о одликама и врлинама овог Светитеља. Реченица: „Стога га и Бог преузнесе и дарова му име које је изнад свакога имена...” само је конкретизација садржаја претходне, која и у структурном, и у садржајном, и у синтаксичком погледу има затварачку улогу.

2 Свети Никодим Агиорит, *Невидљива борба* (са руског превео епископ Хризостом), Библиотека Стефан Пиперски, Београд, 1990, стр. 158.

Почетна реченица у трећој прозној строфи — „Сам сазда манастире: прво у Топлици светог оца Николе, и други тамо Свету Богородицу у Топлици: потом...” — садржи тему која се развија по систему набрајања одредница. Завршна реченица садржи констатацију о главном субјекту — манастиру свете Богородице Добротворке, којем Немања поклања села, иконе, књиге и повељу „са кетвом и са везом да нико не измени његова предања”.

Све три прозне строфе су у чврстој спољној и унутрашњој повезаности. Двочланост теме — манастир и Стефан Немања (у монаштву блажени Симеон) — изнутра посматрано, прима се као цјелина. Оно што се приповиједа о Немањи, оно што се описује о манастиру, захтијева да се сагледа на есхатолошкој равни, у заједници Бога и човјека. Такву заједницу Немања доживљава у Цркви. Зато је опис тог доживљаја неодвојив од тока приповиједања. На заједници тих компонената ствара се јединство текста у *Житију светог Симеона*.

У дјелу се налази низ строфа у којим је семантичко и синтаксичко јединство остварено глаголима говорења; то су тематске ријечи и из њих излазе компоненте кохезије текста.

А он, блажени старац, посаветова их премудрим речима као отац да престану са ридањем и сузама; а Божјом вољом изабра благороднога и љубљенога сина, Стефана Немању, зета благовенчаногa кир Алексија, цара грчкога, и овога им предаде *говорећи*:

— Овога имајте у место мене, добри корен који је изишао из моје утробе, и овога постављам на престо Христом дароване ми владавине!

И сам га венча и благослови га изванредно, ...*говорећи му*:

— Чедо моје љубљено, паси овај мој Израилљ...

Заповедаше му да се о црквама брине ... И постави их добри отац обојицу преда се, и *говораху им*:

— „Синови, не заборавајте мојих закона, а срце ваше нека чува речи моје, јер дужина живљења и године живота и света додаће вам се. Милостиње и вера нека вас не остављају, привежите их о свој врат и напишите на таблици срдаца својих, и наћи ћете благодат. И помишљајте добро пред Богом и људима. Уздајте се свим срцем у Бог, а својом премудрошћу не величајте се...”

(Житије светог Симеона Немање)

У првој строфи глаголом *говорећи* уводи се саопштавање о предаји пријестола; у другој говорећи му: — поука да пази свој народ, свој Израилљ; у

трећој говораше им: — заповијест синовима да не заборављају његове законе, који их воде у заједницу са Христом и вјечном животу. У тим поукама и заповијестима налазе се хришћанске истине које човјека узносе према небу; из тих глагола, као тематских ријечи датих строфа, излазе структурне вриједности текста. Понављањем таквих ријечи повећава се дубина мисли, одређују знакови на којим се ствара духовни смисао чина изрицања.

Уз глаголе говорења, који имају стваралачку улогу у инкоативној реченици прозне строфе, често стоји још неки глагол, или нека друга ријеч, којим се пројектује контекст, ситуација у којој су изречене мисли, оријентација мисли према Христовој свјетлости и путеви за откривање хришћанских сазнања. У таквим исказима налазе се основе на којима је касније изграђивана светосавска филозофија живота. У строфи:

У 7. дан месеца фебруара поче часна старост његова нешто мало слабити. И ту одмах блажени старац господин Симеон позва мене недостојнога и у сваком погледу умањенога, и поче ми *са тихошћу говорити свете и часне и слатке речи*:

— Чедо моје слатко и утехо старости моје, „сине, слушај моје речи, приклони ухо своје ка мојим речима и нека не пресакну источници живота тога, сачувај их у своме срцу. Јер су живот свима који их налазе. Сваким чувањем чувај срце своје, јер од њих су исходишта живота. Уклони од себе оштра уста и увредљиве усне далеко од себе одбаци. Очи твоје нека право гледају и веће твоје да мигом указују на оно што је праведно. Право ходи ногама својима и испољавај путеве своје. Не скрећи ни десно ни лево, јер путеве који су десно зна Бог, а они с лева су развраћени А ти учи оно што је право, а хоћење твоје у миру да буде. Сине, пази на моју премудрост, ка мојим речима прилажи твоје ухо, да сачуваш моју мисао добру, а осећај усана мојих казујем ти ...Не мешај се са безумнима. Тражи премудрости, да поживиш. Исправи сведочанства у разум... Не облиचाвај зле, да те не омрзне. Обличавај премудрога, и заволеће те. Укажи премудроме на кривицу и биће мудрији, а праведнику поуку и наставиће да је прима. Почетак премудрости је бојазан Господња и савет светих је разум, а разумевати закон добра је мисао. Јер оваквим добрим обичајем много ћеш поживети и продужиће ти се године живота”.

(Житије светог Симеона)

— ријечима: *са тихошћу говорити*, и *говорити свете и часне и слатке речи*, — дат је однос текста и контекста; уводе се интертекстне реченице у којима се развија садржај о вјечном животу и спасењу.

У *Житију светог Симеона* налазе се специфичне „формуле”³ „плетенија” прозних строфа, у којима се истичу важнији моменти из живота светитеља, размишљања о пролазности људског постојања, монашке духовности засноване на визији „обожења”. С ону страну лексичке структуре строфе откривају се знаци који у уму читаоца изазивају слику „духовног созерцања”.⁴ Ту су и доживљај и информација. „Та информација, која се јавља као послједица узбуђивања душе ’божанственом енергијом’ при човјековом созерцању ’слике’, може да буде схваћена на савременој равни као естетска информација, а одговарајуће психолошко стање — као естетски доживљај”.⁵

Оно што се у неким строфама појављује као „неизрециво” и „неисказиво”, и што доводи читаоца до схватања идеје „тиховања”, има моћ да води читаоца у дубље понирање текста, за откривање елемената којим се отвара шира духовна сагледљивост дјела која води спасењу у Христу. Зато се строфа мора доводити у различите контексте, јер се само из „суме” контекста може схватити шта је резултат стваралачке енергије, а шта „шаблон ситуације” и појава књижевне етикеције.

Честе су строфе које у почетним реченицама најављују ток унутрашњег времена и догађаја који немају означену везу са историјским и хронолошким збивањима. У њима се отвара раван за садржаје слједећих интертекстних реченица. У строфи:

Када је овај блажени отац наш прешао у вечни покој, заветом остави манастир мени грешноме у скромном неком стању, у којем ми отиде, некога преподобнога мужа, по имену Методија, са још четрнаесторицом монаха. Обузе ме велика туга и бојазан, једно од пустоши, а друго због страха од безбожних разбојника. Али како се изволи љубави Богоматере и Наставнице наше и светим молитвама господина Симеона, тај храм од незнатног и малог узнесе се у велелепну појаву. И после мало времена скупих деведесет монаха у братству и све спремих што је на потребу манастиру.

(Житије светог Симеона)

— ријечима: у почетној реченици — „Када”; у интертекстним: „Али како се”, „И после мало времена” — означава се унутрашње вријеме догађаја

3 О књижевној етикецији и избору стилских формула види: Д. С. Лихачов, *Поетика старе руске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1972, стр. 105-131.

4 О естетским појмовима, о „прекрасном” и „узвишеном”, о „духовном созерцању” види: В. В. Бичков, *Византијска естетика*, Теоријски проблеми, Просвета, Београд, 1991, стр. 128-191.

5 Н. дј., стр. 190.

који се тичу сопственог живота. Догађаји који обиљежавају развој манастира, од „скромног неког стања” и бојазни од пустошења, па до „узнесења у велелепну појаву”, одредили су и живот монаха у њему — од земаљског према есхатолошком сусрету у Богу. На таквој семантичкој равни настала је веза међу реченицама и јединство строфе.

На унутрашњем јединству православне Цркве стварало се и јединство свијести свих њених чланова. Манастир држи у јединству монаха, који иду у сусрет Христу и вјечном тројичном Царству небеском. „Живот у Цркви”, истиче Булгаков, „има, пре свега, не квантитативно, него квалитативно одређење”.⁶ Кроз таква одређења и помоћу јеванђељских врлина Христов човек иде ка васкрсењу и крајњој пуноти вјечног живота. Описивањем успона ка Богу у том храму-цркви отвара се семантичка раван строфе на којој се повезују садржаји реченица.

Карактеристичне су строфе у којим се тема развија помоћу система питања у којима се синтаксичка схема првог члана понавља. Ево такве строфе:

Ум наш, дакле, нека буде на небесима у гледању на красоте рајске, на обитељи вечне, на ађеоске хорова, на онај живот, где ли су како ли су душе праведника или грешника; како ли ће се јавити велики Бог и Спас наш Исус Христос, према оној просвећеној речи:...

Какво ли ће ту свака душа саврсно тело добити?

Какво ли ће бити збориште то мноштво људи од Адама до краја света?

Какво ли ће бити Христово страшно и од сунца светлије лице?

Какав ли ћемо глас његов чути, да ли праведницима које прима у царство небеско или грешницима које шаље у вечну муку?

Ово треба, љубљена браћо моја, да бринемо и помишљамо, у овом да живимо, јер смо ван света, јер живот на небесима имамо, овај живот у миру проводећи, наду имајући да ћемо у Христу Господу нашем стећи наду вечних добара, заступништвом пресвете Владичице наше Богородице и Добротворке, и молитвама преподобнога и блаженога оца нашега и ктитора господина Симеона.

(Житије светог Симеона)

Синтаксички паралелизам првих чланова питања омогућава да се садржај другог члана потпуније духовно сагледа. То је духовно виђење

6 Сергиј Булгаков, *Православље*, Књижевна заједница Новог Сада, 1991, стр. 155.

велике тајне смрти које је изнад виђења тјелесним очима; то је „тако размишљање о смрти” које је „потребније од сваког другог подвига”;⁷ то је „сећање на смрт” која „подстиче монахе... на непрестано усавршавање у остваривању јеванђелских заповести”;⁸ то је припрема за вјечност и визија преласка у вјечност. Иза оваквих питања налази се завршна реченица, развијена, која омогућава да се потпуније схвате умне наслаге питања. Схватање које су изложили свети Оци о изласку душе из тијела, поуке које нас воде спасењу, и свјетлости божанствене славе, примају се у оваквим структурама прозних строфа као естетске пројекције и духовне насладе.

Честе су строфе које почињу неком временском одредбом. Такве одредбе не упућују на хронолошко вријеме; оне везују догађај за есхатолошку равн — почиње на земљи а завршава се на небу. Ствари се повезују са Христовом божанском силом, са „Оним који живи у вијекове вијекова” (Откр. 10,6); све се посматра у цјелини, прошлост, садашњост и будућност. Смисао развоја догађаја изводи се из прошлости и сагледава са аспекта крајње будућности: добрим дјелима „хватај се за живот вјечни” (1. Тим. 6,12), јер „времена више бити неће” (Откр. 10,6), поруке су исказа. Такви су почети:

„Када је навршио...” (стр. 100), „И после овога...” (стр. 104), „А после свега овога...” (стр. 105), „Када је ово било свршено...” (стр. 105), „А када је настала ноћ...” (стр. 114), „Када се свршила јутрења...” (стр. 115), „Када је овај блажени отац наш прешао у вечни покој...” (стр. 116), „И када се овде сазнало о томе метежу...” (стр. 116), „Када је сазнао...” (117), и др.

Познавање законитости „плетенија” прозне строфе представља „својеврсну стилску шифру помоћу које треба ’прочитати’... дело ради његовог естетског доживљавања”.⁹ Моћ доживљавања заснива се на схватању да је „у епоси када је индивидуално начело слабо развијено у уметности, када нема различитих праваца, стилска шифра јединствена за епоху и у извесној мери за све уметности”.¹⁰

Савино *Житије*, вјечно живо, у току кретања кроз времена, повећавало је своју актуелност. Интерес према дјелу долазио је не само из простора унутрашњег духовног живота човјека, његових светоносних озарења и жеље

7 Јован Лествичник, цитат преузет из дј.: Свети Игњатије Брјанчанинов, *Слово о смрти*, Богословска библиотека „Парусија”, Београд, 1994, стр. 122.

8 Н. дј., стр. 122.

9 Д. С. Михачов, *Поетика старе руске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1972, стр. 93.

10 Н. дј., стр. 93.

за сазнањем светих тајни и врлина, него и из језичких, књижевних и културних подручја. Зато познавање законитости „плетенија” прозне строфе у овоме дјелу омогућава овладавање „стилском шифром” и развијање способности за „пребацивање естетске свести на друге стилове”¹¹ дјела.

11 Н. дј., стр. 95.

SUR "PLETENIJE" DE LA STROPHE EN PROSE DANS L'ANCIENNE LITTÉRATURE SERBE

La connaissance des règles du "pletenje" de la strophe en prose permet de mieux découvrir la conscience esthétique de l'oeuvre littéraire. Certains signes qui se trouvent de l'autre côté la structure lexicale de la strophe, lient l'événement à l'état éschatologique et mènent aux espaces de la vie spirituelle intérieure. Sur les modèles de l'enchaînement des strophes dans les formes plus grandes se manifeste le sens du développement des événements: tout est déduit du passé et est considéré du point de vue de l'avenir extrême.

СТАРА СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ ИЗМЕЂУ СТВАРНОГ И ЕСХАТОЛОШКОГ

Антиномичност византијског филозофског и естетичког система садржи у себи и опозицију истакнуту у наслову овог рада — однос стварног и митског, с тим што у православној естетици долази до извесног „померања” значења терминологије профане науке. Због тога се термин митско у овом раду употребљава само условно. На самом почетку истичемо да задатак хришћанске гносеологије није сазнавање реалне стварности, већ трансцендентни продор у метаисторију, па у том контексту поимамо и гносеолошку функцију византијске уметности, на чијој је традицији и настала стара српска књижевност.

Шта је то, заправо, митско у старој српској књижевности? Ако бисмо пошли од једног антитеолошког становишта, а то значи и негирање суштине те књижевности, онда би се један њен део могао назвати митским, фантастичним или чудесним. Нас међутим, овом приликом, не интересује та „митологија”, већ својеврсна *митологија будућности*, коју теолози називају и антиномичном, али не и парадоксалном, синтагмом *будућом стварношћу*.¹ Сви су митови окренути прошлости, само су есхатолошки, како их дефинише Мелетински, усмерени ка будућности.² Они „по својој структури и по својим сижеима очевидно потичу од космолошких, само што се радња развија у супротном смеру. Есхатолошка митологија остварује могућности ослобађања елементарних сила хаоса или слабљење космичке структуре, слично као што се то могло догађати и у прошлости (светски потоп и сл.)”.³ Ови митови о *крају света и последњим временима* имају елементе префигу-

1 Јеромонах др Артемије Радосављевић, *Царство небеско у православном предању*, Теолошки погледи, 1-2, Београд, 1984, 145.

2 Е. М. Мелетински, *Поетика мита*, Београд sine anno, 228.

3 Исто, 228.

рација и у неким катастрофичним старозаветним догађајима као што су потоп и уништење Содоме и Гоморе. Знаци апокалиптичних збивања се у свим временима доводе у везу са крајем света, Другим Христовим доласком и коначним остваривањем Царства Небеског. Пут спасења је, како каже Евгениј Трубецкој, катастрофички пут,⁴ а само Јеванђеље указује на многа обе-лежја распада човечанства, као што су ратови, глади, буне, помори, земљотреси, помрачења и сл. Са остварењем пуноће света, завршености његове историје и проласком образа (=лика) његовог настаће „ново небо и нова земља”. То је оно митолошко или есхатолошко време, које се још назива и вечношћу. Аверинцев сматра да време уопште има два ступња: „овај век” и онај који га превазилази, „будући век”.⁵ То време је по *Лихачову*, продор у затвореност уметничког времена,⁶ а код Псеудо-Дионисија Ареопагита, као и у ареопагитској традицији, на једној страни је *хронос*, а на другој *еон* (старојеврејски *олам*, латински *seculum*).⁷ Ово прво је затворено, а друго је есхатолошко „време-вечност” — време које се бескрајно продужава. Стара српска књижевност је апсорбовала мноштво есхатолошких тема и идеја библијског и византијско-патристичког порекла, налазећи се при томе пред двоструким задатком: 1) да следи принципе византијске поетике и 2) да извршава задатке утемељења српске државности и светородности династије Немањића. На једној страни су, дакле, догматски теолошки принципи, са есхатологијом на врху лествице, а на другој духовно заснивање државотворности праћено успонима и падовима, као и развијање свести о „отаџаству”. Ова тенденција се најбоље опажа у житијној књижевности, која је добрим делом посвећена владарима светитељима, од Симеона Немање до краља Уроша, а есхатолошки момент у њој је, како истиче Димитрије Богдановић, веома важан. Сваки нараштај доживљава своје време као „последње”, као време коначног сусрета са Христом у његову другом доласку. Отуда житије актуелизује прошлост, а примери остварене светости служе спасавању данашњих генерација.⁸ Наш први хагиограф, Свети Сава, први и уводи есхатолошке идеје у стару српску књижевност, користећи и експлицитна есхатолошка места као што је једна парафраза Јефрема Сирина о Страшном суду: „И пре смрти бивам мртав, и пре Суда сам се осуђујем, пре бескрајне

4 Евгениј Трубецкој, *Катастрофичке епохе и „последњи дани”*, Источник, 6, 1993, стр. 7.

5 С. С. Аверинцев, *Поетика рановизантијске књижевности*, Београд, 1982, 122.

6 Д. С. Лихачов, *Поетика старе руске књижевности*, Београд, 1972, 303.

7 В. В. Бичков, *Византијска естетика*, Београд, 1991, 68.

8 У: Теодосије, *Житија*, Београд, 1988, 305.

муке собом сам мучен од очајања.” И само његово опредељење за монашки живот је опредељење за пут досезања, подвигом аскезе, Царства Небеског.

На другој страни, утемељење државе и аутокефалне цркве захтевало је од Св. Саве реалност и прагматичност потеза, што је нашло одраза и у његовом књижевном делу, и у делима других српских биографа. „У свим овим хагиографским али и не мање историјским текстовима као основна нит провлачи се управо идеја о опредељењу ових светих личности Српског народа за духовну слободу у Христу и непролазне етичке вредности које надилазе голу историјску раван овога света и живота и залазе у метаисторију, у есхатологију. Историјски свет у Житијима, као црквено-народним, богослужбеним и васпитним текстовима, приказује се као театрон, као драма, али драма која има свој смисао и своје разрешење, а оно је у богоданој слободи као могућност правог избора и људског опредељења. А право опредељење и јесте оно које кроз лични, несебични подвиг и жртву стреми ка вишим непролазним циљевима — ка Царству Небеском.”⁹ Овакву свест негују и сви српски владари и светитељи, укључујући и осећај грешности, јер, како рече Димитар Ангелов, етика и есхатологија иду руку под руку.¹⁰ У том смислу парадигматичан је Драгутинов монолог, после пада у Јелечу, о паклу и отпадништву од царства будућег: „Јер мислим како за навек отпадох од царства будућег, зажелевши пролазне славе. Јер бол од геене очекује ме, вечне сузе и тама крајња, отровни црв, шкргут зуба, скрб и туга огњене реке.” О том истом будућем времену говори и Јелена Анжујска својим синонимима Драгутину и Милутину: „Јер доћи ће велики дан Господњи у који ћемо се сви наћи пред престолом владике Христа, дајући одговоре за учињена зла, мала и велика.” Наши стари писци, дакле, и њихови јунаци поседују парусијску свест, чији је континуитет у српској средњовековној књижевности евидентан.

Косовском битком тај континуитет поприма обележје колективног опредељења за Царство Небеско, сједињујући на најбољи начин профаност историјског времена и блаженство духовног подвига. Одлазак из историје у бесмртност остварује се кроз остварење дубоко етичко-патриотског и есхатолошког идеала, који је формулисао патријарх Данило Бањски: „Умримо да свагда живи будемо”, „Боља ми би похвална смрт, неголи са поругом живот”, и даље:

9 Атанасије Јевтић, *Царство Небеско у историјској судбини Српског народа*, у књ. *Српски завичај*, Приштина 1993, 13.

10 Димитър Ангелов, *Българинът в средновековието (светоглед, идеология, душевност)*, Варна 1985, 169.

Гледах доње бојеве
и избројах горње почасте,
гледах мачеве
и помишљах на горње венце,
очекивах смрт
и на бесмртност помишљах.

Симбол косовског опредељења је Свети кнез Лазар, постајући и симболом новог начина задобијања Царства Небеског — подвигом и мученичком смрћу. Пандан монашкој аскези Свете Горе постаје светолазаревски и светокосовски мучеништво на Пољу Косову. Из таквог духовног подвига, осведоченог у старим српским списима о кнезу Лазару и Косовском боју, изникло је и тзв. косовски мит или боље речено живо и неугасло предање о опредељењу за веру Христову и српско отачаство.¹¹

Српска литургијска поезија, још више него житијна књижевност, пројављује Царство Небеско. О томе сведочи корпус служби Србима светитељима, који на есхатолошком плану афирмише идеју о досезању „вишњег живота” и „горњег Јерусалима”, а на естетичком симболику светлости. Поред карактеристичних симбола Другог Христовог доласка и Царства Небеског,¹² у овој поезији налазимо и примере класичних апокалиптичних слика као што је то пример четвртог тропара осме и девете песме Теодосијевог *Заједничког канона Спасу Христу, Светоме Симеону и Светоме Сави*:

Ко је Бог као ти, Бог наш,
од кога небеса с анђелима ујасавају се
и земља с људима тресе се,
бездан узнемирава се
и ад испремеће се,
сва твар са страхом мења се,
ко да искаже силе твоје.

(Осма песма)

Изразитог есхатолошког песника, опседнутог будућим митским временом, стара српска поезија добија у лику Димитрија Кантакузина. Посебно

11 Значајан рад о овој теми је написао професор Ђорђе Трифуновић, који каже да се „ка јеванђелској замисли небеског царства подвижу сви српски светитељи и преподобни, те њихов подвиг улази у књижевно дело и постаје духовни и уметнички узор. Христове поруке о страдаљачком путу до небеског царства, преко духовног подвига првих српских светитеља и опевања песника, достижу врхунац у чину мученичке смрти кнеза Лазара”. — Ђорђе Трифуновић, *Косовско страдање и небеско царство*, Задужбине Косова, Призрен. Београд, 1987, 566.

12 Симболе царства небеског у *Србљаку* набраја Ђорђе Трифуновић у наведеном раду.

је карактеристична његова *Молитва Богородици*, али и *Молебни канон* и *Посланије кир Исаији*.¹³ Ови текстови афирмишу homo celestisa (али не и земаљског анђела), превладавајући јако наглашене атрибуте „ружноће егзистенције”. Дух „последњих времена” посебно је нашао одраза у *Молитви*, остварујући се кроз песников естетички доживљај пуноће или завршености света и кроз наглашену есхатолошку свест. Песма је обојена тоном личне и опште есхатологије и обележена стихом из *Прве посланице Коринћанима* „пролази обличје овога свијета”, есхатологизмом који симболише крај историје и света.¹⁴ Мисао оличену у поменутом есхатологизму могао је изговорити само песник који је својом визионарском поезијом остварио *Друго присуство Надземаљскога*. Поменути текстови управо доказују да је Кантакузинова уметност футуристичка (= пророчанска), „јер кроз њу се човек и космос могу видети у светлу Свршетка”,¹⁵ нешто слично мишљењу Нортропа Фраја, који каже да „апокалипса значи откривење, а кад уметност постане апокалиптична, она открива”.¹⁶

Кантакузиново време је било време катастрофичних појава, ратова, разарања. То је време пада Новог Брда, дакле време сурове стварности. Његов одговор, међутим, није реалистички, већ на изазове апокалиптичног века одговара *есхатолошким тролистом*.¹⁷ Једна велика тема о крају света, са свим њеним димензијама, транспонована је у драматику субјективног песничког преживљавања, где је стварност *проказана* и *надвладана* анагошким остварењем есхатолошког оптимизма.

Перципирање стварности код другог новобрђанина, Кантакузиновог савременика Константина Михаиловића, сасвим је другачије и у духу је реалистичког описивања догађаја. Такав је, на пример, опис пада Новог Брда и погубљење његових грађана: „Одатле је цар кренуо и опсео један град који зову Ново Брдо, односно Сребрна и Златна планина, и заузео га је, али помоћу договора по којем је становницима обећао да ће их оставити по њиховим имањима и да им младе жене и ситну чељад неће одводити. А кад

13 Још једно старо посланије садржи низ есхатолошких идеја. То су *Епистолије кир Силуанове*.

14 Сергиј Булгаков каже да се „читаво хришћанско осећање света одређује овим есхатологизмом”, а Павел Евдокимов сматра да овај стих поседује ону границу после које „рука Божија затвара у себи оно феноменолошко време и уздиже вишу хоризонталу”. Види: С. Булгаков, *Православље*, Нови Сад, 1991, 257. и П. Евдокимов, *Од смрти ка животу*, Источник, 1, 1992, 14.

15 П. Н. Евдокимов, *Геологија лепоте*, Гласник СПЦ, 11, 1970.

16 Н. Фрај, *Анатомија критике*, Загреб, 1979.

17 Овим термином означавамо поменуте Кантакузинове текстове.

се град покорио, цар је наредио да се затворе капије и да се оставе отворена само једна врата. Када су Турци дошли у варош, наредили су свим домаћинима да сваки са својом породицом, с мушком и женском чељади, изиђе кроз врата из вароши на ров, остављајући све своје благо у кућама. И то су ишли један за другим. А цар је, стојећи пред вратима, бирао мушку чељад на једну страну, а женску чељад на другу страну, а мушкарце исто тако на ров на трећу страну, а жене на четврту страну, па је наредио да се посеку сви они људи који су били међу њима најистакнутији. А остале је наредио да пусте у град и никоме није било забрањено да буде на своме имању. Младиће које је изабрао било је на броју триста двадесет, а женске чељади најизабраније седам стотина и четири. Женске главе је све раздао међу поганике а младиће је узео себи за јаничаре, а послао их је у Анадолију, преко мора, тамо где их чувају.

И ја сам исто тако био у томе граду Новом Брду, ја који сам ово писао, а био сам узет са двојцом браће своје...”¹⁸

Насупрот светлосној симболици српске духовне поезије, у нашој старој књижевности постоји низ песничких текстова који пројављују *стварност апокалиптичног знака*. То је она стварност која носи обележје предмитског или предесхатолошког времена. Дobar део тих песничких целина сачињава *Антологију старе српске поезије последњих времена — КРАЈ ВЕКА ВЕЋ ДОЋЕ*.¹⁹ Овај песнички ток започиње са „песником светлости”, Доментијаном, а завршава се са даскалом Стефаном Раваничанином. Теме рата и глади, помора и сеоба, страха и пустошења, знамења и катаклизми смењивале се током пет векова трајања ове поезије. Чувена Доментијанова песма *Иноплеменик звани глад* она је апокалиптична праслика која ће се стално понављати у старој српској поезији, преко Даниловог ученика Инока Исаије и Јована Светогорца до Атанасија даскала Србина. Ова поезија ће бити стално у дослуху са оном мишљу из Јованове апокалип-

18 Константин Михаиловић није без есхатолошког знања. На једном месту он говори о Другом Христовом доласку: „Грци приповедају за цара Константина да је он био један пастир и да је било једно стадо, као што пише у Јеванђељу, јер је он ослободио хришћане и уништио је поганичко идолопоклонство. А други пак говоре да судњег дана треба да буде други пастир и једно стадо, што тако треба разумети да судњег дана треба да буде један судија син божји, који ће судити живима и мртвима. Али ће ипак бити два стада и два пастира. Једно стадо биће у небеском краљевству, а пастир онога стада биће син Бога живота, а друго стадо ће бити у вечном паклу, а његов пастир је ђаво.” О перипирирању стварности у књижевном делу, Димитрија Кантакузина и Константина Михаиловића види рад: Драгиша Бојовић, *Крај века већ дође, Антологија старе српске поезије последњих времена*, Приштина, 1992, 64-70.

19 Драгиша Бојовић, *Крај века већ дође, Антологија старе српске поезије последњих времена*, Приштина, 1992.

се: „У те дане тражиће људи смрт, и неће је наћи; и желеће да умру, и смрт ће од њих бежати.” Већ смо указали на преовлађујући слој значења у поезији Косовског боја. У овом контексту указујемо и на једно друго значење песме *Поље оно као језеро неко* Раваничанина III. Иако је у првом реду успела визуелно-акустичка слика Косовског боја, она представља и својеврсну најаву космичке катастрофе, а исти писац кроз стих *како поцрне лепота* не указује само на физичку промену на телу кнеза Лазара, већ симболички најављује трагедију народа, одлазак светлости, која је у естетичком смислу равна или сродна лепоти.

Овом кругу песама припадају и песме о Великој сеоби, као и поезија записа за коју је већ речено да носи „трагично осећање историјске судбине” и „свест о времену као последњем”.²⁰ У многим таквим записима крај света се већ називао. Поменимо само записе Исаије Рачанина, Попа Прибиле и Атанасија даскала Србина.

Овај само парадигматски преглед односа између стварног и есхатолошког доказује да је есхатолошка митологија у српској средњовековној књижевности само природан одраз поетике, византијске и српске, која је и у литератури афирмисала Царство Небеско као крајњи циљ и једини смисао овоземаљског људског постојања. Футуристичка или парусијска есхатологија је доминантна у односу на тзв. литургијску есхатологију, која тежи идентификацији Цркве и Царства, својеврсном силаску есхатологије у храм и несвесном демитологизирању Другог Христовог доласка. Због тога би питање присуства ове есхатологије у старој српској књижевности могло бити предмет интересовања неког другог рада.²¹

Потребно је на крају истаћи да есхатолошка митологија не нестаје са српском средњовековном књижевношћу, већ да њене обриси налазимо и у поезији новијих песника као, на пример, код Ђуре Јакшића, Лазе Костића, Војислава Илића, Растка Петровића, Миодрага Павловића и других.

20 Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд, 1991, 237.

21 Настанак ових двеју есхатологија Мирче Елијаде тумачи на следећи начин: „Могуће је да ове две дивергентне најаве Царства — у блиској будућности, а затим у садашњости — одговарају двема узастопним фазама Исусовог учења. Такође је прихватљива претпоставка, да су у питању две интерпретације једне исте поруке: 1) Царство, које су најавили пророци, неизбежно ће наступити, другим речима 'крај историјског света' је неминован и 2) Царство је већ завладало за оне који, захваљујући Исусовим молитвама, живе у ванвременској садашњости вере.” — М. Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја*, II, Београд, 1991, 283.

СТАРАЯ СЕРБСКАЯ ЛИТЕРАТУРА МЕЖДУ РЕАЛЬНОСТЬЮ И ЭСХАТОЛОГИЕЙ

Останавливаясь на понятии мифическое в старой сербской литературе, автор основное внимание уделяет эсхатологическим мифам, или, можно сказать, в основном занимается так называемой мифологией будущего, которую теологи еще называют реальностью будущего. Кроме того, он подчеркивает, что задачей христианской гносеологии не является осознание реальной действительности, трансцендентальный прорыв в метаисторию, и именно в этом контексте необходимо рассматривать и гносеологическую функцию византийской культуры, на чьих традициях и основана старая сербская литература.

О ПРОЦЕСУ ПАЛИНГЕНЕЗЕ У МОНОГРАФИЈИ ПРЕГЛЕД КЊИЖЕВНОГ РАДА ЦРНЕ ГОРЕ ТРИФУНА ЋУКИЋА

(Прилог теорији историје књижевности)

„Што више расте грађевина науке и што се слободније диже у небо, тим више је потребно проверавати и стално обнављати њене основе.”

Е. Касирер

I

С обзиром на основну сврху овога рада, као и на познату чињеницу да је Трифун Ћукић (1885-1966) своју једину монографију *Преглед књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. године* (1951) припремао током двадесетих и тридесетих година нашег вијека,¹ то се, природно и логички, она најприје мора ситуирати у шири контекст књижевнонаучне дисциплине којој припада, а потом и у ужи контекст књижевнонаучне мисли, уколико желимо да прецизно, егзактно и објективно оцијенимо ауторов научни допринос. Када је у питању први контекст, потребно је посветити нужну пажњу бројном, изазовном и понекад супротстављеном низу прилога, омеђених парадигматским огледима Т. С. Елиота „Традиција и индивидуални таденат” (1919) и Р. Велека „Теорија књижевне историје” (1936), на

1 Пишчевим књижевним и научним дјелом најпотпуније и најсистематичније бавио се Јован Чађеновић у монографији *Трифун Ћукић — Живот и рад* („Цветник”, Нови Сад, 1991, стр. 216). За нашу анализу веома су важна два одјељка ове монографије: „Књижевне критике, прикази, чланци (стр. 71-84) и „*Преглед књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. године*” (стр. 86-102), у коме је аутор саопштио читав низ неопходних информација и „биографију дјела”.

чији значај више пута и у различитим контекстима указују страни — Клаудио Гиљен у књизи *Књижевност као систем (Огледи о теорији књижевне историје)* и Клаус Улиг у незаобилазној монографији *Теорија књижевне историје — Начела и парадигме* и наши аналитичари — у зборницима радова *Теорија историје књижевности — Опште претпоставке и Методолошка мисао у пресеку (Садашњи тренутак науке о књижевности)*. Када је у питању други контекст, Ђукићева историјскокњижевна монографија мора се разматрати у оквирима ове научне дисциплине током четири деценије — од времена објављивања двију најзначајнијих историја књижевности тога времена: *Прегледа српске књижевности* Павла Поповића (1909) и *Историје нове српске књижевности* Јована Скерлића (1914), с једне, као и великог броја књига сродне провенијенције, објављиваних у првој половини нашег вијека, чији су аутори Т. Остојић, Ф. Кидрич, Ф. Фанцев, Б. Водник, Д. Прохаска, М. Комбол, А. Барац и други Ђукићеви савременици, с друге стране.

Мада је Ђукић превасходно *историчар књижевности*, а не *књижевни критичар*, што између осталог доказује и податак да је током педесетипетогодишњег књижевнонаучног рада (1911-1966) објавио око 120 прилога из прве, а свега око 70 прилога из друге дисциплине, он ни у монографији, нити пак у другим прилозима сродне провенијенције, не пружа читаоцу довољан број књижевноисторијских експлицитних исказа, што непосредно показује недовољно ауторово интересовање за питања теорије историје књижевности. Истина, један од одјељака монографије назвао је „Никола I у историји књижевности” (стр. 258-260), али ту прилику није искористио да саопшти сопствена теоријска становишта о овој научној дисциплини него само да изрази незадовољство мјестом које је књижевна историја и књижевна критика додијелила овом писцу, према коме он показује изразите симпатије, као и према низу других, обухваћених монографијом, уосталом.

Неопходна теоријска опредјељења аутор није саопштио ни у „Предговору” монографије (стр. V-IX), који је, по ауоровој замисли, требало да послужи као објашњење видљивих и као кључ за дешифровање мање видљивих или невидљивих теоријских замисли и примјене методологије. Током монографије Ђукић је такође пропустио броје прилике да се експлицитно изјасни о *идеалном историјскокњижевном моделу*, као што су то чинили његови претходници, учитељи и узор — Павле Поповић и Јован Скерлић. На стр. 258 цитира књигу Јулијуса Харта *Geschichte der Weltliteratur*, наводећи мање важне детаље, избегаваши хотимично да шире расправља о историјскокњижевној концепцији. Стога савременим аналитичарима не преостаје ништа друго него да на основу ријетких теоријских, аналитичких,

критичких и методолошких исказа, као и на основу примијењених поступака у монографији *Преглед књижевног рада Црне Горе*, конституишу одређен број релевантних аналитичких премиса које чине саставни део замишљеног Ђукићевог теоријског система.

Прва премиса односи се на поимање *књижевности* као репрезентативног облика националног или социјалног живота, због чега су савременици ову врсту књижевне умјетности с почетка вијека називали „библијом живота”. Ђукићу је ова премиса веома блиска и као књижевном полиграфу, будући да је он пјесник, приповједач, романијер, драмски писац, биограф, преводилац, путописац, да се бави свим дисциплинама науке о књижевности (у рукопису је сачуван његов уџбеник *Теорија књижевности*), приређивањем дјела, да је антологичар, полемичар (нарочито су занимљиве његове полемике из области теорије превођења), мемоарист, репортер итд. Попут Поповића, Скерлића и Барца, и он је историју књижевности сматрао веома важном облашћу духовних дјелатности (изразом „националне енергије” или „духовном историјом једнога народа”, како би рекао Барца), а потом и репрезентативном дисциплином науке о књижевности, у којој се синтетизира искуство не само ове дисциплине него и других области духовних дјелатности (претежно у контексту хуманистичких наука).

Истини за вољу, требало би признати да је Ђукић нерадо дијелио различите области науке о књижевности, јер је био присталица интегралистичког погледа на свијет и јер је заступао општеважећу идеју по којој су *историја књижевности* и *књижевна критика* само двије обале једне исте ријеке. Опредјелујући се између позитивистичке љубави за детаљ и тада модерне оријентације ка општим разматрањима широко схваћених проблема, у бјекству од опасности филолошке критике и догматичко позитивистичке, Ђукић је показивао све симпатије за други модел, мада су, по нашем мишљењу, његове *аналитичке* способности вишестрано изнад његових *синтетичких* способности. То је само једна од низа *апорија* које се морају у овом књижевнонаучном дјелу рјешавати појединачно, уз схватљиви ризик од промашаја.

У најширим оквирима посматрано, Ђукић је без икаквих резерви прихватао мишљење да је *историја књижевности* само једна од „форми историографије”. На то илустративном снагом упућује ауторов однос према *историзму* који он прихвата као највиднији знак испољавања симпатија за *традицију* у свим облицима духовних дјелатности. Аутор је завршио монографију прије него што је почела велика „криза историзма”, чији саставни дио, чини и „криза књижевне историографије” (климакс је био од педесетих до седамдесетих година), а како се његово дјело јавља са видним за-

кашњењем од неколико деценија, то је јасно што оно по својој концепцији припада типу дјела с почетка вијека, нарочито оном типу који су његовали његови учитељи — П. Поповић и Ј. Скерлић. На овакав закључак упућује једна од суштинских премиса филозофије историје — очување природног порјетка, односно хијерархизација порједака коју су многи аутори или афирмисали или негирали. Историчари културе најчешће наводе четири таква порјетка: 1. *историјски*, 2. *друштвени*, 3. *културни* и 4. *књижевни*. Овом хијерархизацијом могу се преодољети многе умјетничке и научне апорије.

Отуда се може закључити да Ђукић није схватио *књижевност* у ужим оквирина (као *белетристику*) него у најширим могућим (као *словесност* или *историју уметности*). Па ипак, он је а priori лишен амбиције да у својој монографији обједини „резултате свих начина сазнајног бављења књижевношћу”, што је као *идеал* доцније фазе књижевнонаучног развоја обрадио Хенрик Маркјевич у књизи *Наука о књижевности*, а претходно и Макс Верли у *Општој науци о књижевности*, него да из обиља хеуристичких начела, која су му се нудила, издвоји само она која сматра примарним и која су потврђена и у *продукционом* и *рецептивном моделу* „вијека историзма”, како су савременици и слѣдбеници најчешће називали XIX вијек. На тај начин аутор сматра да највише доприноси попуњавању сва четири наведена порјетка одједном, с нарочитим нагласком на први и посљедњи. Истина, Ђукић је, са теоријске тачке посматрано, већ и у своме добу био представник анахроне теорије, што се види по томе што он свих пет деценија остаје досљедно при *историји књижевности* (која се махом бавила спољашњим феноменима), а не примјећује битну промјену парадигме и заснивање *књижевне историје* (која се бави унутрашњим феноменима), за коју су се с почетка вијека залагали ријетки научници (међу њима и Гистав Лансон), потом у све већем броју *средином вијека* (Л. Февр, Ж. Женет, Р. Барт, Х. Р. Јаус), док се тај број крајем вијека увећао и квалитативно и квантитативно (Р. Велек, К. Гиљен, К. Улиг и др.). Цјелокупна настојања заговорника и афирматора књижевне историографије сажео је Цефри Х. Хартман у виду парадокса: „Али, једини начин да се историографија излијечи јесте више историографије”.

Монографија *Преглед књижевног рада Црне Горе* од почетних до завршних страница прожета је „процесом историзовања”, (*Vergeschichtlichung*), односно „процесом аутоисторизовања”, с једне, као и оним хегеловским „духом завичајности” (*der Geist der Heimatlichkeit*), с друге стране, при чему се *Црна Гора* у ширем и *Цетиње* у ужем смислу јавља као „мјесто

историје” (Geschichtsstätte). Ова два глобална опредјељења су се у монографији показала веома продуктивним, јер се овога пута не ради само о „егзистенцијалној” него и о „духовној завичајности”, те није стога случајно то што су најуспјелије странице монографије посвећене писцима према којима аналитичар изражава највише симпатија (Петру II, Стевану Перовићу Цуци, Николи I, Љ. Ненадовићу и, нарочито, Марку Миљанову).

Као *spiritus agens* и *spiritus movens* јавља се идеја о представљању историје као низа збивања (а), односно историје књижевности као нуклеуса збивања/догађања (б). Стога се на Ђукићеву монографију могу примијенити два уликовска постулата — *историчност* и *темпоралност* као корелативни појмови, јер ако је историја посвећена човјеку у времену, онда је историја књижевности посвећена књижевном дјелу у времену, те тиме *временитост* добија на значају. То, истина, удаљује Ђукићеву књигу од ускостручне, књижевнонаучне пројекције у ужем смислу, али јој зато обезбјеђује актуелност на нивоу скерлићевски схваћених двију категорија — „историјско-културних” и „социјално-политичких појава”, како би се књижевност и најшире схваћено промишљање о њој и поводом ње вратило са маргина друштвених интересовања у њихов епицентар.

У том изукрштаном контексту, препуном неочекиваних апорија, надамо се, лакше је схватљиво то што се Ђукић, пред зидом нерјешивих дилема определијелио да буде завјештани поштовалац националне традиције, њеног бљештавог тока, до тада цјеловито необраћеног. Са видном способношћу емпатије, чији су узроци веома разнородни, он примјењује „романтично-херојско тумачење историје”, јер то истовремено одговара његовој људској, креативној и аналитичарској природи. У складу са том идејом-водиљом, он готово искључиво примјењује *афирмативни метод* на цјелокупно анализирано духовно, научно, културно и књижевно наслеђе. Такво опредјељење га онемогућава да примијени у монографији ригорознију књижевноестетску валоризацију и да испоји знатно критичнији став према књижевним процесима, писцима и њиховим дјелима, поготову под претпоставком да они буду извађени из контекста „опште историчности”.

Осим ријетких мјеста, ни у једном једином случају Ђукић у монографији није примијенио *метод негације in extenso*. На теоријском плану то практично значи да он не разликује „праву историчност” (*eigentliche Geschichtlichkeit*) од „неправе историчности” (*uneigentliche Geschichtlichkeit*), у хајдегеровском смислу узето, оптерећујући своју монографију мјестимично непотребним архивским материјалом (који представља „радост открића” и који је пронашао током боравка у бечким архивама), затим низовима анегдо-

та, описима спољних чињеница, а на неким мјестима чак и непотребном белетристичком наравијом.² Истовремено, он се на тај начин лишава онога што се јавља као „диктат материјала” или „захтјев материјала”: модерно засноване валоризације и ситуирања у одговарајући књижевни контекст, чиме би се бар у извјесној мјери успоставила равнотежа између дијахронијске и синхронијске перспективе, односно између спољашњег и унутрашњег приступа (примјера ради треба навести нарушавање *принципа пропорције*: дјелови студије о Марку Миљанову – „Живот”, „Карактер” и „Књижевни рад” апсолутно су пропорционални).

Ђукић је добар зналац опште и, нарочито, посебне историје. Њему не недостаје „историјско знање” (historical knowledge) али му евидентно недостаје „теоријско”, односно „теоријскокњижевноисторијско знање”. Стога он, да се послужимо елиотовским рјечником, прави основну грешку не двојећи у потребној мјери „оно то је прошло у прошлости” (the pastness of the past) од „онога што је садашње у прошлости” (its presence), што значи да је свјесно и вољно давао предност ретроспекцији над проспекцијом, синтагматици над парадигматиком (хоризонталним над вертикалним осам), односно дијахронији над синхронијом. Очигледно, аутор је у избору аналитичке концепције подлегао „лагодностима примијењене схематике”. О томе свједочи доминација *презентизма*, тј. описа и хронолоке систематизације грађе умјесто синтетички засноване егзегезе, која би читавој расправи дала универзалнији смисао. Приклањајући се компромису, Ђукић у највећем дијелу заговара традиционални порједак и примјењује овјештали аналитички поступак, што потврђује наше, већ изречено мишљење о присутности „историјске свијести” (historical sense) у највећем броју књижевних портрета (управо стога рађеним класичним биографско-историјском методом). Тим поводом не преостаје нам ништа друго него да још једном закључимо како је аутор монографије више склон „егзолитерарној” а мање тада владајућој

2 Наративна проза на ријетким мјестима монографије захтијева испитивање односа *историјскокњижевне студије и романиране биографије*, с обзиром на то да Ђукић припада реду најзначајнијих југословенских стваралаца ове врсте (такве су биографије о Његошу, Љубомиру Ненадовићу, Марку Миљанову, Николи I Петровићу Његошу, Или-Кучу и Проки Јовкићу). Бројна су мјеста у монографији која одају поступак литераризације или намјерно траженог литерарног ефекта (на стр. 38, 98, 100, 117 и многим другим), док би се читаву студију могла написати о заступљености *анегдоте* као структурног елемента монографије. Као кратку наративну форму, аутор је не користи само као украс или додатну информацију, дио мозаика, него као основни поступак у стварању „пишчевог портрета” (такав поступак највидније је испољен у одјелима, посвећеним портретима Љубомира Ненадовића и Марка Миљанова Поповића, а осим тога налази се заступљен на стр. 57-58, 72, 97, 117, 119, 121, 128-129, 145-146, 193-194, 200, 274, 278, 283, 287-288, 289, 290 и другдје).

„ендолитерарној теорији књижевне историје”, коју је вехементно заступао Рене Велек (насупротив доцнијем „аисторијском систему” Нортропа Фраја).

На крају овог дијела рада, као једну од глобалних премиса замишљеног Ђукићевог аналитичког система, издвојили бисмо ауторову припадност оном типу књижевнонаучног истраживања коју савремени научници називају *историјском критиком*. Свим представницима оваквих филозофских, естетичких и књижевнонаучних опредјељења заједнички именитељ представља стремљење ка *палингенези* (*онтогенези* и *филогенези*), како је ову категорију инвентивно дефинисао Клаус Улиг у већ наведеној књизи. У одјелку те књиге — „Историја у тексту — Теоријска начела књижевне историје, I”, Улиг дефинише *палингенезу* држећи се изворног значења — као „препород” или „поновно рођење”, што се може примијенити на романтизам код Јужних Словена и што је у потпуном сагласју са основном скерлићевском тезом о „буђењу заспалих снага”. На вишем теоријском нивоу узето, процес *палингенезе* подразумијева „кружни ток нестајања и настајања, који не спаја само прошлост са садашњошћу, него непрестано обнавља и цјелокупни процес живота”. Као што се види, заступници ове идеје инсистирају на *процесу* и *процесуалности* збивања и поновног рађања, односно *актуелизацији* и *проблематизацији* онога што „трајно остаје”, чиме се знатно богати књижевна епистемологија и битно мијења онтолошки статус и књижевности у цјелини и књижевног дјела појединачно.

Процес „цикличног обнављања живота”, схваћен дословно и у пренесеном смислу, осјећа се у Ђукићевој монографији *Преглед књижевног рада Црне Горе* не само када је у питању обухваћени књижевни и некњижевни корпус (фикционални и нефикционални) него и ауторово основно настојање да се одређен број историјских дјела и хтјења гестова сачува од заборавља и угради у социјалну и националну мнемотехнику. Да би се тај циљ постигао, требало је најприје реинкарнирати одређене, особито мање познате писце и дјела, уз помоћ најједноставнијег метода — *презентације* и *интерпретације*, које а priori рачунају на беневоолентног читаоца, на аналитичарев пакт са реципијентом, као и на читаве низове саморазумљивих полазишта, тако својствених патријархалном типу културе, коме тај корпус у цјелини припада и у чијим оквирима је најчешће разматран. Издвајање овога корпуса из јужнословенског, балканског и европског контекста, осим у ријетким примјерима, умањивало је могућност селекције онога што „трајно остаје” од онога што „трајно нестаје”, упркос томе што се већ реториком наслова аналитичар бранио од могућих приговора (узмимо за примјер одјелак монографије насловљен као „Књижевни дилентатизам”, стр. 261-270),

коме ни једна озбиљно заснована историја књижевности не може поклонити пажњу).

У том погледу Ђукић је склапао компромис са реципијентима и беспотребно им чинио бројне уступке. Он је настојао да помири општеприхваћена становишта са личним доживљајем историје и књижевности о којој пише. Теоријским интензивирањем расправе, примјеном строжијих критичарских мјерила и компаративистичких истраживања, за која посједује способност и склоност, као и иновирањем методологије истраживања, — аутор је могао да својој монографији обезбиједи много већи степен *егзактности* и *иновантности*, тако да би она постала занимљивија не само по скупу информација које пружа о обухваћеним писцима и дјелима него и по вишестраном „привлачању знања” у историји књижевности. Као дјело у коме сумира своја егзистенцијална, стваралачка и научна сазнања, као једина његова синтеза, монографија *Преглед књижевног рада Црне Горе*, са друге стране посматрано, свједочи и о „умјетничкој” и о „научној палингези”, мада се Ђукић као палингенетичар више обраћа обнављању „књижевног живота” (који мора бити у секундарном плану) него обнављању живота „књижевног дјела” (који се мора налазити у примарном плану и мора представљати приоритетни циљ). Уз то аутор монографије је на многим мјестима показао амбицију да реинкарнира моралне вриједности епохе којом се бавио, да обнови један идеал коме он припада свим својим стваралачким бићем (егзистенцијално, емотивно и интелектуално). Тиме је потврдио ону гадамеровку тезу о стапању хоризонта прошлости са хоризонтом садашњости, као и тезу да дубоко разумијевање дјела није само *репродуктивно* него истовремено и веома *продуктивно*, уколико се ради о аутентичном тумачењу и разумијевању књижевног дјела.

II

Слиједимо ли историјат идеја и продукционих модела у којима се књижевно и научно формиро Трифун Ђукић, уочићемо да основни проблем тога времена, као и времена које му је претходило, представља однос супстанцијалне и релацијске теорије, тј. науке о књижевности и других, сродних или разнородних дисциплина духовних дјелатности, као и међусобни однос трију дисциплина ове научне области. У њој средишње мјесто заузима однос историје књижевности и књижевне критике, док се теорија књижевности често узима у синонимном значењу са естетиком. У таквом приступу историји и теорији историје књижевности, као и историји и теорији књижевне критике, посебно мјесто има процес генерирања глобалних идеја и процес праћења промјена књижевноумјетничких парадигми, особито

то када се ради о оним дјелима која представљају научне прекретнице у развоју науке о језику и науке о књижевности (ту прије свега мислимо на дјела Ђура Даничића, Јована Бошковића, Стојана Новаковића, Светислава Вуловића, Љубомира Недића, Богдана и Павла Поповића, Јована Скерлића и др.).

За нашу расправу посебно су драгоцјене Поповићеве књиге *Преглед српске књижевности*, 1909, *Југословенска књижевност као целина*, 1924. и четири књиге са заједничким насловом *Из књижевности*, објављиване 1906, 1919, 1926. и 1938, као и Скерлићеве књиге *Историја нове српске књижевности*, 1914, и седам књига са заједничким насловом *Писци и књиге*, објављиване 1907, 1908, 1909, 1911, 1913. и 1923. Такође су драгоцјени и неки од парадигматских огледа и студија чији су утицај трпјеле читаве генерације савременика и наслједника, те је схватљива генерацијска истородност погледа на књижевну умјетност и науку у њој. При томе мислимо на Поповићеве — „Критика у српској књижевности”, 1894, „О проучавању српске књижевности уопште”, 1904, и „Млади Новаковић и рад на историји српске књижевности”, 1921, и Скерлићеве огледе и студије — „Уништење естетике” и демократизација уметности”, 1902, „Догматичка и импресионистичка критика”, 1902, „Др Љубомир Недић”, 1902, „Филолошки догматичари и књижевни језик”, 1907, „Србија, њена култура и њена књижевност”, 1910, „Лажни модернизам у српској књижевности”, 1911, „Научни метод књижевне историје” од Жорша Ренара” и друге.

На формирање Ђукићевих естетичких и књижевнонаучних опредјељења видно утиче расправа о односу филолошки и позитивистички засноване критике, с једне, и модерно засноване књижевне анализе, која користи савремена достигнућа филозофије, естетике и психологије, с друге стране. У Скерлићевом естетичком и критичком систему бинарну опозицију чине догматичка и импресионистичка критика, у Поповићевом „критика текста” и „критика укуса”, а у Ђукићевом, у мјери у којој он постоји, однос науке и критике. Опште мјесто представља прећутна сагласност трију наведених аутора да *историја књижевности* припада науци, док *књижевна критика*, поготову када је субјективна, припада књижевној умјетности, на што Скерлић упућује децидном изјавом: „Догматска критика хоће да буде искључиво наука; нова, импресионистичка критика, која се расцветала последњих двадесет година у Француској, само је једна уметност”.

Расправљајући о критици у најширим оквирима, Поповић наводи веома широк систем циљева, који би требало она да оствари. Критика се пита, пише он тим поводом, „откуд су те идеје које у писца види, откуд његова осећања; колико она припадају целој генерацији његовој, колико сталежу од

кога је и он; каква су до тада била мишљења и расположења; колики је њихов утицај на песника, колики утицај начина живота тадашњих људи, или тадашњих историјских и уопште већих догађаја". Сматрајући историју књижевности посљедњим уточиштем колективног памћења (видјети стр. 95 монографије), Ђукић види у њој ону област у којој се дефинитивно сумирају бројни идеолошки, културолошки, креативни и научни покушаји, показују „епохални грехови" савременика и рјешавају питања стручне и моралне компетенције:

„О пјесничкој личности Николе I постојала су два готово супротна мишљења. Једно је било мишљење његове ближе околине; оних који су познавали њега као владара, а његову поезију на 'извору'. Одјек њихова мишљења пронио се, углавном, и на иностранство. Друго је мишљење 'званичне' наше критике, оних који као компетентни додјељују пјесницима мјеста у историји књижевности. Први су, под сугестијом актуелног и пригодног тона, обасипали 'крунисаног пјесника' свима похвалама. Други су, можда, под сугестијом личне и политичке мржње, том 'крунисаном пјеснику' ћутањем затварали врата књижевне историје" (стр. 258).

Наведена, диспаратна мишљења као да је помирио доцније Албер Тибодје указујући на природну и органску повезаност историје књижевности и књижевне критике тврдећи да „критик, који не позна књижевну повијест, нема никакве наде да и сâм траје у књижевној повијести, и да књижевни повијесник којему недостаје критички смисо, пропада сасвим у суморном педантизму".

Имајући на уму завршни дио посљедњег одјељка Ђукићеве монографије „Књижевни рад на почетку XX вијека", особито онај дио који је посвећен „чистој науци и критици" (стр. 344-346), нас овом приликом интересује које је од прокламованих способности историчара, теоретичара и критичара посједовао Трифун Ђукић, у којој мјери и на какве их је све начине испољавао? У одјељку цитиране монографије — „Приређивачки рад" Јован Чађеновић тим поводом саопштава веома афирмативно мишљење о врстама и карактеру Ђукићевих способности: „Истраживања која је деценијама вршио за историју црногорске књижевности послужила су му као основа за већину издања. Познавао је нашу књижевну историју и мјесто у њој сваког писца и дјела које је приређивао. Указивао је на књижевне појаве које су претходиле дјелу, као и на оне које су утицале на њега. Познавао је књижевну теорију и захтјеве књижевне умјетности, па је у

складу са тим освјетљавао дјело и одређивао му мјесто у књижевном току” (стр. 163).³

Уколико се први дио саопштеног мишљења и може усвојити, са резервом или без ње, јер се под „познавањем историје књижевности”, у нашем систему мишљења, најприје мисли на познавање њене теорије а не само историје, утолико је други дио мишљења сасвим споран, јер Ђукић у монографији *Преглед књижевног рада Црне Горе*, као синтези сопствених аналитичарских способности, најмање демонстрира добро „познавање књижевне теорије”. Одрживост наше констатације доказаћемо кратко изведеном анализом двају проблема: проблема *периодизације стилских формација и комплекса обухваћених монографијом* и проблема *генолошког дефинисања* анализираних дјела, при чему под првим термином подразумевамо искључиво историјскокњижевни, а под другим искључиво теоријскокњижевни приступ књижевном дјелу и бројним феноменима. Књижевнокритичарски приступ намјерно изостављамо, јер он захтијева посебну аргументацију, што ће рећи и посебну студију.

Поповићев утицај на Ђукићеву најшире схваћену историјскокњижевну концепцију монографије огледа се непосредно и посредно. Непосредно у преузимању композитног појма „Преглед”, који означава веома широку лепезу циљева или система циљева које историчар књижевности у жељи да оствари, сакривајући се једним дијелом из топоса „афектиране скромности”, а посредно у начину периодизације националне књижевности или њене одређене епохе (занимљиво је то што је Ђукић одустао од првобитне намјере да обухвати већу и природнију цјелину развоја књижевности — од прве штампане књиге у Црној Гори и на Словенском Југу, 1494, па до уједињења, 1918). Као што је познато, комплексну проблематику периодизације књижевности, којој су савремени историчари и теоретичари посвећивали посебну пажњу шездесетих и седамдесетих година нашега вијека, Поповић је крајње поједноставио дијелећи српску књижевност на четири, теоријски непрецизно дефинисане области, при чему је доминирао

3 Нека од Чађеновићевих мишљења, расута током монографије, могу се прихватити, нека не могу, док многа могу послужити као повод за полемику. То је само још један од доказа колико је тешко рјешавати бројне апорије у Ђукићевом књижевном и научном дјелу, било да је у питању теоријски аспект расправе било непосредна анализа појединачних остварења. На то указује слjedeћи пасаж Чађеновићеве монографије, у којем је аутор принуђен да на једном мјесту свједочи о способностима Ђукића-полиграфа:

„Романсирана биографија као књижевна врста била је погодан облик да се Ђукић изрази као научник, књижевни историчар и као приповједач. Ова књижевна врста садржи елементе оба ова књижевна вида и поступка — историографску фактографију и приповједачку имажинацију.” (стр. 103).

хронолошки принцип: 1. стару књижевност, 2. народну књижевност, 3. средњу књижевност и 4. нову књижевност (у *Прегледу српске књижевности*, 1909). Јован Скерлић је увећало модернизовао Поповићеву концепцију, најприје тиме што је сузио сопствено интересовање само на „нову књижевност“, а потом посвећујући посебну пажњу комбинацији епоха и стилских формација које су се у њима развијале самостално или интерфериране са другима: I „Рационализам“, II „Од рационализма ка романтизму“, III „Романтизам“, IV „Реализам“ и V „Данашња књижевност“, односно „Модерна књижевност“, према којој једино није показивао довољно истанчан слух (у *Историји нове српске књижевности*, 1914).

У складу са априорно одабраном концепцијом и системом циљева, Трифун Ђукић се определио за лакши, али и тада већ анахрон историјско-књижевни модел, који није мијењао ни при предаји рукописа у штампу, с обзиром на то да би модернији модел већ тада захтијевао много већи број предрадњи, од оних које је он обавио према мјери сопствених аналитичарских моћи (прије свега мислимо на рјешавање односа *класицизма*, *предромантизма* и *романтизма*, односно *романтизма* и *реализма*). Композитном појму „Преглед“ он је додао још неодређенији композитни појам „књижевни рад“, који умањује ауторову одговорност у дефинисању и омеђивању бројних дисциплина духовних дјелатности којима се бави, затим дозвољава уношење великог броја ванкњижевних елемената, тако да у понуђеном концепту понекад превагу односи *опис* „књижевног живота“ (под којим се првенствено подразумева историја културе) над *анализом* „књижевног дјела“ (под којом се првенствено подразумева поетолошка анализа).

Такво априорно полазиште богатило је поље најразнороднијих информација које аутор монографије мозаично саопштава, али је истовремено сиромашило најуже одабрано тематско поље — семантичку и структурну анализу књижевног дјела, свих елемената структуре и облика функционисања у савременом рецептивном моделу. Стога је, слиједећи беспоговорно концепцију свога ментора, релативно дуг временски период од готово седамнаест деценија (1754-1918) Ђукић подијелио на три периода: „Доба прије Његоша“, „Доба Његошево“ и „Доба после Његоша“, при чему је велики пјесник послужио као критеријум диобе, али не и као основа за ригорозну естетску и књижевнокритичку валоризацију. На одрживост ове констатације указује и податак да средиште монографије не чини велико дјело Петра II Петровића Његоша (стр. 21-44), као што би се могло очекивати од ове врсте концепције, него дјело Николе I Петровића Његоша (стр. 153-260). Понуђеним концептом периодизације сукобљен је ауторов вредносни систем са постојећом грађом, што показује да се априорно замишљени концепт

увелико разликовао од реализованог, при чему је први у свему супраординиран другом због тога што је први интензиван, а други екстензиван.

Основну аналитичку дилему, као што је сâм показао на почетку „Предговора”, Ђукић види у односу „питања синтезе или анализе” (стр. V). Објашњавајући примијењено становиште, аутор тврди да би се у случају доминације *синтетичког метода* „морало (...) штошта изоставити”, док би се у случају доминације *аналитичког метода* читав процес представљања појава, писаца и дјела морао „много више раширити, појавио би се читав низ расправа и расправица, при чему би ситнија питања, као посебна, често захтијевала извјесна детаљисања”.⁴ У страху од тога да не пропусти „важне појединости”, аутор је направио компромис, истовремено примјењујући оба метода, односно опредјељујући се за — „*синтетичку анализу*”, како сам каже (стр. VI). Међутим, по нашем мишљењу, не ради се толико о познатој дискрепанцији између необавезне опширности и дисперзног оптерећења појединостима колико о томе да је требало превасходно пронаћи теоријско образложење за уношење непропорционалне грађе којом је Ђукић већ располагао, а која је могла бити објављена само у монографији са увелико проширеним и беневољентно схваћеним композитним појмом „Преглед књижевног рада”, при чему је највише запостављен средњи дио ове синтагме.

На то упућује чињеница што су неки од прилога заступљених у монографији претходно објављени као самосталне аналитичке цјелине у тадашњој књижевној или научној периодици, односно што су неки од њих настајали са сасвим другачијом намјеном (као предговори цјелокупним, сабраним или одабраним дјелима) или поводом (као пригодни текстови којима се обиљежавају значајни јубилеји наше културе и књижевности).⁵

4 Ђукићева монографија доиста је послужила не само као путоказ него и као изазов у књижевнонаучном развоју. Дио грађе много опширније и систематичније изложиће Мирослав Пантић у књизи *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке которске од XVI до XVIII века* („Српска књижевна задруга”, Београд, 1990, стр. 520). Када је у питању развој књижевнонаучне мисли у Црној Гори, упутно је видјети оглед Милосавца Бабовића „Стање у изучавању књижевног наслеђа и планови будућих истраживања”, објављен у зборнику радова *Могућности и перспективе развоја науке у Црној Гори* (Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, књ. 24, 1993, стр. 233-247) у којем су сумирани резултати књижевнонаучних истраживања у нашем времену.

5 Такви су следећи Ђукићеви прилози: „Његошеве пјесме у „Огледалу српском”” („Записи”, год. I, бр. 2, 1927, стр. 65-71); „Црногорски писци у почетку XX вијека” („Мисао”, год. X, бр. 3-4, 1928, стр. 129-143); „Свети Петар као песник” („Мисао”, год. XII, бр. 3-4, 1930, стр. 221-224); „Марко Миланов” (предговор Поповићевој књизи *Целокупна дела*, „Народна просвета”, Београд, 1930, стр. IX-LIV); „Црногорски народни песници и главне одлике њихове поезије” („Братство”, год. XXVII, 1933, стр. 132-138); „80 година живота, 60 година

Основне грешке у примјени историјскокњижевне концепције аутор је направио тиме што се није определио за *специјалистичку монографију* (о дјелу Николе I Петровића Његоша, на примјер), јер би на тај начин дошле до изражаја све оне способности којима је вјероватно располагао, које чине његов креативни и интелектуални потенцијал.⁶ Могуће је, међутим, претпоставити да је од модерно засноване концепције историје књижевности Ђукић одустао стога што би она, по његовом мишљењу, удвостручила обим постојеће монографије, или стога што је, хипотетички говорећи, претпостављао да цјелокупна та проблематика припада секундарном плану истраживања (!?).

Недовољно „познавање књижевне теорије” Ђукић показује највише у сфери теорије жанрова. Његова монографија садржи мјестимично нетачне или недовољно прецизне генолошке дефиниције, почевши од *Прегледа књижевног рада Црне Горе* па до дефинисања појединачних књижевних остварења. Сопствену монографију аутор дефинише као „студију” или као „опширну студију”, мада се ради о класичном обрасцу најшире схваћене историјскокњижевне монографије, која је састављена од низа огледа и студија, једне расправе и једне монографије у ужем смислу. Генолошки посматрано, огледи и студије у највећој могућој мјери чувају жанровску чистоту, јер историјско-биографски метод, који је аутор најчешће користио, одговара не само аналитичаревој природи него и природи жанра којим се бавио. Као парадигматски примјер може да послужи оглед „Стеван Перовић Цуца” (стр. 47-66) који плијени нашу пажњу занимљивошћу елаборације, цјеловитошћу приказа и хетерогеношћу примијењених аналитичких поступака. Сличан је случај и са друга два репрезентативна дијела монографије — расправом „Марко Миљанов” (стр. 273-331) и монографијом у ужем смислу „Никола I” (стр. 153-260).

рада, 50 година брака” (о Тому Ораовцу), „Политика”, 5. XI 1933, стр. 8; „Симо Поповић” („Летопис Матице српске”, бр. 3, 1933, стр. 251-260); „Стеван Перовић Цуца” („Мисао”, бр. 1-4, 1937, стр. 104-125) и сл. Занимљиво је видјети и пишичево „Објашњење поводом издања студије „Преглед књижевног рада Црне Горе”, објављено у „Књижевним новинама”, 26. VI 1951, стр. 4.

- 6 У духу романтичарске поетике Ђукић у својим критичким и историјскокњижевним радовима веома често истиче значај *емоционалистичке естетике*, чиме указује на још једну апорију у сфери умјетности и науке о њој. Овом врстом естетике он наглашава и значај психолошке естетике, а тиме непосредно указује на узоре које је одабрао. Анализирајући дјело Николе I, Ђукић с најдубљим увјерењем тврди: „Има у овоме дјелу чисте пјесничке емоције; има пластичних слика и описа”, приближавајући се оном идеалу којим аналитичари, свим својим потенцијалом, „остварују своју вокацију и испуњавају своју судбину” (II. Палавестра).

Непознавање теорије жанрова показао је Ђукић у прилогу посвећеном Матавуљевој наративној прози. Тако, на примјер, прозу *Ускок* он погрешно генолошки дефинише као „велику приповијест у виду романа”, што представља *contradictio in adjecto*. Највише што је себи аналитичар могао да дозволи, то је да ово дјело назове — *повијешћу*, у смислу у коме се употребљава у руској или совјетској науци о књижевности — као најобимнија приповједачка форма, ситуирана хијерархијски између *приповјетке* и *романа*. Савремена генологија нема никаквих дилема око генолошког дефинисања ове прозе. Сви се теоретичари прозе слажу да је у питању *роман*, с обзиром на то да је *роман* као што каже Бахтин, најпластичнија и најадаптивнија књижевна форма у нашем времену и да она свакодневно за себе осваја све више простора, доказујући исправност мишљења С. С. Аверинцева да књижевни жанр понекад има слободнију вољу од аутора.

Сличну грешку начинио је Ђукић дефинишући дјело *Балканска царица* Николе I Петровића Његоша доста неутралним и генолошки неприхватљивим термином — *спјев* умјесто *драма*; дјело *Потоњи Абенсераж* као *пјесму* умјесто *еп* (јер садржи 2168 стихова); дјело *Песник и вила* као *спјев* умјесто *еп* (јер садржи 3750 стихова), док је неопростиву грешку, заведен општом сагласношћу, начинио назвавши Поповићеве *Примјере чојства и јунаштва* „збирком разноврсних анегдота”, при чему је, свакако, мислио на тематско-мотивску, а не на типолошку разноврсност. Као што смо већ показали, Поповићево дјело је састављено од: 1. *наративних секвенци*, 2. три врсте *анегдота*, 3. *кратких кратких прича* и 4. *кратких прича*. Њихов међусобни однос указује при томе на важност поетике фрагментарне прозе, односно процес фрагментације или интеграције кратких наративних прича. Приликом приређивања Ђукић је такође начинио крупну грешку када је Поповићев епски десетерац из повијести „Српски хајдуци” преточио у епску поезију, заборављајући при томе на мудро Винаверово упозорење да *десетерац у прози* и *десетерац у епској поезији* посједују сасвим различите врсте не само вербалне него и графичке енергије и да промјеном књижевног рода у великој мјери се мијења референтни круг (звучења и значења).

* * *

Као пионирски покушај, монографија *Преглед књижевног рада Црне Горе* (1951) заслужује много више похвалних судова и мишљења, поготову уколико се анализира са становишта *историје историје књижевности*, као што је то у својој књизи о Трифуну Ђукићу учинио Јован Чађеновић (стр. 86-102). При томе мислимо на низ несумњивих стручних и научних доприноса, од оних који се могу подвести под саморазумљиво полазиште (попуња-

вање евидентне празнине у проучавању књижевног и научног развоја Црне Горе), преко оних који се изражавају посредним путем (у последње четири деценије објављен је велики број специјалистичких монографија којима је Ђукићева монографија послужила као непосредан подстицај), па до најситнијих подробности (какав представљају поједини документи пронађени у нашим и страним архивама, докази о ауторству и књижевне паралеле, о којима аутор пише на занимљив начин). Посебну заслугу видимо у ауторовом инсистирању на међусобној условљености и подстицајности анализираних писаца и дјела, при чему мислимо на истицање оног заједничког „духа Епохе“, казано романтичарским, односно општег интенционалног лука, казано филозофским или естетичким рјечником. Свака егзактно заснована анализа у том погледу доприноси утврђивању „критеријума њене ефикасности“, тј. одуживању дуга према аутору монографије, књижевности и науци о њој, јер *mutatis mutandis*, књижевност ипак представља јединствени поредак,⁷ а *историја књижевности* један од најприкладнијих начина да се омеђи „оно што нестаје“ од „оног што остаје“ у овој врсти умјетности.

7 Рад је први пут саопштен на Округлом столу „Књижевно и научно дјело Трифуна Ђукића“, одржаном у оквиру културне, научне и књижевне манифестације „Дани Марка Миљанова“ (Подгорица, 5. маја 1994).

Radomir V. Ivanović

**THE PROCESS OF PLYGENESIS
IN TRIFUN DJUKIĆ'S MONOGRAPH
"THE SURVEY OF MONTENEGRIN LITERARY WORK"**

The author has treated the process of palygenesis in Trifun Djukić's monograph named "The Survey of Montenegrin Literary Work from bishop Vasilije to 1918", primarily as a critic and a literary historian, making all the neccessary comparison with other works of the same kind. The theoretical aspects of the treated matter have also been carefully examined, so that this analitic-syntetic approach makes this text a valuable supplement to the literary history. Due to such approach, the author gave a precise, exact and objective evaluation of Trifun Djukić's scientific contribution to the literary history of Montenegro.

ИСТОРИЈА

ГДЕ СЕ НАЛАЗИЛА ШТИНКАРА ПОПА КОСТАДИНА

(Прилог проучавању рударства у Србији
крајем XV и почетком XVI века)

У четвртој књизи „Старих српских записа и натписа“ сакупљених од Љуб. Стојановића, у запису бр. 6218, налази се једно место које својим необичним именом побуђује пажњу. Место се зове Штинкара. Како запис није дугачак, доносимо га у целини:¹

СЛАВА СЪВРЪШИТЕЛЮ БОГЪ, АМИНЬ. ХРИСТОС ЗАЧЕЛО И КОНЦЬ.
ПОЧЕ СЕ РУКОЮ ГРѢШНАГО ПРѢЗВИТЕРА КОСТАДИНА, ИСПИСАХ
ГО ВЪ СЛУЖБУ БОГЪ ВСѢМЪ СВЕТЫМЪ ЕГО, И ПИСАХ ГО СМЕР'НИ
ПРѢЗВИТѢРЪ КОСТАДИНЬ Ѡ ПѢКЫ, А ВЪ МЕСТЕ РЕКОМЕНЬ
ШТИНКАРЫ, ЗАНЕ ТАМО БѢХЪ ПРИШ'ЛЫЦЬ Ѡ НѢКОЕ БѢДЫ.
ДА МОЛЮ СТАР'ЦѢ ЯКО ѠЩЕ, СЪВЪЗРАСТНІЕ ЯКО
БРАТІЮ, І ЮНІЕ ЯКО ЧЕДА, АЩЕ ЧТО ПОГРѢШИХЪ ВЪ
МОЕМЪ СКУДОУМИ, А ВИ ЧТѢЩЕ ИСПРАВ'ЛЯИТЕ, А НЕ
КЛЫНѢТѢ, НЪ БЛАГОСЛОВЯИТЕ, А ВАС БОГЪ ДА БЛАГОСЛОВИ,
АМИНЬ.

СЪВРЪШИ СЕ ВЪ ЛѢТО * . 3 . К . Ѡ . МѢСЕЦА СЕ =
КТЕВРІА . К . ДНЬ, ПРИ ЕПИСКОПѢ ОЕШДОСИ.

Запис је једини документ на српском језику у којем се помиње ово место. Налази(о) се у Октоиху Пећке Патријаршије, који је једно време припадао попу Костадину, о чему сведочи и запис: **Синд крста**

попа Костадина . Овај запис је са Октоиха писаног 1493. год. и очигледно је да се ради о истој личности.² Поп Костадин из ових записа је ову књигу, осим за службу божију, користио и као личну хроникку,

1 Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, IV, Београд 1986, 43. запис бр. 6218.

2 Д. Вуксан, *Записи и натписи* (Пећки манастир), Зборник за историју Јужне Србије и суседних области, I, (1936), 299; вид. такође, наредну напомену.

о чему сведоче остали записи забележени на последњем листу ове дебеле књиге.³ Вероватно га је на то натерала **неком бѣда**, због које је поп Костадин и био у Штинкари. Ови записи се углавном односе на немиле догађаје везане за породицу попа Костадина. То су смрти Раде, Антонија, Јеле (попу Костадину мати), Јанке (попадије попа Костадина) и Грубице, и све то у кратком времену од 6028. до 6031. фгодине (1510-1513).⁴ Овде се налазе још два записа, писана такође руком попа Костадина, која директно нису везана за његову породицу, али се уклапају у добијену слику о тешком времену и „**бѣда**“. То је запис о заузимању Београда од стране Сулејмана (бр. 6226) и запис о доласку иконописаца у Пећ (бр. 6229).⁵ Да ли је у времену Сулејманове навале страдала и Пећка патријаршија, па су иконописци морали да обнављају живопис, није познато, али се зна да је у сукобима цркве око јурисдикције Патријаршија из Пећи остала по страни.⁶

Сви ови догађаји тешко су погодили попа Костадина, али се не зна да ли су га они „отерали“ у Штинкару. Чињеница је да он тамо није отишао драговољно, о чему сведочи и запис са почетка текста. Ову „**бѣда**“ попа Костадина вероватно је појачавала и чињеница да је реч о неком мањем месту, свакако мањем од Пећи, па му је утолико теже пао одлазак из свога краја (**ѿ пѣкы**).

Где се налазило ово место, у којем је поп Костадин писао овај запис, није нам познато, нити се из записа дâ утврдити. У наших аутора нема помена места, осим два мања у радовима С. Ризаја и О. Зиројевић. С. Ризај помиње Шљенкару (видећемо касније да је то исто место).⁷ О. Зиројевић преузима поједине податке из овога рада па се и код ње јавља исто место у облику Шленкаре.⁸ У овим радовима ова два аутора, осим лоше прочитаног имена Штинкаре, немају ближих одређења и они не дају ни приближну

3 Све ове записе, као и неке који нису објављени, имали смо прилике видети у радној свесци Г. Елезовића (другој по реду – по његовој нумерацији). Свеска је из 1911. г. и у њој се налазе многобројни ишчитани записи, као и друге белешке. У једној белешци, која се налази између записа, налази се податак о карактеру књиге одакле је он преузео записе, и у њој стоји да се ради о: „...осмогласнику, чији је највећи део рукопис, а мањи део (је) попуњен штампаним словима од неког осмогласника из српске штампарије...“. Ове белешке потврђују да се ради о личној хроници, јер су сви записи, осим једног (по белешкама Г. Елезовића), писани руком попа Костадина. Ова свеска се чува у несрећеном Фонду Глише Елезовића у Архиву Косова и Метохије.

4 Љуб. Стојановић, *Записи и натписи*, IV, 44, записи бр. 6222-6230.

5 Исто.

6 В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић, В. Кораћ, *Пећка Патријаршија*, Београд 1990. 244.

7 С. Ризај, *Рударство Косова и суседних крајева*, Приштина 1968, 128-129.

8 О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Београд 1974. 209.

убикацију овога места. Место је, иначе, поменуто у низу који сачињавају: Ново Брдо, Трепча, Беласица, Бело Брдо и Копорић. Како су ово све рударска места, треба претпоставити да је и Штинкара рударско насеље у којем је вађена руда у току XV века.⁹

У једном свом каснијем раду О. Зиројевић је исправила ову своју грешку и правилно прочитала име места Штинкара, смештајући га код Пећи.¹⁰ Да ли се она руководила записом попа Костадина, који је био ... , или нечим другим, није нам познато, али је ова тврдња погрешна. Она је овим дошла и у супротност са својим даљим текстом у којем каже да се: „на подручју Метохије помиње ... само рудник Призрен”. Мислимо да је и ова тврдња погрешна. Ради се о руднику Призрен, који помиње N. Beldiceanu¹¹ и, уз делимичну ограду, С. Ризај.¹² Међутим, А. Веселиновић је доказао да се не ради о руднику Призрен већ је у питању рудник Пирезник, данашња варош Брезник у Бугарској.¹³ У сваком случају то је био једини, мада неуспешни покушај лоцирања Штинкаре, али нам је даљи рад олакшан сазнањем да се ради о руднику, што још више побуђује нашу пажњу, јер је, ако је већ реч о руднику, место морало бити поменуто у још неком документу о овој, иначе важној, привредној делатности у средњовековној Србији. Ово сазнање не поткрепљује само чињеница да је место дато у једном низу који сачињавају само рудници (Трепча, Беласица, Бело Брдо, Копорић) већ и податак који даје О. Зиројевић. Она наводи да је „17 рудара” ових места „било ослобођено харача зато што су ангажовани у руднику”.¹⁴

На харач, одн. дажбине, односе се још два документа — пописа цизје који помињу Штинкару. Први попис се односи на 894. годину хиџре (1488/89); издао га је Ö. Barkan, и он даје запис бр. 33, у којем се налази сектор цизје: „Novabri ve Tapça ve Istinkar(?) ve Belasiçe ve Bela birda ve Kapurik”.¹⁵ Сва ова места позната су, осим Иштинкара, који је збунио издавача па је ставио знак питања. Други попис цизје, такође интересантан, односи се на наредну 895. одн. 1489/90. годину. Овај попис издали су бугарски историчари Тодо-

9 Исто; С. Ризај, *Рударство*, 128-129.

10 О. Зиројевић, *Први векови туђинске власти, у књизи Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989. 65.

11 N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans II*, 218-221.

12 С. Ризај, н. д. 247-248.

13 А. Веселиновић, *Прилог проучавању рударства на Балкану крајем XV века*, *Историјски часопис XXV-XXVI* (1978-1979), 249-53.

14 О. Зиројевић, *Први векови туђинске власти*, 65.

15 Ö. Barkan, 894 (1488/89) yılı Çizyesinin Tahsilatına ait Muhasebe Bilançolari, *TTK Belgeler* 1 (1964), 74.

ров и Велков. Они дају исти редослед места са малом разликом у ишчитавању: „Novabri, Trapča, Ištitar, Belasic, Bela Barda et Kapurik”.¹⁶ Очигледно је да се ради о истом сектору и о истом месту, идентичном Штинкари попа Костадина, одн. Шљенкари, како се првобитно јавља код О. Зиројевић и С. Ризаја.

Подаци који затим следе само учвршћују ово мишљење. Они се односе на број домаћинстава који плаћају цизју. Баркан даје 5285 домаћинстава hane и 737 bive и они који нису платили. Тодоров и Велков имају 5270 „hane de base” и 737 оних који су ослобођени, одн. нестали. Ове податке даје и С. Ризај позивајући се на Баркана, али је код њега Штинкара изостављена из подручја цизје Ново Брдо — Трепча — Беласица, где би је требало бити. Број домаћинстава bive, као и у претходном случају, поклапа се и износи 737, док је број домаћинстава hane нешто мањи и износи 5268 (исте податке даје и О. Зиројевић).¹⁷ После ових података остаје нам чињеница да је реч о истом месту, одн. подручју, а да мала разлика у облику имена долази или од онога који је разрешавао текст или пак од писара, што се такође одразило на разлику у броју домаћинстава „hane”, док је број домаћинстава „bive” исти у свим суцајевима. Ова разлика у броју домаћинстава је у стварности могућа, јер се радило о две године пописа 1488/89. (Barkan) и 1489/90. (Тодоров и Велков).

Штинкара се помиње још у једном раду. То је *Опис цизја регистара Бугарске академије наука*, али се ни у њему не даје локација места, већ се каже да је место непознато.¹⁸ Рад осим што Штинкару (Иштитар) смешта у исти низ места, горе наведен, нема других значајнијих података.

Ако мало пажљивије погледамо и упоредимо податке добијене из пописа цизја, доћи ћемо до занимљивог сазнања. Тодор и Велков дају статистички уређену таблицу где се види да је 5270 домаћинстава hane плаћало цизју у вредности од 399 540 акчи, док су 737 домаћинстава bive плаћали 11 959 акчи.¹⁹ Ако висину цизје поделимо са бројем домаћинстава, испада да су hane домаћинства плаћала у просеку по 75,8 акчи (bive су плаћале по 16,8 акчи), што значи да се ради о богатом становништву.²⁰ Исту висину цизје налазимо и код Ризаја.²¹

16 N. Todorov-A. Velkov, Situation démographique de la Peninsule balkanique (fin du XVe s. début XVIe s.) Софија 1988, 243.

17 О. Зиројевић, *Први векови туђинске власти*, 112; С. Ризај, *Рударство*, 175-176; Ö. Barkan, Ibid, 33; N. Todorov — A. Velkov, Ibid, 243.

18 *Опис на джизие регистри запазени в ориенталския отдел на народната библиотека „Кирил и Методиј”, Софија 1983*, 21, 190.

19 N. Todorov — A. Velkov, Ibid, 21.

20 Становништво је плаћало по један дукат, одн. 40 акчи по глави, а богаташи по два дуката

У податке пописа не треба сумњати, јер је турска администрација у погледу потраживања била веома педантна, нарочито када се радило о основном данку — цизји. Од овог данка били су изузети деца, старци, жене и нејаки. У сучајевима када је жена издржавала породицу, то се посебно назначавало и данак је био умањен.²² У конкретном случају износио је 16,8 акчи.

Све ово учвршћује наше сазнање да се ради о руднику у којем је живело богатије становништво, које је могло да плаћа данак виши од уобичајенога. Да је у којем случају Штинкара била неко помоћно место рудника, чији су становници обављали помоћне послове у руднику — пренос руде, дрва или ћумура, или пак да чувају рудник и путеве, они не би плаћали цизју, већ би давали филурију, дербенџијско или неко друго давање.²³

Коначно сазнање да је реч о руднику даје нам веће могућности у покушају лоцирања. Штинкару треба тражити у низу рудника: Ново Брдо, Трепча, (Штинкара), Беласица, Бело Брдо, Копорић.

Ова места припадају двома рударским областима (географски одвојеним, али не и административно, на шта ћемо се касније вратити): новобрдској и копаоничкој. Могућност да се Штинкара налази у новобрдској рударској области отпада, једним делом због тога што је у низу рудника наведена између два копаоничка рудника Трепче и Беласице, као и због тога што нам је Ново Брдо (и његова околина) добро познато из великог броја радова, па би Штинкара вероватно у неком од њих била поменута.²⁴

Област која фигурира између Копаоника и Новог Брда, у средњем веку позната као Косовица, а данас као Мало Косово,²⁵ није имала руднике.²⁶

(Историја народа Југославије, I, Београд, 1960, 31.

21 С. Ризај, *Рударство*, 175.

22 N. Todorov — A. Velkov, Ibid, 21.

23 О томе види: *Историја народа Југославије*, 31-33; такође Х. Хаџибегвић, *Главарина у Османској држави*, Сарајево 1966, пасим. Исти, *Цизја или харач*, ПОФ III-IV (1953).

24 М. Динић, *Новобрдска околина*, Српске земље у средњем веку, 113-120; Исти, *Ново Брдо*, Српске земље, 331-334; С. Новаковић, *Ново Брдо и врањско Поморавље у историји српској XIV и XV века*, *Годишњица НЧ III* (1879); А. Урошевић, *Новобрдска Крива Река*, *Насеље и порекло становништва*, књ. 38, САН; М. Јовић, *Дубровачка властела у Новом Брду 1439-1455*, *Studia Humanistica II*, Приштина, 1975, 229-244; Исти, *Дубровчани пучани у Новом Брду средином XV века*, *Годишњак Архива Косова X-XI* (1974-1975), Приштина 1979, 203-269; Н. Филиповић, *Из историје Новог Брда у другој половини XV и почетком XVI века*, *Годишњак историјског друштва Босне и Херцеговине VI* (1954), 63-85; М. Динић, *Књига Михаила Лукаретића*, *Из Дубровачког Архива I*, *Зборник за историју језик и књижевност српског народа*, књ. XVII (1957), 35-91; М. Савић, *Шљакишта на Новом Брду и Качикулу*, *Старинар V-VI* (1956) 283-294; О. Зиројевић, *Кроз новобрдске махале 1664/65*, *Мешовита грађа 20* (1990) 7-14.

Податак који Штинкару у свим нама познатим пописима цизја смешта између Трепча и Беласице утолико постаје истинитији. Дакле, Штинкару би требало тражити у копаоничкој рударској области, у сектору Трепча — Беласица — Бело Брдо — Копорић.

На питање зашто су ови рудници дати заједно а не појединачно и зашто са њима нису остали велики рудници Копаоника, као што су Плана и Запланина, који су много ближи Белом Брду него Трепча и Ново Брдо, одговор је једноставан. Низ рудника — Ново Брдо, Трепча, Штинкара, Беласица, Бело Брдо и Копорић дат је заједно јер се налазе у истом санцаку и вероватно су били дати једном закупцу цизје. Плана и Запланина не налазе се у овом низу, јер припадају другом санцаку. То се јасно види из 9. одсека (fasil) закона рудника Плане и Запланине од 22. марта 1488. године.²⁷ Плана и Запланина били су рудници крушевачког (Alaça-hisar) санцака, док су сви напред поменути рудници били у склопу вучитрнског санцака.

Ово се види и из рада О. Зиројевић „Вучитрнски и призренски санцак...”, у којем она даје структуру ових санцака.²⁸ Пописи коришћени у раду (из године 1525/26, 1530/31, 1544/45) дају укупан број села, домова (хришћанских и муслиманских, укључујући ту и посебне категорије становништва, као што су: акинције, дербенције, маденције и др.), утврђених места (и њихових посада), насеља градског типа, рудника, ковница и разних пореза.

Из рада видимо да је вучитрнски санцак имао девет места: Вучитрн, Приштина, Ново Брдо, Јањево, Трепча, Доња Трепча, Беласица, Бело Брдо и Копорић. Од ових девет места једино Вучитрн и Приштина нису били рударска места, сва остала су рудници и била су султанов хас (и Приштина, такође). Копаоничка рударска област била је подељена између вучитрнског и беласичког кадилука. Рудници Трепча и Доња Трепча припадали су вучитрнском, а Беласица, Бело Брдо и Копорић беласичком кадилуку. У овом раду нису дати мањи рудници, па ни Штинкара, па тако не знамо којем је кадилуку она припадала (као ни читав низ мањих рудника: Јелакце, Остраће, Ржана, Зијача и др.). Ипак, круг у којем треба тражити Штинкару

25 С. Ђирковић, *Косово и метохија у средњем веку*, Косово и Метохија у српској историји, 23.

26 К. Ристић, *Мало Косово* — антропографска студија, Приштина, 1971.

27 С. Ризај, *Рударство*, 229.

28 О. Зиројевић, *Вучитрнски и призренски санцак у време владавине Сулејмана Величанственог*, *ИЋ XIX* (1972) 263-275 (овде је придодат и ранији сумарни преглед вучитрнског и призренског санцака за време пописа из 1530/31, Албанолошка истраживања 8, 103-120).

сада је још ужи и свео се на копаоничку рударску област вучитрнског санџака.

У овој области највећи рудник била је Трепча. У дубровачким документима први пут се јавља 1303. године.²⁹ У Трепчи је постојала многољудна дубровачка колонија,³⁰ што нам говори о богатству Трепчиних рудника. То су увидели и Турци, који се у њој рано настањују (чак формирају и насеље Турска или Доња Трепча), па Трепча 1488. добија властити рударски закон. У њему су поред Трепче поменути и локална места (рудници) који гравитирају њој: Пикине (можда данашњи Пицел), Оланћ (Валач?), Изјач (Зијача).³¹ Од око 15000 рупа, колико је било на Копаонику, неких 2000 отпадало је на рејон Трепча, док је број топионица износио 18.³² У Трепчи се вадиле оловно-цинкана руда (са примесама сребра) и све топионице биле су намењене топљењу олова.³³

Беласица је, такође, старо рударско место, али млађе од Трепче. Први помен Беласице је из 1423. г., али се место јавља и раније под именом Врхлаб.³⁴ У Беласици је снимљено нешто преко 700 старих рударских рупа, али су топионицама Беласице (укључујући и ону у Пардушкој реци), којих је укупно било шест, гравитирале укупно око 1200 до сада рекогносцираних рупа. Највећи број рупа налази се на Шаторици, а затим на Пилатовици, планинама у близини Беласице.³⁵ Као и Трепча, обиловала је оловно-цинканом рудом која је у себи садржала одређени проценат сребра. Имала је, такође, свој рударски закон, донет 22. марта 1488. године.³⁶

Помен у другом Рударском закону Сулејмана Законодавца сврстава је међу највеће руднике европске Турске.³⁷ За разлику од Трепче, која је била и

29 *Зборник Константина Јиречка* I, 261, 267.

30 О томе вид. М. Динић, *Трепча у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, 400-409; Б. Милутиновић, *Дубровчани у Трепчи до 1455*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини XXI-XXII (1991-1992).

31 С. Ризај, *Рударство*, 170.

32 В. Симић, *Рејонизација и карактеристика средњовековне рударске делатности у области Копаоника*, Весник Завода за геолошка и геофизичка истраживања СР Србије, 15 (1958), 361.

33 Исто.

34 С. Ризај, *Рударство*, 170; В. Симић, *Рејонизација*, 333; Е. Чершков, *Беласица и Врхлаб*, Гласник Музеја Косова и Метохије, I (1956), 219-223.

35 В. Симић, *Рејонизација*, 383-385.

36 С. Ризај, *Рударство*, 232-237.

37 Ф. Спахо, *Турски рударски закони*, Гласник Земаљског музеја БиХ XXV/1 и 2, Сарајево, 1913, 166.

остала само рударско насеље и трг, у Беласици (некадашњем Врхлабу) налазио се и двор Немањића, који данас стоји у остацима и у народу је познат као кула краља Милутина.³⁸ (Ово је вероватно због тога што је краљ Милутин у Врхлабу издао повељу.) Е. Чершков мисли да ово, ипак, није кула краља Милутина, већ да се ради о остацима неког мањег утврђења, седишта кефалије или томе слично, будући да су дворови Немањића углавном били од дрвета.³⁹ У трећој деценији XVI века Беласица је имала 131 хришћанско домаћинство (85% укупног становништва) распоређених у шест махала, које носе имена попова и угледних хришћана.⁴⁰

Ова два рударска места повезивао је пут познат под именом „Рупнички пут”. Био је то „стари рударски пут од Беласице преко Шаторице према Трепчи”⁴¹ везујући ова два места и додирујући успут рудишта и топионице. Пут је ишао вододелницом од Пилатовице преко Пролупљеника, Шаторице, Чуке Мариначке, Грде, Ржана, Острог Копља, Бајгоре, Шаље и Соколице у Трепчу.⁴² Делом је водио уз десни изворни крак Лаба, који се, такође зове — Рупничка река.⁴³ Пут је доста стар и помиње се у Светостефанској хрисовуљи као „...”⁴⁴ поред којег су се налазиле „старе рупе”. Овај термин означава напуштене старе рударске радове, које су користили Римљани, док су термини рупе и рупчине, називи који се често срећу по Копаонику, означавали активан и напуштен средњовековни рудник.⁴⁵

Следећи рудник који се јавља у низу јесте Бело Брдо.⁴⁶ У турским пописима цизје јавља се као: Бела бирда, Бела барда, док се у западним документима јавља као: Биело Бердо, Било Бердо, Биело Бергха. Налазио се у близини Запланине, на источној страни Копаоника. Б. Храбак истиче да је то најмлађи копаонички рудник, који је почео са радом 1438. год. С. Тројановић каже да су највеће згуре око Војетина, Белог Брда, Плане, села Беласице

38 А. Поповић, *Врхлаб, Беласица и жупа Врховина*, Годишњица НЧ 19 (1899), 241-256.

39 Е. Чершков, н.д. 222.

40 О. Зиројевић, *Први векови туђинске власти*, 95.

41 В. Симић, *Рударство у топономастици копаоничке области*, Гласник Природњачког музеја српске земље, серија А, књ. 7, свеска 3 (1956), 205.

42 С. Тројановић, *Негдашња привреда и путеви у српским земљама*, поглавито на Копаонику, Београд 1902, 30.

43 А. Поповић, *Врхлаб, Беласица и жупа Врховина*, 243.

44 Љуб. Стојановић, *Светостефанска хрисовуља*, Споменик САН IV (1890), 3.

45 В. Симић, *Рударство у топономастици*, 208.

46 Б. Храбак, *Дубровачка нассобина у копаоничком руднику Белом Брду*, Огледи I (1952) 55-67; Р. Ђук, *Прилог проучавању рударства на Копаонику у средњем веку*, ИГ 1-2/1989, 23-39; С. Ризај, *Рударство*, 178-179.

и брда Сребренца.⁴⁷ Бело Брдо је било на путу који је од Запланине преко Војетина ишао на Влашку раван, Туртелево, Дуго Присоје, Планиничку Стубицу, Рајчеву Гору, Локвицу, Врело, Пролупљеник, Пилатовицу, где се рачвао — један крак је силазио у Беласицу, а други је продужавао Рупничким путем ка Трепчи.⁴⁸ У попису цизје за 1489. годину Бело Брдо се јавља заједно са Беласицом. Оба рудника су тада имала 1137 домаћинстава *hane* и 52 домаћинства *bîve*. Овај број је за 29 домаћинстава мањи, што говори о замирању рударства доласком Турака.

Последњи у низу рудника у којем се јавља Штинкара јесте Копорић. Рудник у овом месту почео је са радом 1436. године и имао је преко 1100 разних рударских рупа, као и седам топионица.⁴⁹ Радио је дуже времена, али није био богат рудачом. Село Копорић је први пут поменуто у Светостефанској хрисовуљи, а забележено је и у писму папе Климента VI упућеног цару Душану 7. јануара 1346. године, у којем папа брани право которског бискупа у насељима у Србији.⁵⁰ Место је значајно и по томе што је у њему шездесетих година XIV века радила ковница новца (до овог времена ковнице су постојале још само у три места: у Брскову (1276), Руднику (1329) и Новом Брду (1350). У њему су Дубровчани имали своју колонију, цркву и парохију,⁵¹ што све говори о значају овога места и о његовом месту међу рудницима Копаоника и Србије.

Из свега напред изреченог види се да су рудници са којима се помиње Штинкара спадали међу највеће у Србији и у европском делу Турске, па је помен Штинкаре са њима утолико интересантнији, а питање где се налази Штинкара занимљивије.

Ако се вратимо пописима цизја и кренемо редоследом којим су рудници набројани, Штинкару би требало тражити између Трепче и Беласице. Постојање „Рупничког пута” на овој релацији иде у прилог овој тези. Данас, међутим, нама није познато да постоји, на овоме правцу, рудник или место које би својим именом упућивало на средњовековну Штинкару, али ово не мора да значи да је некада није било. Топоним се могао изгубити током бурних времена, нарочито после сеобе под Арсенијем III Чарнојевићем, када је Копаоник опустео, па рударство и рударску традицију није имао ко да преноси.⁵²

47 С. Тројановић, *Негдашња привреда*, 30.

48 Исто. 29.

49 Р. Ђук, *Прилог проучавању рударства*, 23-25; В. Симић, *Рејонизација*, 361.

50 Р. Ђук, *Прилог проучавању рударства*, 25.

51 Исто, 26-27.

Многи термини су заборављени и после Берлинског конгреса, када је успостављањем нове границе Кнежевине Србије дошло до премештаја становништва. Срби, који су до овога времена били у већини на овим просторима, прешли су у Топлицу, док су Арбанаси из Топлице прешли на њихова имања. То ново становништво, невично рударским пословима, брзо је заборављало старе термине. Овде треба додати да и нова терминологија, која долази са савременим рударством, утиче на овај процес. В. Симић је средином овог века забележио да млади људи више не употребљавају ове изразе, па ће се они временом изгубити.⁵³ Вероватно се у неком таквом изгубљеном и заборављеном термину и крије Штинкара попа Костадина. Уколико је термин страног порекла, могућност да се заборави је утолико већа. Управо то је случај са Штинкаром. Сам термин није словенског, па ни турског, порекла, већ у себи има германску основу. Како су код нас рударство ширили управо Германи — Саси, биће да је термин, одн. назив места, дошао са њима. У савременом немачком језику постоји појам идентичан Штинкари. Израз на немачком гласи: Stinken, Stank, Gestunken и значи: заударати, смрдети.⁵⁴

Ово се потпуно уклапа у већ добијену представу о руднику — смрад је могао да директно долази из неке рударске рупе, где се појавио неки подземни гас или су рудари приликом својих радова наишли на неко сумпорно налазиште, које је својим заударањем дало име селу (руднику). Овај термин, као појам везан за рударство, није забележен у савременим турским документима,⁵⁵ вероватно због тога што је била непожељна и непотребна појава. Термин није забележен ни на другим местима где су Саси обитавали.⁵⁶

Оно што остаје као поуздано тачно, то је да се Штинкара налазила у копаоничкој рударској области и да је била побочно рударско насеље неког већег рудника на чији је трг допремана руда из Штинкаре, што је, уосталом, био случај са читавим низом рудника ове области. Место према коме је гравитирала Штинкара, треба тражити у Трепчи или Беласици. Место је, ако је судити по имену, старије насеље којем су Саси дали име, живећи и вадећи руду у њему. Саси су, међутим, при крају XV и почетком XVI века у

52 В. Симић, *Рударство у топономастици*. 205.

53 Исто, 209.

54 Antun Hurm, *Nemačko-hrvatski ili srpski rečnik*, Zagreb 1974; да је термин германског порекла, видимо и из сличног израза присутног у енглеском језику: STINK, што значи смрад (В. Грујић, *Речник енглеско-српскохрватски и српскохрватско-енглески*, Обод, Цетиње 1971).

55 В. Скарић, *Стари турски рукопис о рударским пословима и терминологији*, Споменик СКА LXXIX (1935).

56 О. Зиројевић, *Трагом Саса у Србији у XV и XVI веку*, Новопазарски зборник 11 (1987). 93-100.

великој мери, ако не потпуно, асимиловани, а онај мали број, који је, можда, задржао сећање на своје порекло и још увек знао немачки језик, почео се, као и остале стране занатлије и трговци, масовно селити после 1455. године,⁵⁷ тако да насеље после ове године није могло настати. Чињеница да се место помиње тек при крају XV и почетком XVI века, везује Штинкару за једну другу појаву. Наиме, ово је период процвата рударства у Турској, о чему сведоче бројни закони о рудницима, донесени крајем XV века.⁵⁸ То је период када се, поред постојећих, отварају нова и обнављају стара рударска окна. Порта је, схвативши значај рударства за привреду, чак и век касније, када је рударство већ увелико замрло, радила на обнови рударства. Од многобројних примера навешћемо један ферман упућен кадији Вучитрна и Абубакир бегу којима се налаже да испитају могућност поновног отварања рудника у селу Ржане у кази Беласица. Позвани су Милош, син Марков из Штаве, и неколико штићеника (zimmi), али је њихов труд остао узалудан.⁵⁹ Вероватно је иста судбина задесила и Штинкару. Она је као старије насеље, у чијој су се околини налазиле старе, напуштене рупе (од неког претходног експлоатисања или покушаја експлоатисања), побудила пажњу Турака у доба процвата рударства у Турској (а то се, видимо, поклапа са пописима цизја наведених код нас) па је она поново активирана. Колико је Штинкара у том, другом, покушају експлоатисана, није нам познато али је вероватно замрла, ако не пре, негде средином XVI века, када и други рудници у Турској почињу да пропадају.

Поновно активирање запуштених рудника била је уобичајена појава и пре доласка Турака. Наиме, поједина рударска места у средњем веку пулсирала су у погледу броја рудника (рупа) и рудара: час су опадала, час расла (а нека се и гасила) према количини и квалитету тренутачно познате руде у рудништима.⁶⁰ О овоме говори и Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића. Овај закон у члановима: 2, 3, 7, 15, 21 и 34 помиње напуштене рупе као једну уобичајену појаву.⁶¹ Тако се и копаонички рудник Штинкара са замирањем рударства угасио и сасвим исчезао, остављајући трага у само неколико до данас сачуваних докумената.

57 Н. Филиповић, *Из историје Новог Брда*, 72.

58 О томе вид. Ф. Спахо, *Турски рударски закони*, Гласник Земаљског музеја БиХ XXV/1 и 2, Сарајево 1913; такође С. Ризај, *Рударство*, посебно додаток на крају књиге.

59 С. Ризај, *Рударство*, 238-239.

60 В. Симић, *Рејонизација*, 360.

61 Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962, *пассим*.

WHERE WAS POP KOSTADIN'S ŠTINKARA?

In „Stari srpski zapisi“ i natpisi collected by Ljub. Stojanović (IVth vol.), there is a place drawing our attention. This place is marked in the begining of the XVIth century. Based on this inscription, as well as on Turkish censuses from the end of the XVth century, this work attempts to ubicate the place. The work contains data of the other mining places on mount Kopaonik, so we can call it a summary of the mining in this region in the end of the XVth and the begining of XVIth centuries.

ДВА НОВЧАНА ЗАВОДА У ПРИШТИНИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Приштина је некада била престоница српских владара и седиште династије Немањића. У време вишевековне превласти Османлија она је повремено и боравиште турских султана, чије власти је ослобођена у првом балканском рату, 23. октобра 1912. године, и заједно с читавим Косовом, призренским крајем и делом Метохије ушла у састав Краљевине Србије. Од средине новембра 1915. до друге половине октобра 1918, са ширим подручјем Косова, налазила се под бугарском окупацијом, да би, након ослобођења, с читавим косовскометохијским подручјем, поново постала саставни део Србије, а потом новостворене заједничке државе југословенских народа — Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југославије.

Иако је некада представљала значајан привредни центар, с вашарима који су одржавани два пута годишње, Приштина је у последњем веку под Османлијама привредно назадовала, што је један од главних разлога да се новчана привреда у њој, као и у свим градовима Косова и Метохије, почела развијати тек од краја XIX и почетка XX века. Прве праве кредитне установе у овим крајевима настале су у годинама по ослобођењу од Турака, односно у периоду између два светска рата, када су у Приштини постојале две банкарске куће под именом „Приштинска банка А Д” и „Косовска кредитна банка А Д”.

У Приштини су почетни кораци у новчарству забележни формирањем филијале „Зираат банке” у последњој деценији XIX века, преко које је требало обезбедити финансирање успешнијег развоја пољопривреде. До краја тог столећа филијала „Зираат банке” у Приштини основала је још неколико својих испостава у центрима косовских кајмакамлука с капиталом од преко 1,454.630 гроша главнице. Једно време приштински новчани завод

располагао је капиталом од преко два милиона гроша, којим је руководила група од шест чланова, међу којима је био и један хришћанин.¹

Пошто је новац кредитних установа и филијала турских банака био недоступан српском делу пословног света косовскометохијских градова, а да би се одржали у све присутнијој и нелојалној конкуренцији, пословни Срби приштинске чаршије били су приморани да формирају илегалне црквене и сталешке фондове за међусобно испомагање. Први такав фонд у Приштини, под називом „Фонд цркве Св. Николе” и с капиталом од 3.000 наполеондора, основан је 15. маја 1905. године, са жељом да „обухвати пословне Србе у месту а по могућности и у околини”.² Из једног каснијег извештаја сазнајемо да је Фонд био основан с капиталом од 135.000 турских гроша, подељених на 1.000 удеоница од по 135 гроша, и да је оснивање фонда имало двојаки значај: национални и привредни. Национални, да би се „створио од српских елемената један извор за помагање наших националних бораца у борби за ослобођење од турског јарма”. Ово потврђује и члан 3. тадашњих Правила фонда, који је предвиђао да „удеоничар може постати једино Србин православне вере”. Привредни циљ био је везан за национални, јер је требало помоћи „економско узајамно јачање српског живља да би се лакше издржала борба за ослобођење”.³

У сачуваним Правилима се, међутим, види да је почетни капитал износио 13.000 чаршијских гроша (1.000 удеоница од по 13 гроша), да су акције уплаћене у времену од 54 недеље, с могућношћу уписа другог кола ако би се донела таква зборска одлука акционара. Сваки акционар и штедиша уплаћивао је у корист резервног фонда још по три гроша, а сви они који би уплате започињали са закашњењем од 27 недеља морали су плаћати додатних 10% интереса за неуплаћене недеље на време. За неуредно плаћање удеоница биле су предвиђене и казне — могло се изгубити чланство у фонду, а за пренос акције на друго лице плаћало се пет гроша. Правилима је предвиђено да се новац на штедњу могао примати „од сваког Србина и уз камату од 8% на суму до 1.000 гроша, 7% на 1-10.000 и по 6% преко те суме, а најмањаsuma која је примана на штедњу износила је 5 гроша”.⁴

1 Опширније о томе види: Богумил Храбак, *Почеци банкарства на Косову*, Историјски гласник 1-2/1981, стр. 57-82; Ђорђе Микић, *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века*, Београд 1988, стр. 311-36.

2 Б. Храбак, н. р., 65.

3 Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије 65, фасцикла 1382-2366, Извештај Комисије Краљевске банске управе Вардарске бановине VIII одељење за трговину и обрт, 25. VII 1933. године. Пошто сви подаци потичу из фонда истог архива, ознака архива и фонда се више неће стављати.

Значајно је нагласити и то да су у коришћењу позајмица и подизању кредита првенство имали акционари, а сасвим ретко они ван њиховог круга. Удеоначар је могао користити зајам у висини до две трећине улога, а позајмица се морала вратити у року до три месеца. Код корисника кредита право првенства имали су они који су узимали краткорочне кредите и позајмице, и мање количине новца, када је интерес износио 10% а плаћао се унапред, а само у изузетним случајевима кредит је могао добити неакционар за кога је интерес износио 12%. Без јемаца зајам је додељиван само оним лицима која су за хипотеку давала непокретна имања, накит и драгоцености које су имале сталну вредност, и то у висини до две трећине улога, у којим случајевима је интерес износио 10-12% на три и шест месеци.⁵

Органи руковођења фондом су управни и надзорни одбор; први се састојао од шест чланова и њихових заменика, који је из својих редова бирао председника и благајника. Управни одбор је састављао полугодишње и годишње извештаје о пословању установе, бирао, постављао и смењивао чиновнике. Надзорни одбор су сачињавала четири члана и два заменика, а у својој надлежности имао је вршење контроле рада и имовине и тромесечно сравњивање банчиних књига с благајном. Постојале су редовне (годишње) и ванредне зборске седнице акционара, на којима право гласа нису имали најсиромашнији акционари, „јер су за права једног гласа биле потребне три акције, десет удеоница давало је три гласа, двадесет четири гласа, а тридесет пет гласова”, чиме се онемогућавала мајоризација оних који су поседовали највећи број акција. За подмиривање евентуалних штета завод је користио резервни фонд, који се претварао у папире од вредности, а чиста годишња добит утврђивала се на крају сваке пословне године пошто би се сравнила потраживања и дуговања и одбили административни трошкови. Од преосталог дела добити 10% је давано резервном фонду, а остатак стављан на располагање акционарима за поделу у виду дивиденде према броју удеоначара.⁶

Из напред изнетог јасно произилази да је „Фонд цркве св. Николе” банкарско акционарско друштво у којем су богатије еснафлије база а трговци корисници. „Најутицајнији акционари, пре свега најбогатији и најумешнији, а то значи трговци, непосредно су одлучивали о подели кредита и уз то били добро награђени (десеторица 2% од целокупне чисте добити)”. То потврђује да основни разлог за постојање овог фонда није штедња већ

4 Б. Храбак, н. р., 66 и Правила фонда, члан 5-8.

5 Исто, 67; Правила фонда, чл. 9-11.

6 Исто, 67; Правила фонда, чл. 11-13.

„манипулисање сакупљеним новцем ситних улагача у корист крупних власника, тј. обезбеђивање кредита”.⁷

Када се после балканских ратова стварају повољнији услови за бржи развитаk капиталистичке привреде, за косовско подручје, посебно за „живљу трговину и интензивнији рад занатства”, долази и до убрзаније модернизације старих и до формирања нових банкарских кућа по варошима Косова и Метохије. Иницијативу за оснивање нових акционарских предузећа по угледу на она у Београду углавном дају појединци и групе из редова трговца и занатлија локалне чаршије. У Приштини је ранији „Фонд цркве св. Николе”, заслугом обртника приштинске чаршије, прерастао у акционарско предузеће под новим именом „Приштинска задруга”, а одлука о томе донета је 3. децембра 1913. године на претходном збору акционара којем је присуствовало 228 удеоничара. Ипак, највећу заслугу за појаву новог кредитног завода у овој вароши имало је 10 Приштеваца који су пред Општинским судом дали писмене захтеве и обратили се заједничком молбом Министарству народне привреде Краљевине Србије тражећи дозволу за отварање новог завода.⁸ Надлежно Министарство је одговорило за захтев позитивно и донело решење под Бр. 3381, 1. децембра 1914. године, од када нови завод послује под именом „Приштинска задруга А Д”.⁹

Своју пословну активност у новим и далеко повољнијим условима од оних под туђинском влашћу „Приштинска задруга” је у редовним условима отпочела јануара 1914. године с основним капиталом од 120.000 динара у сребру, подељених на 2.000 акција од по 60 динара. Време трајања њеног рада предвиђено је на 50 година, а најмања вредност новца која се примала на штедњу износила је пола динара.¹⁰ Завод је само у првим месецима осећао оскудицу у новцу, али је касније продужио успешан рад и до новембра 1915. располагао капиталом од 200.000 динара, обезбедио доста значајан улог на штедњу, „па је тим средствима углавном задовољавана тадашња тражња локалне чаршије у кредитима”.¹¹ Међутим, даљи рад био је прекинут крајем друге године првог светског рата — средином новембра 1915, када се Приштина с највећим делом Косова и призренским крајем нашла

7 Исто, 67-8.

8 Уверење суда општине града Приштине Бр. 8831, од 1. XII 1913.

9 Решење Министарства привреде Краљевине Србије Бр. 3381, од 1. V 1914.

10 Б. Храбак, н. р., 77.

11 Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937. Скопље 1937. стр. 720.

под бугарском окупацијом, која је трајала до средине октобра 1918. године. За време окупације бугарски окупатор је запленио банчину касу, намештај и други инвентар опљачкао и развукао а архиву уништио, осим главне књиге, дневника и књиге меница које су сачуване.¹²

На обнови рада ове кредитне установе од почетка јануара 1919. године радили су њени стари акционари, који су преживели страхоте бугарске окупације, да би на првом редовном збору, 29. маја 1921. раније име „Призренска задруга” променили у „Призренска банка — акционарско друштво”, под којим ће се пословати све до априлског рата и фашистичке окупације наше земље 1941. године.

„Приштинска банка А Д”

Највећи део посла око обнове рада овог завода остварили су њени стари акционари до 19. маја 1919. године, о чему је званично обавештен и начелник Косовског округа у Приштини, који је истога дана актом бр. ? упознао Министарство трговине и индустрије у Београду, наглашавајући да је „Приштинска задруга” успешно пребродила ратне године (1914-1918) и да је готова да „продужи свој рад одмах, али јој је немогуће услед тога, што јој је књиговођа на војној дужности”,¹³ кога је требало ослободити.

За отпочињање рада изјаснио се и претходни збор старих и новоуписаних акционара 7. новембра, на којем се расправљало о новчаним средствима којима се располагало, начину пословања у новим условима и бржој трансформацији и прилагођавању пословном свету месне чаршије. Све најважније припреме обављене су до 29. маја 1921, када је у просторијама приштинске основне школе (код „Сахат-куле”) одржана прва редовна зборска седница акционара, на којој су, поред осталог, донете и ове одлуке: да се дотадашње име завода промени у „Приштинска банка А Д”; да се заводска главница повећа са 120.000 на 500.000 динара подељених на 5.000 акција од по 100 динара; да се на сваку од раније уплаћених 2.000 акција доплати још по 40 динара, како би се све акције (старе и нове) изједначиле по вредности на 100 динара. Збор је такође одлучио да се одобри упис III, IV и V кола нових акција (свако коло по 1.000 комада од по 100 динара), а преузете су и све обавезе и задужења дотадашње задруге. Ново име и спроведене промене потврдио је својим решењем и министар трговине и индустрије др Мехмед

12 Извештај привременог управног одбора „Приштинске задруге” поднет на претходном збору акционара, од 19. V 1919.

13 Акт начелника Косовског округа Министарства трговине и индустрије бр. 3406, од 19. V 1919.

Спахо, 1. августа 1921. године.¹⁴ Истим решењем одобрена су и нова Правила банке, којима је предвиђено трајање њеног рада на 50 година, рачунајући с годином оснивања „Фонда цркве св. Николе“, односно са 1906. годином. Рок се могао продужити на нових 50 година ако би редовна скупштина у 49. години опстанка донела такву одлуку.¹⁵

У допуњеним Правилима банке од 4. јуна 1922. године, у члановима 5. до 10, речено је и ово: банчин основни капитал (главница) је 1,500.000 динара, подељен у 15.000 комада акција од по 100 динара, „који је потпуно уплаћен“; да акције гласе на доносиоца и да су недељиве; да свака акција свом власнику даје право на сразмерни дес банчине имовине; да банка не сме куповати своје акције, „изузимајући случај смањивања главнице предвиђен у члану 90. Закона о Акционарским друштвима“; да их не сме продавати испод „имените вредности, нити на њих давати зајам“, а за своје обавезе банка одговара „целокупном својом имовином, а акционари само својим акцијским капиталом“.¹⁶

Према члану 10. допуњених Правила, „Приштинска банка“ је вршила следеће послове: 1) примала новац на штедњу од пола динара па навише на уложним књижицама и по текућим рачунима, а по условима које банка прописује и на свакој књижици обележава; 2) давала зајмове на менице, које су обезбеђене с најмање три потписа а не гласе на дужи рок од три месеца. Право првенства на такве зајмове имали су банчини акционари, док су се менице с једним потписом и које су гласиле по виђењу могле примати само као супергаранција уз обавезе зајма на залог. Менице банчаних дужника морале су се у предвиђеном року најмање 1/10 отплатити, а само по дозволи њеној могла се примити и мања уплата; 3) реесконтовала менице из свога портфеља и према потреби; 4) исплаћивала државне обвезнице и купоне, давала зајмове на хартије од вредности и драгоцености, занатлијске производе и робу која не подлеже квару као: колонијалну, мануфактурну, занатлијске и индустријске производе, на непокретности, покућство, алате и све остало што је представљало стварну вредност; 5) примала на складиштење робу и производе који не подлежу квару; 6) отварала текуће рачуне и давала зајмове по истима, али увек на дето меница, хартија од вредности или хипотекарну вредност; 7) примала на чување новац, драгоцености, хартије од

14 Акт Министарства трговине и индустрије — VI одељење бр. 3453 „Приштинској банци“, од 1. VIII 1922.

15 Правила „Приштинске банке“ од 4. јуна 1922, члан 4.

16 На истом месту, члан 5-9.

вредности и друге предмете; 8) вршила наплату и исплату за туђ рачун; 9) обављала агентурске, комисионе, индустријске и предузимачке послове, сама или с другима у друштву, за свој или туђ рачун; 10) ступала у кредитне односе с другим новчаним заводима у земљи и на страни, о чему је одлучивао управни одбор.¹⁷

„Приштинском банком” су управљали управни одбор, извршни одбор, збор акционара и остало службено особље. Управни одбор је био главни орган банке састављен од 7 чланова и биран на пет година. Одборским седницама руководили су председник и потпредседник, који су бирани тајним гласањем, а на седницама је одлучивано само ако су седницама присуствовала најмање четири члана одбора. У случајевима када је председник спречен да присуствује, седницама је руководио потпредседник, а чланом одбора могао је постати само онај који је у року до 15 дана после одржаних избора депоновао банци 15 акција као кауцију. Управни одбор је састављао полугодишње и годишње извештаје о целокупном раду завода и предавао их извршном одбору, сазивао редовне и ванредне седнице збора акционара, постављао и смењивао административно особље и одлучивао о најважнијим питањима из рада установе, а сви његови чланови солидарно су одговарали за свој рад целокупном својом имовином.¹⁸ Састав првог управног одбора „Приштинске банке” из 1921. године био је следећи: Драгутин Дебелковић, апотекар из Приштине — председник, Сава Недељковић — потпредседник, а чланови: Јован Д. Поповић — учитељ, Цвеја Станојевић — трговац, Ђорђе В. Пантић — трговац, Стеван Јоргић — трговац, Спира Каракушевић — сајција.¹⁹

Контролу рада у заводу обезбеђивао је Извршни одбор, коме је главни задатак да контролише веродостојност годишњих завршних рачуна, деобу добити међу акционарима и упоређивање банчиних књига с благајном. Извршни одбор је имао пет чланова, који су за свој рад солидарно одговарали. Зборске седнице (скупштине) завода сачињавали су сви акционари, а њихове седнице су могле бити редовне — одржаване на крају сваке пословне године — и ванредне, које су сазиване према потребама. На зборским седницама одлуке су могле бити доношене само ако је њима присуствовало најмање 1/4 носилаца имовине банчиног капитала; приликом учешћа на зборским седницама удеоничари су били обавезни да депонују најмање три

17 Исто, чл. 10.

18 Исто, чл. 15.

19 Јавни оглас „Приштинске банке”, од 23. VIII 1921.

дана пре почетка збора одређени број акција а одлуке су доношене већином гласова. Чиста добит утврђивала се након покривања свих банчиних расхода, а делила се тако што се 13% уступало резервном фонду, 12% за награду труда органима банке (члановима управног одбора 4%, члановима извршног одбора 4%, персоналу 4%), док је преостали део стављан на располагање акционарима и о његовом начину поделе је одлучивао збор.²⁰

Подаци о пословању завода до краја 1920. године указују да је кроз њену благајну примљено 433.495,40 динара а издато 414.563,57 динара. У истом периоду есконтовано је свих врста меница у вредности од 423.313, а наплаћено 30478 динара. Вредност уплате главнице I и II кола износила је 73.513 динара, улози на штедњу износили су 47.661,17, резервни фонд сведен на 1.091, а стање дуга до краја децембра 1920. око 143.691,20 динара.²¹

Од краја 1921. године започео је период јачања привредне активности, што се позитивно одразило и на боље пословање „Приштинске банке”. На трећој редовној скупштини њених акционара, која је одржана 4. јуна 1922, расправљано је о постигнутим резултатима у претходној години. У извештају управног одбора стоји и тврдња да се рад током године одвијао без озбиљнијих прекида, дошло је до значајног пораста заводског основног капитала, који је створио услове за даље разгранавање послова и који ће касније „неминовно дати добре резултате”, а само за два месеца (април-мај) банчин капитал се увећао са 73.513 на 120.000 динара. Обим послова и средстава били су такви да је пословна година завршена без штете, од добијених прихода покривени су расходи, а извршена је и значајна модернизација у раду. Део остварене добити употребљен је за покриће ратних плата у износу од 5.000 динара, обезбеђење заводских просторија и свега другог у „чему је уписом нових 6.500 комада акција, септембра 1921, које су до јануара наредне године потпуно уплаћене, што је банкарском предузећу створило могућност разгранавања послова, а обезбеђен је и закуп „велепродаје дувана” за читав Косовски округ.²²

Банка је у наведеној години обезбедила пуно поверење „солидног завода у средини” уписом и уплатом предвиђеног броја акција, и то за свега пет месеци, иако је предвиђени рок био за две године. Остварен је и нови раст улога на штедњу до висине од 240.000 динара, али је све то и даље било недовољно за организовање већих пословних подухвата. Имајући наведене

20 Правила „Приштинске банке” од 4. јуна 1922, чл. 11-15.

21 Извештај управног одбора „Приштинске банке” 1914-1920, од 29. V 1921.

22 На истом месту.

податке у виду, управни одбор је на трећој седници акционара предложио, а овај прихватио, повећање главнице на 1,500.000 динара.²³ Укупна актива за ту годину износила је 886.759,27 динара, колико и пасива, а добитак, односно губитак, 55.326,75 динара.²⁴

О раду „Приштинске банке” у 1922. години збор њених акционара расправљао је на седници која је одржана 15. марта 1923, на којој је присуствовало 136 удеоничара. Потврђено је настављање политике претходне године на увећаном ангажовању нових новчаних средстава, посебно на vele-продаји дувана на подручју Косовског округа, и уз краткорочне позајмице код трговаца, који су веровали да ће им се позајмљени новац у „сваком моменту вратити”. Увећани су и улози на штедњу, који су крајем те године достигли суму од око милион и по динара, а порастом кредита обезбеђено је повезивање с јачим новчаним заводима у Београду и Скопљу. Од такве политике највећу корист имали су трговци мештани, који више нису морали страховати за благовремено регулисање меница. Пружана је помоћ и оним занатлијама Приштине и околине који су се обраћали заводу за позајмицу.²⁵

Од значаја је и то што је завод пришао конзорцијуму кредитних установа ради оснивања банке „Стара Србија” са седиштем у Скопљу, уписавши 100 акција од по 1.000 динара. Од таквог корака обезбеђене су две користи за наредних неколико година: јачи пласман на скопском тржишту и сигурније кредите од новоформираног завода, који је постао један од највећих на подручју Јужне Србије. Тим путем и бољим пословањем обезбеђен је привољ новчане масе за оснивање два нова фонда: за подизање заводског дома и чиновнички пензионирани фонд за властито особље.²⁶

Достигнуте резултате рада потврђује и остварење чисте добити од око 155.000 динара, од чега је акционарима за поделу припало преко 133.000 динара, фонду за осигурање чиновника 3.000, за подизање банчиног дома 5.000, резервном фонду 13%, награда председнику управног одбора за рад у години 2.000, а за хумане сврхе 3.180,20 динара.²⁷

Потпуну слику рада у тој години даје нам годишњи биланс у којем су дате ове вредности.²⁸

23 Извештај управног одбора „Приштинске банке”, од 4. VI 1922.

24 Биланс „Приштинске банке” за пословну 1921.

25 Извештај управног одбора „Приштинске банке” за пословну 1922.

26 Извештај управног одбора „Приштинске банке” за 1922, од 25. III 1923.

27 На истом месту.

28 Биланс „Приштинске банке” за 31. XII 1922.

АКТИВА

1. Благајна — готовина новца у каси	95.256,90
2. Дужници: по меницама, тек. рачунима и залогома	1,856.210,81
3. Минимум код филијале Народне банке у Скопљу	3.000 -
4. Намештај и канцеларијски прибор	14.554,60
5. Реорганизација банке и стопе	1.931 -
6. Закуп великопродаје дувана за Косовски округ	237.455,34
7. Монополске хартије, такс. марке и менични бланкети	19.961,75
8. Кауција код управе Државних монопола у обвезн. 7%	228.000 -
9. Комисионо стовариште по стварној вредности	2.683,20
10. Ефекти — хартије од вредности по курсу	488.700,28
11. Оставе разних лица као супергаранције	98.700 -
12. Кауција разних лица као супергаранције	186.000 -
13. Примаоци остава као супергаранција	396.700 -
14. Дуговања провизија на закуп дувана	12.572 -
15. Разне наплате	57,55

Укупно 2,869.483,03

ПАСИВА

1. Главница: акције I и II кола и нове емисије	833.492,15
2. Резервни фондови: I и II кола и нове емисије	81.938,74
3. Преносна камата	21.461,73
4. Текући рачуни — повериоци	769.729,43
5. Улози на штедњу са укалкулисаном каматом	586.671,95
6. Резервисана пореза	25.000 -
7. Полагачи кауције; остављ. остава и примаоци остава	396.700 -
8. Чиста добит	154.489,03

Укупно 2,869.483,03

Нови напредак у раду забележен је 1923. године, када је у потпуности реализована уплата увећаног основног капитала с милион на милион и по динара продајом 15.000 комада акција пре предвиђеног рока, а резервни фонд порастао крајем исте године на 144.743 динара. Успех је постигнут на свим секторима, посебно код пораста улога, реесконтовања меница и великопродаје дувана. Томе су погодвали и новодобијени кредити: од филијале „Народне банке” у Скопљу 315.000 динара, новоосноване банке „Стара Србија” у Скопљу 150.000 динара, а коришћењем кредита код „Винер банке” у Београду највише су добили трговци Приштине, „који су имали пословне везе с Београдом”.²⁹ Банка је настојала да „свима могућим начинима изађе

29 Извештај управног одбора „Приштинске банке” за 1923, од 23. IV 1924.

на сусрет потребама” локалних трговаца и занатлија (највише онима у Приштини), како би се у кризном времену и несташнице новца што више ублажила „новчана оскудица”.

Располажући довољним количинама новчане масе, Банка је доста редовно и „без икаквих потешкоћа” своју клијентелу задовољавала кредитима, па и у захтевима за исплатама улога. Солидарност у односима допринела је даљем порасту угледа завода, а број улагача новца на штедњу толико се повећао, да је крајем године по тој основи укњижена сума од 661.485,27 динара, или за читавих 80.000 динара више у односу на исто време у претходној години. Регистрован је нови успешан рад на организацији продаје брашна, за шта је купљен плац у вредности од 70.000 динара, на којем су изграђени смештајни магацини. Из таквих пословних резултата произашла је и увећана годишња добит у вредности од 271.879,80 динара, од које суме је подељено акционарима 249.595 динара, фонду за подизање банчиног дома 10.500, пензионом фонду 6.300, за добротворне сврхе 3.000, а председнику управног одбора за успешан рад додељена награда од 2.483,80 динара. Укупна банчина актива и пасива износила је у тој години 4.879.569,98, док су приходи и расходи процењени на 536.615,60 динара.³⁰

Петог априла 1925. године одржан је V редован збор акционара „Приштинске банке” (присутно 450 акционара који су заступали 12.632 акција), на којем је претходни рад оцењен „плодним и добрим”, јер је, поред редовних послова, завод обезбедио потребне просторије без ангажовања додатних средстава, банчина имовина осигурана је од „свих евентуалија”, улози су исплаћивани без отказивања, а све раније пословне везе с јачим кредитним установама успешно су одржаване и нешто проширене, тиме што је успостављена директна веза с једном америчком банком, чији су се чекови у следећим годинама исплаћивали преко ове банкарске куће. Што се тиче увећавања банчиног капитала те године, у извештају управног одбора наводи се и ово: „Приштинска банка је за варош Приштину главни економски извор, она је душа трговачког капитала у нашем граду”. На крају пословне године клијентела и органи завода могли су бити задовољни, јер је на активи и пасиви укњижено 5.148.508,59 динара, приходи и расходи износили су 716.420,02 а чиста добит 383.522,05 динара. Од укупне чисте добити сталном резервном фонду додељено је 60.000 динара, основном фонду 109.203,34, за тантијеме члановима управног и извршног одбора 54.662,40, фонду пезионера 3.600, за добротворне циљеве 3.000, док је дивиденда за поделу акционарима износила 150.000 динара. За успешан рад председник

30 Биланс „Приштинске банке” за 31. XII 1923.

управног одбора награђен је сумом од 3.000 динара, што је посебна карактеристика овог завода да по две основе награђује једну личност.³¹

Оваквим начином рада банчиних органа део акционара није био задовољан, а њих 12 упутило је жалбу Министарству трговине и индустрије захтевајући интервенцију. По њима, незаконитости у раду биле су у томе што је у време избора и гласања за нови управни одбор утврђена разлика између броја гласова датих и максималног броја оних који су морали бити присутни: због постојања и деловања две струје: једне коју је представљао дотадашњи председник управног одбора Дебељковић са својим присталицама и друге која је подржавала избор нових људи на одговорне функције. За претходну управу изречене су тешке клевете због незаконитости у раду, а за Дебељковића као председника чак и то да је, као најбогатији човек и економски веома јак и утицајан, постао бескрупулозан и да се о његовом поштењу више не може говорити. Он је оптужен и за незакониту употребу већег броја листића за време гласања од броја људи који су гласали, па је „услед сигурне злоупотребе” друга страна „морала остати у врло малој мањини”.³²

На жалбу је први одговорио комесар Министарства трговине и индустрије, који је присуствовао збору, тако што је све наводе одбацио као неумесне. У одговору Министарства, међутим, прихваћен је део наведених примедби у жалби, а откривене су и неке нове неправилности, због чега су одлуке збора поништене.³³ На новој зборској седници акционара, која је одржана 10. септембра, поступљено је према упутству Министарства трговине и индустрије, које је наложило да се вредност обвезница 7% државног зајма у билансу сведе на вредност по курсу, а не како је претходни управни одбор билансом приказао. Дата је и оцена о релативно добром пословању банке, остварена добит употребљена је према законским нормама, а чиста добит, по одбитку свих расхода, износила је 367.107,05 динара.³⁴

Јединственог става међу акционарима „Приштинске банке” није било ни по питању резултата рада у 1925. години. Неслагање је прво испољено у вези с поднетим извештајем управног одбора, на шта је најоштрије реаговао члан надзорног одбора Трајко Гапић, који је приметио постојање знатних разлика у билансима за 1924. и 1925. годину. Највеће разлике уочене су код

31 Извештај управног одбора „Приштинске банке” за 1924, од 5. IV 1925. и Биланс за 31. XII 1924.

32 Жалба 12 акционара „Приштинске банке” Министарству трговине и индустрије, од 7. V 1925.

33 Решење министра шума и руда — заступника ресорног Министарства VI N° 2163, од 26. V 1925.

34 Извештај управног одбора „Приштинске банке”, од 20. IX 1925.

хартија од вредности, па је предлагао да се тај део стави на терет члановима управног и надзорног одбора. Зборска седница је одбила ове и друге примедбе и оценила да су резултати укупног банчиног рада у 1925. „добри и задовољавајући”. Подбачај је једино забележен код продаје брашна и памука, јер је цена роби тренутно пала а „динар се знатно поправио”. У томе се налазио и разлог смањења чисте добити у односу на претходну годину и 31. децембра износила је 220.000 динара, од чега је акционарима за поделу уступљено 10% — 10 динара по акцији, или 150.000 динара.³⁵

По закључном рачуну за 31. децембар 1925. године, Банка је на сектору активе имала у благајни готовине 249.881,03 динара, реесконттованих меница у вредности 2.962.970 динара, зајам на залоге 133.052, разна задужења по текућим рачунима 570.575,35, хартије од вредности 186.100, непокретно имање 400.000, намештај и канцеларијски прибор 28.608,61, монополисане хартије 14.663,15, роба по попису 38.100, мораторне менице 727, хартије код управе Државног монопола 20.800, разну другу активу 7.709, а код примаоца банчиног жира 1.353.000 динара, или укупно 5.366.188,29 динара колико је било и на пасиви.³⁶

У наредних пет година рада ова кредитна установа показивала је тенденцију даљег успешног пословања у свим гранама којима се бавила. Оцена о томе дата је на редовној седници збора акционара од 10. априла 1927, на којој је расправљано о постигнутим резултатима у 1926. години. Банка се те године углавном бавила чисто банкарским пословима: давањем позајмица на краткорочне кредите, на залоге и текуће рачуне и примањем улога на штедњу. Од нових послова напредак је забележен код великопродаје дувана, која је допринела да се пословна година заврши с добитком од 260.000 динара, од чега ће се 180.000 динара одвојити за изградњу дућана и магацинског простора. Један број акционара није прихватио овакав начин трошења чисте добити, а било је реаговања и на незаконито понашање управног одбора за време сазивања, тока рада и доношења појединих одлука на самом збору. Међу првима је реаговао апотекар из Приштине и бивши члан управног одбора Драгутин Дебељковић, који је жалбом коју је упутио Министарству трговине и индустрије затражио интервенцију тврдећи, поред осталог, и следеће: „На послетку да кажем и то: сиромашни акционари у овој новчаној кризи једва су чекали да добију дивиденду, а управни одбор на један препадни начин лишава их њихове дивиденде и тера их да зидају и бацају свој

35 Извештај управног одбора „Приштинске банке” за 1925, од 18. IV 1926.

36 Рачун изравнања за 31. XII 1925.

новац на зидање онога што ни банци а ни акционарима не треба, тим пре што Банка има своју велику зграду за своје канцеларије и остале потребе”.³⁷

На понашање управног одбора и донете одлуке на овој зборској седници Министарству су жалбе упутили и други акционари (Јован Т. Костић и Јован Р. Милић), захтевајући да се рад збора и његове одлуке пониште. Сматрали су да је највише неправилности било око продаје банчиног плаца и начина трошења чисте добити из 1926. године. Они су тврдили да је зборска седница протекла у условима пресије и препада на присутне акционаре, „како би се донеле одлуке о питањима која нису била предвиђена раније објављеним дневним редом”. Оптужили су управни одбор и због огрешења о банчина Правила, јер је кроз извештај прогурао одлуку о наставаљању изградње магацина, иако је на претходном заседању била донета једногласна одлука да се од тога одустане а плац прода. Таквим поступком, како су тврдили подносиоци жалбе, управни одбор се огрешио и о Правила и о Закон о акционарским друштвима.³⁸

Овај спор је решен тако што је ресорни министар др Мехмед Спахо одбио све примедбе на рад и одлуке збора од 10. априла образложењем о постојању раније одлуке да се банчин плац прода, али не на штету завода, већ са укупном ценом и каматом, а да се чиста добит из 1926. употреби за зидање дућана, што је објављено у „Службеним новинама” бр. 41 од 23. фебруара 1927. године.³⁹

И подаци о успешном раду „Приштинске банке” у 1927. години потврђују њену способност да одговара на обавезе према клијентели и истовремено ради на ширењу пословне активности. Током целе године она је располагала потребним количинама новца које су јој дозвољавале да редовно излази у сусрет захтевима свима који су тражили позајмице и кредите. Уредно је и без отказивања исплаћивала улоге, због чега су сви били задовољни, а завод је обезбеђивао јачање поверења у редовима пословног света Приштине и њене шире околине. Таквим радом Банка је „скренула на себе нарочиту пажњу улагача”, па је прилив новца на штедњу и даље растао. Остварени су позитивни резултати у пословним контактима с филијалом „Народне банке” у Скопљу, од које су обезбеђени кредити по трострукој основи: нови од 316.000 динара, редовни 500.000 и сезонски од 200.000 дина-

³⁷ Жалба апотекара Драгутина Дебелковића из Приштине Министарству трговине и индустрије од 20. IV 1927.

³⁸ Жалба групе акционара „Приштинске банке” Министарству трговине и индустрије, од 23. IV 1927.

³⁹ Решење министра трговине и индустрије др Мехмеда Спаха „Приштинској банци” на жалбе акционара VI N° 2341, од 8. XII 1927.

ра. Од филијале „Поштанске штедионице” у Скопљу такође је добијен нови кредит од 200.000 динара.⁴⁰

Део коришћених кредита употребљен је за довршетак банчине зграде и 7 дућана, који су по завршетку издати под закуп, а поред продаје дувана и цигарет-папира, завод се и даље бавио основним пословима — давање краткорочних зајмова на менице, залог и текуће рачуне и примање улога на штедњу. Ову пословну годину Банка је завршила с остварењем чисте добити од 282.000 динара, од чега је акционарима за поделу уступљено 13%, а награда председнику управног одбора повећана је на четири хиљаде динара. Менице у портфељу и на протесту вределе су крајем те године 3.772.674 динара; дужници по текућим рачунима 1.056.727,45; улози на штедњу по уложним књижицама достигли су висину од 1.968.313,40; а укупна актива достигла је суму од 8.214.030,50 динара.⁴¹

Девети редовни збор Банка је одржала у присуству 477 акционара, 31. марта 1929. године и на њему констатовала присуство отежаних услова у 1928. години у односу на рад у претходној години, али до већих поремећаја није дошло захваљујући добром гласу који је била стекла, довољним кредитима које је добијала од сигурних поверилаца и јачем приливу улога на штедњу. Захваљујући тим сигурним изворима, она је преко целе године редовно излазила у сусрет захтевима својих удеоничара и корисника кредита. Подаци биланса за ту годину илуструју повећање улога на штедњу за читавих 1.153.448,09 динара (од 1.968.313,40 у 1927. на 3.121.761,49 крајем 1928). Успешно су исплаћивана и сва пристигла потраживања, проширен је откуп плаца око банчине зграде и настављена градња магацина ради проширења трговине монополским и пољопривредним производима. До краја децембра исте године вредност меничног есконта повећала се на 4.160.724 динара; вредност дужника по текућим рачунима на 1.320.113,40; оставе по текућим рачунима износиле су 1.903.250; а банчине оставе код других завода вределе су 1.450.000 динара. Укупна годишња вредност обрта код активе и пасиве укњижена је на суму од 10.647.035,43 динара, а укупна годишња добит је 326.200 динара. Карактеристично је и то да је награда председнику управног одбора за ангажовање у раду повећана за три хиљаде и сада је износила 7.000 динара.⁴²

40 Извештај управног одбора „Приштинске банке” за 1927, од 1. IV 1928.

41 Рачун изравнања „Приштинске банке” за 31. XII 1927.

42 Извештај управног одбора „Приштинске банке” за 1928, од 31. III 1929. и Рачун изравнања за 31. XII 1928.

Значајан догађај за овај завод десио се 13. априла 1930. године, када је први пут седницу својих акционара (десету по реду) могла да одржи у својој згради, чија је радња била завршена. Исте године управа је дозидала нове просторије за смештај дела канцеларија и докупила још један мањи плац, а од Државне хипотекарне банке откупила две зграде у улици Светосавској бр. 1 у Приштини, које је одмах издала под закуп. Сви они који су подносили захтеве **за добијање зајма, добијали су га на време и у траженим величинама,** чиме је **углед завода код клијентеле и у средини и даље у порасту.**⁴³

И у овој години улози на штедњу премашили су претходну за 904.079 динара и крајем децембра достигли суму од 4.025.840,99 динара, а кредит који је Банка уживала код филијале „Поштанске штедионице“ у Скопљу повећан је са 400 на 600 хиљада динара. То је и био један од разлога, поред осталог, да се у извештају управног одбора за ту годину наведе и оваква констатација: „Током целе године Банка је располагала са довољном готовином и кредитима, те је била у могућности да **задовољи тражене зајмове**“, **водећи рачуна да има сигурно покриће за „обезбеђење датих зајмова“.**⁴⁴

Нарочита пажња посвећивана је увећавању броја улагача новца на штедњу, на чије је захтеве за исплатама улога управа одговарала уредно и без обзира на отказни рок, а главни послови по којима се активност одвијала су: давање зајмова по есконту, текућим рачунима и залогама; примање улога на штедњу и закуп велико-продаје дуванских прерађевина, цигарет-папира и жижица. Уз добру организацију рада и правовремено обављање послова, створени су потребни пословни услови за завршетак пословне године уз чисту добит од 334.000 динара, или за 9 хиљада више од претходне године, од чега је 250.000 динара уступљено акционарима за поделу, рачунајући 15 динара по свакој акцији.⁴⁵

У првом периоду овог рада (до 1931), „Приштинска банка“ је бележила успешно пословање у свакој од наведених година иако је располагала основним капиталом од милион до милион и по динара. Користи од тога највише су имали трговци — акционари с највећим бројем акција, који су истовремено и чланови управног и надзорног одбора у више наврата, и у чије се целове сливала највећа сума новца добијаног путем зеленашких камата. С друге стране, таквом пословном политиком највише су оштећени власници најмањег броја акција и најситнији улагачи новца на штедњу. Зеленашко по-

43 Извештај управног одбора „Приштинске банке“ за 1929, од 13. IV 1930.

44 На истом месту.

45 Рачун израшања за 31. XII 1929.

нашање водећих акционара допринело је да Банка у последњих 10 година (1931-1941), упадне у перманентну кризу с којом је и завршила своје трајање.

О раду овог завода у првих девет година најбоље говоре ови упоредни подаци:⁴⁶

Година	Актива	Улози на недељу	Чиста добит
1922	2.869.483,03	586.871,95	154.489,03
1923	4.879.569,98	661.485,2	271.879,80
1924	5.148.508,59		383.522,05
1925	5.366.188,29	910.826,56	220.000,00
1926	6.174.437,17	1.757.335,25	260.000,00
1927	8.214.030,50	1.968.313,40	282.000,00
1928	10.647.035,43	3.121.761,49	326.000,00
1929		4.025.040,99	335.000,00
1930	13.347.121,41	3.529.378,45	307.370,14

У наведеним годинама из претходне табеле акционарима је редовно дељена дивиденда, тантијеме члановима управног и надзорног одбора и награда председнику управног одбора. Висина тантијема и награда по годинама кретала се овако:⁴⁷

Година	Тантијеме	Награда директору
1922	21.308,83	2.000
1923	38.781,50	3.000
1924	54.660,40	3.000
1925	26.400,00	3.000
1926	31.200,00	3.000
1927	33.600,00	4.000
1928	39.144,00	7.000
1929	40.800,00	8.000
1930	36.960,00	10.000

Имајући у виду податке претходних табела и неке друге малверзације и незаконитости које је повремено чинила управа овог новчаног завода, јасно је због чега је он у наредних 10 година упао у пословну и новчану

46 Изнети подаци у табели изведени су на основу годишњих закључних рачуна за наведене године.

47 На истом месту.

кризу. Већ крајем марта 1931. године управа је обавестила акционаре и другу клијентелу о великом утицају економске кризе на даљи рад банке, наглашавајући да су последице нарочито присутне на косовско-метохијском подручју као привредном региону. Према заводу се код пословног света — акционара и улагача новца на штедњу — испољавало све веће неповерење локалне чаршије. „Талас неповерења — тврди се у једном извештају управног одбора — за које није било никаквих стварних узрока, захватио је улагачке масе, која је под утицајем злонамерно протураних и неозбиљних вести навалила на шалтере и без логике и стварне потребе повратила улоге“, а „бекство приватних капитала изазвало је обуставу кредита“.⁴⁸

Ипак, Банка је први кризни удар пребродила без потешкоћа, јер је располагала готовином. Уведена је и одлучна штедња, а материјални трошкови сведени су на најмању меру. Већом контролом и побољшањем организације рада, 1931. пословна година завршена је остварењем добити од преко 300.000 динара од чега су акционари поделили 210.000 динара, преко 40 хиљада додељено је резервном фонду, а око 37 хиљада отишло је на тантијеме члановима управног и надзорног одбора. Завод је једино оштећен захваљујући паду курса државних хартија од вредности, јер је настала разлика од 106.108 динара, због чега је морао само у тој години отписати суму од 86.108 динара, док је остатак од 20.000 динара унет у активу на курсну разлику државних хартија од вредности.⁴⁹

И по закључном рачуну за 31. децембар 1931., година је дала позитивне резултате, јер се у благајни налазило 103.234,01 динара готовине, задужење по есконту вредело је 4.399.199 динара, по текућим рачунима било је око 2 милиона и 100 хиљада динара, по привременим рачунима 93.878,30; по зајмовима на залог 82.205, или укупно 6.660.952,40 динара. У исто време све врсте остава процењене су на 5.330.000 динара, а вредност непокретне имовине по отпису (зграда, плац са 7 дућана и 2 куће) износила је 666.400 динара, док је висина резервног фонда у вредностима од хартија достигла суму од 504.255 динара. Укупна актива крајем те године износила је 13.347.121,41 динара. Значајну новчану масу представљали су и улози на штедњу, који су крајем године износили 3.529.378,45 динара; сви фондови вредели су 861.216,70 динара; реесконт 573.800, а повериоци по текућим и привременим рачунима 1.091.564,26 динара.⁵⁰

48 Извештај управног одбора „Приштинске банке“ за 1930, од 27. III 1931.

49 Записник збора акционара од 31. XII 1932.

50 Закључни рачун за 31. XII 1931.

Нису сачувани потпуни подаци о пословању ове Банке у наредним годинама, али је сигурно да су се њени фондови и каса брзо празнили. Само од 1. априла 1931. до јуна 1933. године она је морала да исплати око 3 милиона и 222 хиљаде динара на име улога и камате, што је потврђивало неповерење штедиша, а да би се такав тренд зауставио, управа се обратила Министарству трговине и индустрије за заштиту. Да би заузело став, Министарство је морало формирати комисију ради утврђивања правог стања у заводу. Средином јула 1933. комисија је изашла с подацима, поред осталог, да су улози на штедњу сведени на 1.866.979,04 динара; да су били разврстани на 541 партију, а по висини на следећи начин: 254 улога било је испод 100 динара, 138 од 100 до 1.000 динара, 77 од 1.000 до 5.000 дин., 32 од 5.000 до 10.000 дин., 19 од 10.000 до 30.000 дин., 10 од 30.000 до 40.000 дин., пет до 50.000 дин., три до 60.000, један од 65.655, један од 96.912 и један од 122.831,50 динара. Када се улози посматрају према професији њихових власника, онда је 19 улога власништво сељака у износу од 274.652 динара, четири улога су власништво бивших чланова управног и надзорног одбора у износу од 20.020 динара, шест су власништво официра у вредности од 162.554 динара, један улог је Обласног учитељског удружења од 122.831,50 динара, један улог Трговачког и занатског удружења за хумане потребе од 277.021 динара, пет је улога гласило на општину од 7.793 динара, док су остали улози власништво људи других професија. У односу на време, комисија је улоге на штедњу градирала овако:

- 30. јуна 1931. године улози на штедњу вредели су.....3.928,790,57 дин.
- 31. дец. 1931. године улози на штедњу вредели су.....3.529.378,45 дин.
- 30. јан. 1932. године улози на штедњу вредели су.....2.782.077,69 дин.
- 31. дец. 1932. године улози на штедњу вредели су.....2.173.411,88 дин.

Интересантно је и то да је Комисија утврдила велика дуговања Банци од стране бивших и тадашњих чланова управног и надзорног одбора, чији су дугови средином јула 1933. износили:

- Филип и Риста Нићић.....65.973 динара
- Лилић и Живић.....70.472 динара
- Цвеја Пршендић.....55.668 динара
- Велимир Тонић.....178.953,50 динара
- Лазар Јовановић.....26.145 динара
- Љубомир Ристић.....102.938 динара
- Драгољуб Гапић.....28.422 динара
- Никола Ристић.....5.842,50 динара
- Станоје Спасић и синови.....274.750 динара
- Ђорђе Пантић.....295.371,50 динара

- Спира Каракушевић..... 33.560,70 динара
- Никола Ристић..... 4.499,55 динара
- Јован Костић 40.339 динара.⁵¹

Многи од наведених дугова, како је утврђено, нису имали сигурних покрића, а дуговања чланова управног и надзорног одбора (по оцени Комисије) „превазилазе цифру основног капитала” и износили су 2.012.690,93 динара, па је управи „Приштинске банке” наложено да од неколико месеци обезбеде гаранцију заводу у виду „интабулација и прибележака на њихова непокретна имања за дугове по текућим рачунима и меницама”. Приближно у истом периоду Банка је обавестила Министарство трговине и индустрије да су њени дугови другим заводима износили:⁵²

- Филијали Поштанске штедионице у Скопљу..... 522.397 динара
- Филијали Народне банке у Скопљу..... 470.380 динара
- Филијали Државне хипотекарне банке у Скопљу..... 12.795 динара
- Филијали Државне хипотекарне банке у Скопљу..... 174.090 динара
- Општејугословенском банкарском друштву у Београду..... 68.361 динара
- Банци „Стара Србија” у Скопљу..... 589.530 динара
- Трговачкој индустријској банци „Вардар” у Скопљу..... 38.950 динара
- По привременим рачунима..... 94.759,84 динара

Претходни подаци указују на све теже прилике у пословању „Приштинске банке”, али не и њену ликвидацију. То потврђују и билансни подаци из друге половине 1933. у којима су дати ови показатељи.⁵³

АКТИВА

- Благајна..... 46.003,05 динара
 - Есконт..... 3.561.990 - динара
 - Дужници..... 1.581.590,72 динара
 - Намештај и прибор..... 57.817 - динара
 - Непокретно имање..... 666.400 - динара
 - Вредност резервног фонда..... 469.145 динара
 - Оставе..... 5.815.130 динара
- 12.198.075,77 динара

51 Опширније о томе у Извештају комисије Краљевске банке управе Вардарске бановине VIII одељење за трговину и обрт, од 25. VII 1933.

52 Акт „Приштинске банке” Трговинском одељењу Министарства трговине и индустрије II Бр. 7602, од 5. III 1934.

53 Пречишћени биланс „Приштинске банке” за јуни 1933.

ПАСИВА

— Главница	1.500.000 динара
— Сви фондови	970.895,52 динара
— Улози на штедњу	1.804.700,88 динара
— Повериоци	918.845,34 динара
— Реесконт	899.860 - динара
— Хипотекарни зајмови	186.608,50 динара
— Постигнута добит	102.035,53 динара
— Постиг. добит из више извора	5.815.130 - динара
	12.198.075,77 динара

Због постојећег стања у Банци све су више расла нерасположења појединаца и група штедиша. Прво је реаговала група од 16 улагача новца на штедњу, међу којима су и јеврејске породице: терзија Самуел Рубен и трговац Јуда Б. Јосеф. У свом обраћању министру трговине и индустрије ова група је навела да је висина улога у банци тренутно износила суму од милион и осамсто хиљада, а да су само њени чланови управног и надзорног одбора истовремено дуговали преко два милиона динара. По њиховом мишљењу, Банка није могла да одговара својим обавезама према штедишама и пословном свету „само зато што су чланови њене управе улагачки новац међусобно поделили и тај новац банци не враћају”. „Већ дужи низ година — тврде они — како поједини чланови банчине управе дугују по више стотина хиљада динара банци, па до сада нису ни пет пара дали како на име интереса, тако ни на име отплате дуга”.⁵⁴

Међу банчиним дужницима-зеленашима било је и таквих појединаца који су дуговали „крупне суме које можда никада неће моћи Банци платити”, а она је и даље за њих исплаћивала високе дугове код поверилаца и „тима им чинила директне поклоне на штету акционара и улагача”. Међу такве су посебно навели име потпредседника Банке Ђорђа Пантића, чије је дуговање износило 600.000 динара.⁵⁵

На појаву незаконитости у раду и корупцију од стране појединих чланова управе ове банкарске куће жалила се и Управа Среског учитељског друштва среза грачаничког, наводећи: да је досадашње банчино пословање незаконито, због чега је доведена у тежак положај; да су банчина потраживања од земљорадника мала и они „своје обавезе према банци испуња-

54 Жалба 16 улагача и акционара „Приштинске банке” Министарству трговине и индустрије, од 14. VII 1933.

55 На истом месту.

вају” и не ометају њен посао; да је банка доведена у тежак положај „само зато, што је, противно својим статутима, дала на зајам члановима свог управног и надзорног одбора преко два милиона динара, па од њих не тражи да испуне своје обавезе и банци врате позајмљени новац”. Управа Учитељског среског удружења била је мишљења да, ако би се од њих наплатила дуговања, Банка би могла врло лако да „исплати улагачима њихов новац, посебно онима којима је новац од велике и неодложне потребе”. Удружење је држало на штедњу код овог завода 118.000 динара, а тражило је подизање истог ради куповине плаца ради градње учитељског дома.⁵⁶

Сличан став према овој новчаној установи у то време имала је и Краљевска банска управа Вардарске бановине, која је 27. јуна 1933. сугерисала надлежном министарству, да „Приштинској банци” не дозволи коришћење права заштите док дужници — чланови управног и надзорног одбора не врате дугове или за њих не обезбеде реална покрића, „јер опасност по улагаче може настати само ако они не одговоре својим обавезама, пошто су се други повериоци већ обезбедили”.⁵⁷

На поступке управе „Приштинске банке” према ситним улагачима жалила се и Стана Милорадовић, жена Максима Радуловића из села Дрвара код Вучитрна, која је у својој жалби Министарству трговине и индустрије тврдила да је банка све веће и јаче улагаче обезбедила и исплатила, „ситне улагаче није и они пропадају”. Била је уверења да би банка била „кулантна ако би дугове вратили њени људи”.⁵⁸

Ресорно министарство је на поменуте жалбе одговорило тако што је интервенисало да управа „Приштинске банке” од чланова (бивших и тадашњих) затражи да у року од једног месеца поднесу доказе „да су сва своја дуговања по текућим рачунима и меницама обезбедили стављањем интабулације и прибележака на своја непокретна имања”.⁵⁹

Петог марта 1935. године „Приштинска банка” је добила одобрење да се може користити Уредбом о заштити новчаних завода и њихових веровника за шест година, почев од 5. марта 1934. Међутим, већ крајем августа 1936. стање Банке било је још теже: притисак улагача новца на штедњу да свој

56 Среско учитељско друштво среза грачаничког Бр. 78 Министарству трговине и индустрије, од 27. VI 1933. и Телеграм број 123.

57 Краљевска банска управа Вардарске бановине у Скопљу VIII N° 10664 Министарству трговине и индустрије II/K, од 27. VI 1933.

58 Жалба Стане Радуловић из села Дрвара среза вучитрнског Министарству трговине и индустрије, од 23. VI 1933.

59 Краљевска банска управа Вардарске бановине у Скопљу VIII N° 10664 Министарству трговине и индустрије II/K, од 27. VI 1933.

новац повуку бивао је све снажнији, наплата старих дугова у корист банке ишла је све теже, док је број нових улагача бивао све мањи. Комисија, која је 27. августа 1936. извршила нови преглед банчиног пословања, установила је вредност есконтованих меница од 2.663.715 динара; реесконтованих 1.502.880 и један део утужених меница, за које је речено да их је тешко наплатити, а на свима другим Банка је губила 60% њихове стварне вредности. У извештају је наведен и податак по којем су и даље највећи банчини дужници некада њени први људи управних органа: Ђорђе Пантић – трговац, дуговао 322.000 динара, трговац Трајко Спасић 183.500, трговац Цвеја Пршендић 87.000, трговац Велимир Пантић 132.000 и трговац Драгољуб Гапић 45.000 динара. И за њих је речено да су несигурни у погледу наплате, а број оних који су договали мање суме био је далеко већи. Наведена су и имена оних лица која су поседовала највећи број банчиних акција а то су: Бора Топаловић 909 комада, Дамљан Јанчетовић 690, Петар Лилић 800, Филип Нићић 700, Ђорђе Пантић 700, Илија Лазић 958, Никола Ристић 1.013, Трајко Спасић 1.300, Јован Костић 1.000, Димитрије Спирић 750, Спира Каракушевић 800 и Лазар Јовановић 902 комада акција.⁶⁰

Утврђен је средином августа те године и биланс Банке у којем су на сектору активе регистроване ове позиције: благајна -52.069 динара, менице -2.663.715, тужбе по текућим рачунима -90.247,50, тужбе по привременим рачунима -104.883,97, залиге -7.128, непокретности -1.084.010, отпис и прибор -40.000, вредност резервног фонда -467.301, разна актива -3.521.611, губитак -15.238,98 динара. На сектору пасиве убележено је: главница -1.500.000 динара, фондови -403.764,03, улози на штедњу -1.105.346,47, повериоци по текућем рачуну -487.044,70, повериоци по привременом рачуну -11.688,30, хипотекарни зајмови -134.297,50, реесконт -882.450 и разна пасива -3.521.611 динара, или свега 8.046.202 динара, док је укупан банчин пласман укњижен на 4.509.352,08 динара, од чега сумњива потраживања износе 959.000 и туђа средства 2.615.826,97 динара, па главницу банке представљају у ствари само 934.525 динара.⁶¹

За кризу која се све више продубљавала и даље су оптуживани чланови управног и надзорног одбора, кроз које су од 1922. до 9. августа 1936. године прошле 32 особе (17 кроз управни и 15 кроз надзорни одбор). Однос међу њима био је добар „све док су банчини послови ишли нормалним током и док су дељене дивиденде међу акционарима и члановима оба одбора”. Од

60 Извештај Комисије о прегледу пословања „Приштинске банке”, од 27. августа 1936, стр. 10-11.

61 На истом месту, стр. 16-17.

момента наступања кризе у пословању завода снажно је дошла до изражаја и „криза морала код дужника”, а највећи дужници су и најпознатији трговци Приштине, који су у заводу уживали и највеће поверење. У међусобним односима они су један за другог гарантовали за велике дугове и позајмице, које више нико није хтео ни да призна, ни да врати, а најмање да плати. С таквим односима у управним органима „Приштинска банка” је и дочекала свој крај у априлском рату 1941. године.

„Косовска кредитна банка”

Историја акционарског друштва „Косовска кредитна банка А Д” у Приштини започела је 11. марта 1922. године, када је 10 Приштеваца акционара формирало Оснивачки одбор и потписало међусобни споразум о отварању другог по реду новчаног завода у овом граду. У документу је наведена жеља да сваки од потписника солидарно учествује у подношењу оснивачких трошкова; да сваки од потписника учествује са по 10 акција у корист оснивачког фонда; да одмах прићу изради Правила будућег завода која ће послати на оверу Министарству трговине и индустрије; и, да њихова активност траје до разрешења од стране претходног привременог збора. Једанаест дана касније (22. марта) Министарству је упућена молба од стране оснивача којом је тражена дозвола за рад будућег кредитног предузећа. Тај докуменат су потписале следеће личности из редова приштинског пословног света: Саво Стојановић, Стојан Јовановић, Велимир Савовић, Димитрије Лазић, Станко Бркић, Станко Јанчетовић, Ашир Давидовић, Максим Гапић, Ђока Јанчетовић и Сава Спасић — 6 трговаца, два хотелијера, један златар и један мењач.⁶²

У предлогу за усвајање Правила нове банкарске куће, који је ресорном министарству упућена 27. марта исте године, поред осталог, комесар тог министарства наглашава да богато подручје Косова и Метохије може привредно да се развија „само тако ако му се буде пружила могућност у подизању свих фактора који доприносе привредном развоју”, а један од тих фактора имала је да буде „Косовска кредитна банка” у Приштини, због чега јој треба „одобрити оснивање и рад”.⁶³

У првом члану Правила изнети су главни циљеви установе: „У циљу помагања целокупне народне производње, трговине и индустрије, а ради

62 Колективни уговор Приштеваца потписан у Суду општине Приштина о формирању „Косовске кредитне банке”, од 11. III 1922. и Молба од 22. III 1922.

63 Акт упућен члану Привредног савета др Лази Бугарчићу на мишљење VI N° 1406, 21. III 1922.

развијања кредита нашем народу, оснива се „Косовска кредитна банка” чије ће седиште бити у Приштини”. Време трајања рада предвиђено је на 50 година, а рад је могао престати у случајевима предвиђеним у Закону о акционарским друштвима (Члан 3.). Према члану 4. Правила, основни капитал завода (главница) износио је 1.000.000 динара у сребру подељених на 10.000 акција (свака од по 100 динара). Плаћање првих акција је тако што је сваки приликом уписа полагао од сваке акције 10 динара и по четири динара на име оснивачких и осталих трошкова. Остали део уплате обављан је према одлуци управног одбора и то по 10 динара од акције, а остатак по 10 динара месечно од потпуне уплате. Почетна уплата вршена је преко признаница, а када је реализовано 10% од вредности, издаване су привремене акције.⁶⁴

Сви остали акционари који уплате нису извршили у предвиђеном року били су дужни да то учине најдаље за месец дана по означеном року од стране управног одбора, а уз уплату још 10% интереса на задоцнеле суме. Они који своје обавезе нису испунили ни у том року, губили су право на даље уплаћивање, половина од раније уплате им се враћала, док је друга половина прикључивана резервном фонду. Све акције таквих власника су поништаване, а уместо њих издаване су нове. Уписници, нових акција уплаћивали су све раније уплате уз 6% интереса и сразмерни део за резервни фонд.⁶⁵

По коначној уплати свих акција, приремене су замењиване сталним акцијама, на којима је писало „акција Косовске кредитне банке”, свака је имала свој редни број, снабдевена купонима за дивиденду, сувим печатом банке и потписима од стране једног члана управног одбора и директора, или заменика директора банке, а Чланом 15. Правила предвиђено је да банка ради следеће послове:⁶⁶

- 1) Прима новац по текућим рачунима, врши чековну и упутничку радњу, као и све друге банкарске и мењачке послове;
- 2) Прима новац и хартије од вредности на штедњу;
- 3) Прима новац по текућим рачунима, врши чековну и упутничку радњу, као и све друге мењачке и банкарске послове;
- 4) Есконтује и реесконтује менице, даје зајмове и отвара кредите по текућим рачунима и разним подлогама;

⁶⁴ Правила „Косовске кредитне банке”, чл. 5.

⁶⁵ Правила „Косовске кредитне банке”, чл. 10.

⁶⁶ „Службене новине” број 100, од 9. V 1922. и Правила чл. 15.

5) Тргује са свим трговинама, полупрерађевинама и фабрикатима, а нарочито са машинеријама и алатима потребним за пољопривреду, занате и индустрију;

6) Оснива занатске, пољопривредне, индустријске, трговачке и предузимачке послове, и посредује и учествује у истима;

7) Врши набавке и посредује за рачун државе, округа, среза, општине и других јавних установа и других приватних лица;

8) Ради постизања предњих циљева, банка стоји у вези са свима заводима како у Краљевини тако и на страни.

Решење о прихватању Правила завода Министарство је донело 31. марта 1922, код Првостепеног суда у Приштини. Банка је протоколисана под бр. 6618 од 27. јуна, а рад у њој отпочео је 18. марта исте године.⁶⁷

Упис првих удеоница, према обавештењу датом у „Службеним новинама”, вршен је до 15. маја 1922. у банчиној канцеларији која се налазила до кафане Станка Бркића у улици „Краља Александра”, а остале уплате обављале су се према одлуци управног одбора, али најдаље до краја 1922. године. Удеоничари су унапред били упознати с начином стварања и расподеле чисте добити, из које се издвајало 2% за инвалидски фонд, 10% за резервни фонд, 3% за тантијеме члановима управног одбора, 2% за чланове надзорног одбора, 2% на име тантијеме — награде директору и осталим члановима и то у сразмери њихове плате и службовања у тој години.⁶⁸

Осамнаестог јуна 1922. Банка је одржала претходни збор, на којем је извршен избор управних органа, прочитана и усвојена Правила, дата разрешница оснивачком одбору. Новоизабрани управни одбор имао је пет а надзорни три члана. У органима су углавном били заступљени трговци и оне личности које су дале највећи допринос оснивању установе, упису предвиђеног основног капитала и изради првих Правила. Прихваћено је и правило понашања акционара на годишњим зборским седницама, на којима су сваке три депоноване акције давале један глас, али да „нико није могао имати више од 10 гласова без обзира на број уписаних и депонованих удеоница”, што је представљало меру онемогућавања узурпације власти у органима управе. Ипак, у каснијим годинама рада завода органи се тога нису придржавали, па је најбогатији део акционара имао пресудни утицај не само у органима већ и на укупно пословање и банчину имовину.

Први редован збор акционара „Косовске кредитне банке” у Приштини одржан је 22. априла 1923. године, на који је 169 удеоничара депоновало

⁶⁷ На истом месту; и „Оглас” од 25. VI 1922.

⁶⁸ На истом месту.

6.681 акција, док је збору присуствовало 117 са 5.203 акција с правом на 868 гласова. Присутни су преко извештаја управног одбора обавештени о пословању завода у претходној години, да се рад одвијао уз велике тешкоће и да је предвиђена сума главнице у потпуности уплаћена, што је позитивно утицало да је „банка отпочела пуном паром рад”. Током године завод се потпуно ослањао на сопствена новчана средства, успешно реализовао програмом предвиђене послове, остварио чисту добит од 26.400 динара и уштеду од оснивачких трошкова 28.410 динара. Збор је прихватио предлог управе да се уштеда унесе у резервни фонд, а остварена добит пренесе у наредну годину.⁶⁹

Према резултатима укупног пословања за 1922. годину који су дати у билансу, „Косовска кредитна банка” је имала обрт у вредности од око милион и двеста хиљада динара, а рад се највише одвијао преко меница, зајмова на залог и обвезнице, као и преко државног зајма, на чему је остварена вредност од 1.122.045 динара. Непокретна имовина за ту годину вредела је 35.371 динара, хартије од вредности 7.770, намештај и прибор по отпису 15.201, док је последњег дана децембра исте године каса благајне располагала са сумом од 5.424,75 динара. Вредност основног капитала (главнице) који је био у целини уплаћен покривало је 10.000 комада акција од по 100 динара; резервни фонд и фонд за зидање банчине зграде износили су 28.980,05; улози на штедњу порасли су на 65.793,35; хартије од вредности процењене на 33.200; преносна камата 18.970,45; резервисана пореза 8.920,75, а чиста добит 26.400 динара. Из таквих података произашао је и рачун добитка и губитка који је процењен на 86.827,45 динара.⁷⁰

За ову кредитну установу је карактеристично да је од момента оснивања у редовима акционара и улагача новца на штедњу имала и породице Јевреја из Приштине. Међу првим оснивачима, како се види из једног списка, било је и 26 јеврејских породица које су поседовале 1.030 удеоница које су се у просеку кретале од 10 до 50 комада по улагачу, а највећи број акција у првој години поседовали су Мушон Давид(овић) — 100 и Менахим Б. Јаков и брат — 200 комада. Већ наредне године стање се делимично изменило, јер је број Јевреја акционара порастао на 28 а број њихових акција на 1.270 комада. Промена код броја удеоница појединаца осетна је само код Исака Баруха, који је за прву редовну скупштинску седницу депоновао 100 комада акција.⁷¹

⁶⁹ Извештај управног одбора о пословању „Косовске кредитне банке” у 1922, од 22. IV 1923.

⁷⁰ Рачун израцања за 31. XII 1922. и Извештај управног одбора од 22. априла 1923.

⁷¹ Списак депонованих акција за претходни збор и Списак депонованих акција за први

Нешто бољи резултати рада постигнути су у 1923. години, првој у којој је Банка радила свих 12 месеци. Као и претходне, и те године искључиво се радило на банкарским пословима — кредитирање пословног света локалне чаршије и појединаца из суседних срезова неродимског, лапског и гњиланског. Кредити су додељивани уз повољне камате од 12% и 6% провизије — укупно 18% годишње, што је било тешко наћи и „код оних банака с много јачим капиталом”. Ни те године није било коришћења кредита јачих новчаних завода, јер се није могла плаћати недоступна камата која се кретала од 25-50%. Иако се повремено оскудевало у новцу, пословна година је завршена с позитивним резултатом и добитком од 109.102 динара од чега је 50.000 стављено акционарима на располагање за поделу.⁷²

У билансу за 31. децембар 1923. године наведени су следећи подаци о постигнутим резултатима:⁷³

АКТИВА		ПАСИВА	
Благајна — готовина у каси	48.324,26	Главница	1.000.000,00
Менице	1.187.600,00	Резервни фонд	31.410,00
Зајмови за залог	55.464,00	Фонд за подиз. дома	619,05
Обвезнице 7% држ. зајма	10.400,35	Улози на штедњу	204.567,06
Обвезнице ратне штете 2,5%	9.600,00	Преносна камата	16.239,00
Непокретно имање	8.500,00	Резервисана пореза	27.850,70
Кауције	87.000,00	Полагачи рачуна	87.000,00
Намештај и прибор по отп.	24.404,20	Добит по свим основама	63.615,00
	1.431.300,81		1.431.300,81

Претходни подаци показују да је позиција улога на штедњу највише напредовала у односу на претходну годину, што је било од значаја за рад у наредним годинама.

У 1924. години Банка је забележила ангажовање увећане новчане масе у обрту захваљујући добијеном кредиту од филијале „Хипотекарне банке” у износу од 80.000 динара и уз обећање да ће се до краја године повећати на двеста хиљада динара. Реализован је и већи број додељених кредита клијенти локалне чаршије и на банчином плацу успешно завршена градња два модерна бетонска магацина за смештај 35-50 вагона зрнасте хране коју је

редовни збор акционара „Косовске кредитне банке”, од 18. VI 1923.

72 Извештај управног одбора „Косовске кредитне банке” за 1923, од 24. II 1924.

73 Рачун изравнања за 31. XII 1923, од 24. II 1924.

завод почео откупљивати. Заједно с још једном зградом од слабог материјала, ови објекти су коштали 13.068 динара. Пошто у тој години откупа није било, објекти су издати под закуп на једну годину уз приход од 19.200 динара. Захваљујући приливу новца и његовом бољем пласману, крај пословне године дочекал је с добитком од 110.000 динара, од чега је акционарима за поделу уступљено 80.000 а остали део на покриће трошкова, изградњу банчине зграде, на тантијеме члановима управног и надзорног одбора и резервном фонду. Укупна актива за ту годину износила је 1.574.600 динара, а улози на штедњу достигли висину од 191.380,50 динара.⁷⁴

Девет акционара није било задовољно радом управе и одлукама збора, јер су сматрали да приликом њиховог усвајања нису испоштована Правила, а незаконито је извршена и куповина плаца на којем су подигнути магацини. Њихову жалбу коју је потписао Велимир Савић Министарство није прихватило, а одлуке збора биле су потврђене, осим оне која се односила на куповину плаца.⁷⁵

О резултатима рада „Косовске кредитне банке” у 1925. години расправљано је на IV редовном збору акционара, који је одржан 28. фебруара 1926. године. Оцењено је да се најважнији део посла одвијао преко чисто банкарских активности и сопственог новца, а коришћен је и кредит јачих кредитних кућа у висини од 504.000 динара. Новац добијених кредита одмах је пуштен у оптицај, који су највише користили трговци мештани и неколико занатлија. До краја децембра укупан обрт се готово удвостручио у односу на исти период претходне године, улог на штедњу укњижен је на 191.380,50 динара, а остварени приход износио је 130.000 динара, од које суме је 100.000 подељено акционарима у виду дивиденде.⁷⁶

Начином пословања и одлукама збора није био задовољан трговац из Приштине Велимир Савић, који је у жалби Министарству, поред осталог, навео: да је управа купила плац у вредности од 56.800 динара иако му је права вредност једва 25 хиљада; да је управа на име подизања зграде потрошила 113.000 динара, што је противно члану 15. банчиних Правила; и, да је гласање о томе спроведено у моменту када је на збору било присутно недовољно акционара, — „испод половине друштвене главнице”. Министарство је и овог пута зборске одлуке потврдило, а примедбе одбило као неосноване.⁷⁷

74 Извештај управног одбора „Косовске кредитне банке” за 1924, од 25. III 1925. и Рачун изравнања за 31. XII 1914.

75 Решење Министарства трговине и индустрије VI N° 1929, од 18. V 1925.

76 Извештај управног одбора „Косовске кредитне банке” за 1922, од 28. II 1926.

77 Решење Министарства трговине и индустрије VI N° 1344, од 14. VI 1926.

Десетог априла 1927. године одржана је V редовна скупштинска седница акционара Банке, на којој је 243 присутних удеоничара прихватило извештај управног одбора и биланс за 1926. годину. Скупштина је оценила да се делатност одвијала у оквирима предвиђеног, да је преовладавао чисто банкарски посао, да се клијентели и другима који су се обраћали редовно излазило у сусрет, а да се камата с годишњом провизијом одржала на нивоу претходних година (18%). Новчана средства с којим је завод располагао увећана су добијањем кредита од милион динара (редовни кредит од Народне банке 400.000 и сезонски од 100.000 динара; од Хипотекарне банке 300.000 и Извозне и прометне банке из Скопља 200.000 динара). Како је добијени новац одмах стављен у оптицај, завод је био у могућности да током целе године локалним обртницима излази у сусрет у довољној мери — „како потрошачком тако и осталом пословном свету” који се служио кредитима.⁷⁸ Поверење у завод расло је све више приливом нових штедиша, па је укупан улог на штедњу крајем децембра достигао суму од 1.682.991,95, или за 903.230,35 више у односу на исти период претходне године. За 30 хиљада је увећана и добит у односу на претходну годину (са 130.000 на 160.000 динара), од које суме су 120.000 акционари поделили у виду дивиденде (по 12 динара од акције). Укупан обрт у 1926. години заокружен је на 4.164.251,55 динара.⁷⁹

Приближни резултати постигнути су и наредне две године: укупан обрт у 1927. достигао је суму од 4.670.390,65 а 1928. године 4.621.307,50 динара; резервни фонд је од 96.830 динара у 1927. порастао на 115.903,05 динара децембра 1928. године. Једино је до подбачаја дошло код улога на штедњу и чисте добити: код улога са 2.021.089,15 у 1927. на 1.809.455,60 динара крајем децембра 1928. године, а код добити са 187.450,30 у 1927. на 176.525,80 у 1928. години.⁸⁰

Да је „Косовска кредитна банка” у првих 7 година свог рада постепено напредовала у пословима којима се бавила, може се видети из следећих података датих у динарима:⁸¹

Година	Актива	Резервни фонд	Улози на штедњу	Добит
18. VI 1922.	1.185.864,60	28.980,05	65.793,35	30.000,00
31. XII 1923.	1.431.300,81	31.410,00	204.567,06	109.102,00
31. XII 1924.	1.574.600,11	35.310,00	191.380,50	110.000,00
31. XII 1925.	2.673.482,24	53.446,00	779.761,60	130.000,00

⁷⁸ Извештај управног одбора „Косовске кредитне банке” за 1926, од 10. IV 1927.

⁷⁹ Извештај управног одбора „Косовске кредитне банке” за 1926, од 10. IV 1927.

⁸⁰ На истом месту.

⁸¹ Подаци изведени на основу годишњих извештаја и закључних рачуна за наведене године.

31. XII 1926.	4.164.251,55	66.446,00	1.682.991,95	160.000,00
31. XII 1927.	4.670.390,65	96.830,00	2.021.089,15	187.450,30
31. XII 1928.	4.621.307,50	115.903,05	1.809.455,60	176.525,80

Најбоље резултате ова банка је постигла за време шестојануарске диктатуре и економске кризе (1929-1933), али потпуна евиденција о томе није сачувана. На основу неколико докумената која се односе на 1932. види се да је те године укупна актива износила чак 7.115.667,10 динара, резервни фонд достигао 164.388,72, а улози на штедњу 820.082,20 динара. Већ наредне године обим пословања почео је да опада па је укупна годишња актива спала на 3.191.574,32 динара, резервни фонд је такође опао готово на половину, док су се улози на штедњу крајем децембра исте године спустили на 449.839,20 динара.⁸²

Због опадања активности у наредним годинама ову банку није могло спасити ни коришћење уредбе о заштити новчаних завода и њихових веровника. Своја потраживања она више није могла наплаћивати, а обавезе према улагачима и јачим кредиторима није могла испуњавати. Посебно се ништа није могло учинити према њеним највећим дужницима — њеним члановима управног и надзорног одбора, од којих се „више ништа и никада није могло наплатити”. Корупција од стране појединаца и малверзације учиниле су да 9. децембра 1933. године падне под стечај у моменту када се у банчиној каси налазило само три динара. На молбу њена три одбора: управног, надзорног и веровничког, уместо стечајне примењена је ванстечајна ликвидација, што је само за извесно време заводу продужило живот, да би активност била потпуно прекинута почетком II светског рата.⁸³

82 Извештај управитеља стечајне масе „Косовске кредитне банке” у Приштини адвоката Божицара П. Божића Стечајном одељењу Првостепеног суда у Приштини, од 12. I 1934.

83 Молба управе „Косовске кредитне банке” Министарству трговине и индустрије II Бр. 32700/К, од 14. IX 1935. и Решење Министарства трговине и индустрије „Косовској кредитној банци” у Приштини, од 20. I 1935.

ДВА ДЕНЕЖНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯ В ПРИШТИНЕ В ПЕРИОД МЕЖДУ ДВУМЯ МИРОВЫМИ ВОЙНАМИ

В Приштине между двумя мировыми войнами существовало два денежных акционерных общества: „Приштинский банк” и „Косовский кредитный банк”. Первый был основан на базе когда-то существующего „Фонда церкви Святого Николая” (1913-1915) или, как он назывался позднее, „Приштинского кооператива” (1913-1922, а второй основан в 1922. году. И один и второй банк сформирован удружением частного капитала самых богатых местных торговцев, ремесленников и некоторых чиновников. Банки располагали небольшим основным капиталом (фондом) — первый — миллионом с половиной, а второй миллионом динаров, но это им не мешало в дальнейшей работе стать настоящими небольшими ростовщическими банковыми предприятиями, которые собирали и незаконно присваивали деньги бедных вкладчиков и клиентов, берущих кредит или заем. От их работы основную выгоду имели сами основатели-торговцы и ремесленники, которые держали большинство акций и были на руководящих местах в правлении банков.

МАЛО ПОЗНАТИ ПОКУШАЈ ОБНОВЕ МАНАСТИРА СВ. АРХАНЂЕЛА КОД ПРИЗРЕНА

Идеја о обнови Душанове задужбине манастира Светих арханђела код Призрена није новијег датума. То доказује и догађај који се десио 12. априла 1924. године код Јагленичког моста, на два и по километра од Призрена, а који се односи на „наручено убиство” два инжењера: Александра Бартоша и Михајла Драговића, носилаца идеје о обнови овог манастира, као и покушај убиства кочијаша Андреје Недељковића. Тај догађај завређује пажњу да се данас, у околностима које га приближавају и овом времену, прикаже у историјском светлу.

Његов значај је утолико већи што је у њему учествовао и призренски муфтија Хаци Рустем Рамадан Шпорта, преко чије су се личности преламали многи немили догађаји везани за српски живаљ Призрена и његове задужбине. Догађај приказује много шире аспекте односа према српским избеглицама, које су се са српском војском 1915. године повлачили, према тек конституисаној држави СХС, качачком покрету, југословенско-албанској граници и стању у српској војсци.

О призренском муфтији Хаци Рустему Шпорти многи новински и судски извештаји бележе: „Хоца Рустем Шпорта одавно је по злу познат нашем живљу. Још пре тридесет година био је он један од главних саучесника у убиству Јанићија Јанићијевића, угледног трговца. За време оступања наше војске, он је убијао наше војнике из заседе и пљачкао.”¹

А старешина кварта, Ж. С. Миливојевић, Управу града Призрена једним поверљивим дописом извештава: „На јучерашњем благодарењу у Бајрак џамији које је приређено у част Њ. В. краља Петра није присуствовао.”² „Он је већ познат као непријатељ наше државе и наше нације уопште.

1 Политика, 9. VII 1924. г.

2 АК, Фонд Окружни суд Призрен, XLV/к. 10-98-1929.

Осуство Хаџи Рустема пада у очи нарочито још и с тога, што су на благодарењу биле присутне све бивше муфтије, сви шехови, сви имами и хоџе и мноштво грађана, као и учитељи са ђацима њихових школа.”³

Не изостаје са таквим карактеристикама ни поверљиви телеграм начелника округа Доротића, који је послао Министарству просвете и вере у Београду а у коме стоји: „У Призрену сам затекао као муфтију Х. Рустема Шпорту кога су поставили Бугари на овај положај. Из досадашњих прикупљених података овај муфтија је скроз неисправан човек, велики наш непријатељ. За време бугарске владавине, вођа плачкаша над нашим црквама и као такав оптужен кривично поред осталих и он за плачку цркве Св. Петке.”⁴ Немогуће је са свега овога да и даље остане муфтија. Стога молим за хитно, овим путем наређење да се одмах смени.”⁵

За убиства наших војника из заседе, и плачку српских цркава требало је да одговара. „Али је побегао у Цариград. Истина он се ускоро и вратио отуд... и његови партијски пријатељи узели су га у заштиту”.⁶

Ко га је узео у заштиту? И ко је то могао да оповргне масовна убиства војника и избеглица из Србије који су 1915. године у рату доживели албанску голготу?

На основу судских извештаја Окружног суда у Призрену из 1919. године и касније,⁷ види се да су о многим убиствима и плачкама Срба који су били у збегу или војницима на превару или „бесу” убијеним,⁸ у послератном периоду, вођени судски процеси. Већину осуђених на смрт или робију бранио је ондашњи адвокат, екстремни комуниста, Илија Красојевић, који је захтевом за ексхумацију лешева успевао да многе одбрани, ослободи казне и тако стекне популарност. А и не само то: врло жустро је критиковао ондањи режим који је извршио колонизацију на простору Призрена и шире

3 Исто.

4 Прави назив цркве је „Богородица Љевишка”. Има претпоставки да је могла бити претворена у џамију ускоро по заузимању Призрена 1455. Турци су је звали Атик (стара) џамија и Џума џамија, пошто се у њој клањало петком. Због тога је, временом, ову цркву посвећену Успењу Богородице и хришћанско становништво стало називати Св. Петка. Тек по ослобођењу Призрена 1912. џамија је поново постала православна богомоља, а 1923. са звоника је уклоњено дозидано минаре. 1950-53, обимним конзерваторским и рестаураторским радовима враћен је цркви њен некадашњи изглед.

5 АК, Фонд Окружни суд Призрен, XLV/К. 10-98-1929, уз судски досије налази се и телеграм начелника Округа призренског као доказни материјал.

6 Политика од 9. VII 1924. г.

7 Види: АК, Окружни суд Призрен, XLV/к. 1-186-1919. и др.

8 Види: Петар Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку* (са успоменама писца), Београд 1928, стр. 141-143.

на „штету” ондашњег муслиманског света.⁹ О њему новински извештаји пишу: „Један Србин народни посланик удесио је чак код надлежних да га поново поставе за муфтију. Тај народни посланик је онај исти, који је... протествовао против насељавања Срба у Призренском округу”.¹⁰

Пљачка цркве Свете Петке (Богородице Љевишке)

Судски и новински извештаји говоре и о пљачки катедралне цркве Свете Петке за време повлачења српске војске 1915. године преко Призрена и других градова ка Албанији. У библиографији објављених радова који говоре о овом знаменитом историјском споменику српске културе и задужбини краља Милутина из 1303. године нема таквих података. Међутим, нашим истраживањима у вези са другим питањима дошли смо и до сазнања да је црква Света Петка 1915. године била вандалски опљачкана, а један од починилаца тог срамног чина јесте и призренски муфтија Хаци Рустем Рамадан Шпорта са својим пљачкашима.¹¹ Код иследне власти на претресу бр. 6716 Окружног суда у Призрену „сведоци Гига Јовановић, Никола Шутак-овић и Тонка, жена Станимира Јовановића, сви из Призрена... по кривици оптуженог ХРР Шпорте због напада на цркву, Св. Петку у 1915. години, која је кривица амнестирана, као и пред Судом под заклетвом: изјавили да је оптужени Хаци Рустем Рамадан Шпорта одмах по евакуацији наше војске 1915. године, ОРГАНИЗОВАО НАПАД НА ЦРКВУ, СВ. ПЕТКУ, ИСТУ ОСКРНАВИО, ЦРКВЕНЕ УТВАРИ НЕКЕ УНИШТИО, А НЕКЕ ОДНЕО И ЦРКВУ ПРЕТВОРИО У ЦАМИЈУ”, из чега је Суд стекао утисак да је оптужени ХРР Шпорта велики верски фанатик”.¹²

Овај судски податак који говори о чисто верском фанатизму и чињеници да је српска власт након конституисања државе СХС била и сувише толерантна према починиоцима кривичних дела, убиства или пљачке, јер је након донетих пресуда амнестирала и ослобађала кривце, доказује и то да се овим методима није могао искоренити верски фанатизам. Хаци Рустем Рамадан Шпорта се строго придржавао, судећи по његовом понашању, „дужности Муслимана” које проистичу из Курана, а која вернике ислама обавезује: „Борите се против њих (неверника) све док више не буде грађанске неслоге и док не буде друге вере осим ове у Алаха. Ако одустанете од

9 Политика од 9. VII 1924. г.

10 Исто.

11 Исто и АК, Фонд Окружни суд Призрен, XLV/к. 10-98-1929. г.

12 Исто.

борбе, у вама не треба да буде више непријатељства изузев против неправичних људи.”¹³ А по њему изгледа да је српска власт била непријатељска и да је не треба поштовати. Изговор је налазио и у случају Синан пашине џамије,¹⁴ која је некада била магацин оружја српске војске.

Синан пашина џамија као магацин

Овај споменик исламске архитектуре из седамнаестог века, саграђен од материјала порушеног Душановог манастира Св. Архангела који се налази на три километра од Призрена, све до 1941. године налазио се под спорним власништвом. Спор је решавао надлежни суд у Призрену, а водио се између Српске православне цркве и Исламске верске заједнице. Он није окончан. Коначну одлуку требало је да донесе Апелациони суд у Скопљу, али је рат омео да се дође до таквог решења.¹⁵

Српска војска (тридесети пешадијски пук) одмах након ослобођења 1912. године овај споменик узела је за магацин војних потреба, што се види из једног документа који је издао Суд општине Призрен, под бр. 4631, 9. маја 1927. године у којем стоји:

„На молбу Садика Х. Рустема овдашњи суд Општине града Призрен издаје му ово

Уверење

да су српске војне власти узеле за војни магацин одмах после ослобођења 1912. г. Синан Пашину џамију и да су по поновном ослобођењу 1919. године војне власти опет узеле за магацин и смештање разне војне ствари и у ту џамију, и да она и даље служи за магацин војнички и да се у њој не врши служба божја.

Уверење се издаје молиоцу на употребу по наплати прописане таксе.

За Председника Општинског суда

Р. Ђунковић

Чланови:

Ј. Амет

Ш. Чавдрбашић”¹⁶

13 Куран, 1895.

14 Види: *Призрен град музеј*, стр. 24-25.

15 Део те документације ставио ми је на увид пок. секретар Црквене општине Јовче Станковић. Та се документација налази у архиви те Општине.

16 Уверење као доказни материјал налази се у досијеу Окружног суда у Призрену, у Архиву КМ под ознаком: АК, Фонд Окружни суд Призрен, XLV/К. 10-98-1929.

Са избијањем првог светског рата магацин је био спаљен и настала је експлозија у самом магацину. Међутим, сва та експлозија није могла да науди тој изузетној грађевини. Савременици причају да се цамија понела као да у њој није било ватреног оружја. „Гледали смо како из прозора цамије шикља дим и експлозивна ватра” — каже Зорка Марковић. Па ипак се све то одразило на најслабију тачку цамије, на трем и стубове, па је зато запретила опасност од рушења.

Доношење одлуке о рушењу трема и стубова

По захтеву војске, 30. пешадијског пука, која је била корисник Синан пашине цамије, у којој је била смештена разна војна опрема, при Начелству округа Призренског била је формирана комисија која је 16. фебруара 1924. године увидом у фактично стање објекта „нашла да је трем цамије склон паду и да је услед тога потребно исту оправити или трем сасвим порушити, а сем тога и саобраћај забранити у близини цамије и становништво из суседних кућа иселити”.¹⁷ Члан ове комисије био је и Александар Бартош (Бартошек), шеф грађевинске секције код Начелства округа Призренског. Он је једним актом од 4. марта 1924. године, К, бр. 261, ургирао код Начелства за реализацију комисијске одлуке, пошто војна команда није по мишљењу комисије поступила. О рушењу трема цамије тражено је и мишљење муфтије, који је „пристао на рушење трема цамије”.¹⁸

На основу овог комисијског налаза поменути трем је доцније порушен од стране предузимача Недељка Моравчевића.¹⁹ Упоредо с тремом порушени су и стубови, за које се говорило да „престављају велику вредност, и исти су нехатно или намерно срушени”.²⁰ Рушење стубова је изазвало незадовољство и револт, будући да они нису предвиђени за рушење. Тај моменат искористио је бранилац починиоца убиства да каже: „Ово рушење трема Синан Пашине цамије, које је било неопходно, револтирало је муслимански живаљ у овдашњој вароши, који је погрешно и у заблуди држао, да се оваквим приступом органа државне власти дира у светињу њихове вере, која се код њих идентификује са нацијом. Овај револт муслиманског живља морао се распростраити и на угледније и виђеније чланове муслиманског живља, који су као представници њихови организовали освету”.²¹

17 Ак, Фонд Окружни суд Призрен, XLV/К. 10-98-1929.

18 Исто.

19 Исто.

20 Исто.

21 Исто.

Качаци и организовање освете

Један од угледних чланова био је и Хаџи Рустем Шпорта, који је као муфтија Призренског округа обучавао вернике цихаду као основне дужности муслимана која проистиче из 187. става Курана, у којем стоји: „Убијајте непријатеље где год их нађете и истерујте их одакле би они вас истерали, јер је грађанска неслога гора од пораза у рату. Али, не борите се против њих у близини светог храма, осим ако вас они нападну. Убијајте их, јер је то награда за неврјернике...”.²² Тако је поступио у овом случају. Петнаест дана пре убиства Александра Бартоша, Недељку Моравчевићу је рекао: „Ви ми оштетисте цамију око пола милиона динара са вашим инжињером, ако ми не надокнадите штету ја ћу се наплатити вашом главом.”²³

Качаци су били извршиоци муфтијиних наредби. Убиства су спреmlена далеко од богомоље овако: „Новац је дао једном качачком јатаку Хаџи Лојином сину из села Грнчара да нађе људе који ће убити инжињере Бартоша и Драговића. Хаџи Лојин син нашао је осам качака који су пристали да за новац убију инжињере. Петнаест дана држао их је он у кући сакривене очекујући згодан тренутак...”²⁴ У то време, према увиду у судски досије, граница између Албаније и Краљевине Југославије била је скоро отворена, јер су качаци планином Коритником и другим прелазима слободно одлазили и долазили. Уосталом то потврђују изјаве сведока дате на Суду. Асан Сали каже да је „био у чети Сали Шабана у времену када је вођена борба у с. Грнчарима”..., из Албаније је пошао са Сали Шабаном, његовим братом Алијом и Балијом Бером из С. Реке. Границу су прешли у планини Коритнику, и у путу кроз планину наишли су на Имера Деветона, Аслана Н. из села Ружинца срез Качанички и Дестона Смаила из Будакова који су се одмах њима придружили и сви скупа дошли у с. Виљушу у три сата изјутра”.²⁵ Сви качаци ове групе били су наоружани разноврсним наоружањем.²⁶

Преноћили су код неког Салије који их је нахранио хлебом, сољу и мућеницом.²⁷ „У понедељак — по казивању Хаџи Јаје Бајрама — 21. априла,

22 Куран, ст. 187.

23 АК, Фонд Окружни суд Призрен, К. 10-98-1929.

24 Политика од 9. VII 1924. г.

25 АК, Фонд Окружни суд Призрен, К 10-98-1929.

26 Исто. Качаци су били наоружани следећим наоружањем: Сали Шабан имао је турску брзометну пушку са 120 метака, Алија Шабан, турску брзометну пушку са 60 метака, Имер Деветон турску брзометну пушку са 170 метака, један револвер и две француске бомбе; Асан Н. српску брзометну пушку са 135 метака, Дестан Смаил француску брзометну пушку са 30 метака и Асан Сали турску брзометну пушку са 25 метака.

Хаџи Рустем Шпорта позвао га је својој кући и по Курану заклео га је да тајну не одаје, затим му је дао 15.000 динара и казао: да однесе новац својој кући и исти преда Сали Шабану, оглашеном хајдуку као награду за убиство инжињера које има да изврши са својим друговима што је Хаџи Јаја и учинио.”²⁸ „Сутрадан у уторак у кући Хаџи Рустема Шпорте долазио је и Мислим Кариман коме је саопштено да се у кући Хаџи Јаје у с. Љубижди налази Сали Шабан са својом дружином коме треба саопштити да се тога дана у уторак враћа инжињер Бартош из с. С. Реке и да га Сали Шабан на путу убије.”²⁹

„Бартош и Драговић имали су да прегледају један пут у околини који је требало поправити. И када је из Призрена јављено да инжињери иду, качаци су се сакрили у једну јаругу недалеко од пута, а једна од куће Хаџи Лојиног сина сишао је уоближњу њиву и правио се да окопава кукуруз. За један крај мотике везао је белу мараму. А било је уговорено, да кад почне да маше са том белом марамом, значи да су људи које треба убити ту, а опасности нема у близини.

И одиста, када су се несрећни инжињери појавили на путу крај Хаџи Лојине њиве, онај који је тобоже копао, диже мотику, па поче да маше изнад кукуруза. Качаци чим су видели ту белу мараму, напустили су своју ливаду, испали на друм и отворили ватру.”³⁰ У судском досијеу даље стоји: „Означеног дана ујутру око осам часова по подне покојни Александар Бартош у друштву предузетника Михајла Драговића инжињера кренуо је из државног пута службеним послом да прегледа пут Призрен-Урошевац. Предвече истога дана вратио се за Призрен. Успут се свратио за Суву Реку ради одмора, па у први мрак продужио пут за Призрен. Када је био на месту дела, близу Јагленичког моста, био је нападнут од разбојника чију је дружину предводио оглашени хајдук Сали Шабан, који је био скривен у јендеку крај пута за два метра удаљен од места. Том приликом пак Александар Бартош је рањен у трбух више левог кука од којих рана је повређен орган за варење и крвоток, услед које повреде и наглог изливања крви смрт наступила после дуже агоније.”³¹ Том приликом је убијен и инжињер Михајло Драговић, а кочијаш Андреја Недељковић био рањен на три места. Убили су и једног коња из запреге.³² Тако се овај спреман злочин завршио.”³³

27 АК, Фонд Окружни суд Призрен, К. 10-98-1929.

28 Исто.

29 Исто.

30 Политика од 9. VII 1924.

31 АК, Фонд Окружни суд Призрен, К. 10-98-1929.

Хватање убица и необјашњива издаја у војсци

На сцену је ступила власт. Починиоце злочина је требало похватати, ући у њихове јазбине и међу јатаке. То није било лако. Будући да се радило о војном објекту — магацину, у томе се морала ангажовати и војска. У потери, двојица убица су убијени.³⁴ Остало је још шесторо.³⁵

Када се сазнало из којих су села качаци који су убиство извршили, послат је један батаљон војске, који је, по закону, имао да седи тамо о трошку села све док сељаци не издаду качаке.

Радило се о селу Грнчаре. Мајор, командант овог батаљона, позове неколико угледних сељака Арнаута и да им рок од десет дана за који су морали да пронађу и њему предају убице, што му ови и обећају.

Али када је прошло седам дана, ти исти сељаци дођу мајору и кажу му да не могу да му убице предају. Мајор се, разуме се, зачуди и подсети их да глава игра ако хоће да разбојницима јатакују.

— „Данас је петак, рекао им је, а у понедељак истиче рок. — То је истина, одговорили су му мирно они, само — у недељу неће, мајоре, твој батаљон бити у нашем селу.

Мајор се зачуди још више. Али његовом чуђењу није било границе кад је већ сутрадан у суботу добио наредбу да крене са својим батаљоном из села.”³⁶

Поставља се питање откуд је ово качачко село могло да зна поверљиве наредбе о дислокацији војске? Откуд да батаљон крене даље пре него што је свршио оно због чега је послат? Које су те снаге које су повезивале качаке са војском? Да ли је и у оно време било издаје у војсци или је све ово само случајно? То су питања на која треба одговорити повезујући догађај и са онда забрањеном Комунистичком партијом, која је могла да има удела у војсци. Све су то само нагађања и питања која траже истраживања.

Починиоци убистава нису остали некажњени. Али...

Суђење и пресуде

Кроз суђење учиниоцима кривичног дела многе су се друштвене појединости откриле. Суђење је у ствари представљало барометар односа снага

32 Исто.

33 Исто.

34 Исто; и Политика од 9. VII 1924.

35 Исто.

36 Политика од 9. VII 1924. г.

екстремног исламског фундаментализма, који се супротстављао властима, пркосио и налазио уточишта у суседној земљи Албанији.

На суђењу су били изведени: Хаци Рустем Рамадан Шпорта, Бајрам Љатифи, Имер Девета, Малић Раман, Дестан Смаили и Камбер Бајра.³⁷ Сви су они у истражном поступку признали да су злочин извршили по наговору Хаци Рустема Рамадана Шпорте.³⁸ По казивању оптуженог Асана Салија код иследне власти на претресу бр. 7638, стоји да му је Сали Шабан, оглашени хајдук који одговара пред поротом суда, једном приликом на месец дана по убиству инжењера Александра Бартоша у једној бакалници у Круми у Албанији на његово питање где је био за то време казао да је „био у Србији и убио два велика Србина, који су инжињери, и да је ово убиство извршио не у намери да се пљачка, већ зато што му је то наредио окружни муфтија Хаци Рустем Рамадан Шпорта” који му је као награду за ово убиство дао 15.000 динара и том приликом показао му је 15 комада нових српских стодинарки што се слаже са целокупним ислеђењем по овом делу...”³⁹ Сви су јединствени у томе „да је злочин учињен по наговору муфтије Хаци Рустема Рамадана Шпорте”.⁴⁰

Након суђења, завршне речи привременог заступника Марка Драговића, адвоката из Пећи и браниоца оптужених, донета је „пресуда 26. октобра 1925. год. П. бр. 10-659 по којој се пресуђује: Да се оптужени Хаци Рустем Рамадана Шпорта, окружни муфтија из Призрена казни и то:

- 1) За дело убиства А. Бартоша са двадесет година робије,
- 2) За дело убиства Михајла Драговића са двадесет година робије,
- 3) За дело убиства А. Недељковића са пет година робије — свега 45 г. робије.

Али како казна робије не може бити већа од двадесет година то се за сва дела кажњава са двадесет година робије у лаком окову у коју му се казну урачунава и више одлежани притвор код судске и иследничке власти од 420 дана што претворено у робију износи 280 дана робије, те према томе има да издржи још 19 година, 2 месеца и 20 дана робије у лаком окову.”⁴¹

Поред њега кажњени су и: „Бајрам Љатифи, за сва три дела 4 године и осам месеци робије; Имер Девета, са двадесет година робије, за сва три дела 65 година робије; Малић Раман, одметник, кажњен са 20 година робије;

37 АК, Фонд Окружни суд Призрен, К. 10-98-1929.

38 Исто.

39 АК, Фонд Окружни суд Призрен, К. 10-98-1929.

40 Исто.

41 Исто.

Дестан Смаили, са 12 година, Камбер Бајрам са три године робије без око-
ва.⁴²

Сви кажњени су након добијене пресуде уложили жалбе најпре Каса-
ционом суду у Београду, а онда Апелационом у Скопљу, али су свима казне
потврђене па су послати на издржавање казне.⁴³

Потврђене су и одштете које су чланови породице убијених тражиле
на суду, јер су губитком својих чланова изгубили своје најмилије, браћу и
родитеље, а онда и изворе егзистенцијалног опстанка.⁴⁴

Ко су убијени инжењери

О Александру Бартошу знамо само толико да га је у Призрен довео
Михајло Драговић са намером да као познати инжењер, из Чешке, и експерт
рестауратор буде при руци у припремању пројекта за обнову манастира Св.
Арханђела. Као такав постао је шеф грађевинске секције у Призрену. Од
породице имао је супругу и једну ћерку. Убијен је 12. априла 1924. године.⁴⁵

Други убијени инжењер био је Михајло Марков Драговић. Рођен је у
Ђулићу код Андријевице од оца Марка и мајке Марије 1892. године. Гимна-
зију је завршио на Цетињу, одакле је као стипендиста руског цара упућен на
студије у Петрограду у „Николајевски технички завод“, који су издржавали
Романови. Питомци тог Завода носили су униформе и бели крст као своје
обележје.

По повратку из Русије учествовао је у борбама за Скадар 1913. године,
затим у рату против Аустро-Угарске 1914-1915. године као инжењеријски
официр.

Почетком 1916. године, као и многи официри и војници црногорске
војске, после пропасти црногорске државе, бива интерниран у логор
Нађмеђер у Мађарској.

После пораза Аустро-Угарске и Немачке 1918. године Михајло и
његов отац Марко са првацима из Васојевића подржавају уједињење Црне
Горе са Србијом. У то време радио је у инжењерији Генералштаба у Београ-
ду, у чину капетана. После неког времена, 1922. године даје оставку на
државну службу и оснива сопствену фирму за грађевинске радове. Његова
фирма преузима радове на изградњи пута Урошевац-Призрен.⁴⁶

42 Исто.

43 Исто.

44 Исто.

45 АК, Фонд Окружни суд Призрен, К. 10-98-1929.

46 Податке нам је уступио Горан Драговић, члан Друштва за обнову духовног и културног
оживљавања манастира светих Архангела код Призрена.

У Призрену је Михајло проводио већи део времена, јер се, поред послова око изградње пута која му је била поверена, носио мишљу да обнови манастир Св. Арханђела који је срушио Синан паша око 1615. године.⁴⁷ У договору са Пећком патријаршијом, Михајло приступа прикупљању разбацаног материјала и камене пластике ради обнове манастира. У том циљу је и позвао стручњака из Чешке, инжењера, као експерта рестауратора.⁴⁸

Како су оба инжењера, Михајло Драговић и Александар Бартош, често обилазили градилишта и локалитет возећи се фијакером, завереници су се одлучили да на њих изврше атентат баш за време једне такве возње. Одлука је пала да то буде испод древног моста ван насеља на путу између Призрена и Св. Арханђела, како би после могли да неопажено напусте место злочина у правцу границе. Такође одлучују да их ради сваке евентуалности буде више. Али у последње време мењају план места извршења злочина. Чинило им се да је Јагленички пут погоднији па су ту извршили злочин. Од два плотуна испале из заседе падају смртно погођена оба инжењера, док се Михајлов кочијаш Андреја Недељковић звани Рус спасава бекством, са неколико прострелних рана.⁴⁹

Испраћај посмртних остатака убијених

У Призрену и околини и на целом Косову и Метохији настаје велика жалост и огорчење међу Србима и Црногорцима, а понајвише међу Васојевићима. У испраћају посмртних остатака учествовало је све градско поглаварство, свештенство, војска и ђаци. Била је то права национална жалост. Уз велике почасте испраћени су посмртни остаци убијених.

Михајлов отац Марко Драговић, племенски капетан Ђуличко-коњушке капетаније и носилац златне медаље „Милош Обилић” из чувене битке против Аустрије на Гласанцу, хтео је Михајла да сахрани на гробљу у Ђулићу, али прваци свих братстава — на предлог Рачића, Бакића и Јелића — предложили су да се Михајло, као велики родољуб сахрани на Кнежевцу у Андријевици испред цркве и да му се ту подигне споменик.

Уз сагласност митрополита црногорско-приморског, Михајло је, по одлуци племенских првака, сахрањен у порти цркве на Кнежевцу, поред војводе Лакића Војводића, за којег су једино до тада Васојевићи дали сагласност да се ту сахрани.⁵⁰

47 Исто.

48 Исто.

49 Ћодатке нам је пружио Горан Драговић из Београда, члан Друштва за обнову духовног и културног оживљавања манастира Светих Архангела код Призрена.

Питање освете

Након сахране многи рођаци и пријатељи Михајловог оца Марка нудили су се да освете Михајла. Међу таквима био је и Радисав Пешев, познати ратник и комита из времена аустроугарске окупације.

Дошао је једног дана Марку на разговор и остао на ручку. Када је кренуо, при поздраву са Марком рекао је: „Одох да убијем муфтијиног сина”. Марково ћутање Радисав Пешев је схватио као одобрење. Када је Радисав пошао, Марко, схвативши да је пошао у освету да убије муфтијиног јединца, нареди да га врате. Радоје, синовац Марков, потрча и стигне га тек код села Бојовића и врати натраг. Марко Радисаву рече: „Немој да урадиш то што си наумио. Нећу да и муфтија остане без јединца као ја”. Радисав послуша Марка и одустаде од своје намере.⁵¹

Призренски муфтија Хаци Рустем (Рамадана) Шпорта, уплашен да Синан пашину цамију не задеси иста судбина као некада Душанов манастир св. Архангела Михајла, организовао је, заједно са својим истомишљеницима у исламу, акцију која је имала да спречи обнову Душановог манастира, а под изговором да је исламска светиња цамија Синан пашина угрожена а тиме и опстанак Муслимана на Космету. Тако је са безочном тврдњом и подвалом да Срби хоће да их духовно и физички униште наступао. Зато муфтији није било тешко да у свако време нађе добровољце за тако безочне акције. Жеља Михајла Драговића да обнови Душанов манастир реметила је његове планове и екстремизам. Зато је хтео да се ослободи свих оних који су макар и у мислима сањали или размишљали о Душановом царству. Његове су идеје

50 Исто. На сахрани је Мирко Ђулафић лелекао Михајла Драговића, Марковог јединца:
„Ово, леле мене **Михајло**.
Велики жалосни **удару** твоме оцу Марку, браћи Драговићима и цијелом племену Васојевића,
Леле мене за твоју научену, **паметну** и **поноситу** главу.
Младина твоја оборена од **непријатељског куршума** и прије вакта у цвијету младости у прну земљу положена.
Леле мене, **капетане** **Михајло**, при угаску дома твога.
Ти преживљас Парабони и Брдањела на Скадру и Бојани,
преживео си тешко робовање у Међмеђеру у Мађарској,
а паде кад се томе нијесмо надали,
у слободној и уједињеној земљи,
од нашег **прекрасног непријатеља**,
на жалост свих нас бораца и пријатеља дома Драговића.
Леле мене, **велики** родољубе, за твој живот **жртвован** за добро српског народа, лелеј, леле!
(додатно: Станоје Бојовић).

51 Исто.

тињале у срцима многих верника ислама кроз све време са истом или већом агресивношћу. А каква ће будућност бити тим идејама, остаје да се види.

A LESS KNOWN ATTEMPT OF RESTORATION OF THE MONASTERY St ARCHANGELS NEAR PRIZREN

This work evokes an initiative for the restoration of the monastery of St Archangels near Prizren made by engineer Mihajlo Dragović, born in 1892 in Djulići, near Andrijevice. To realize this idea, Dragović had engaged Czech engineer Aleksandar Bartošek, but they were both brutally assassinated on the 12th of April in 1924, at Jaglenički Most near Prizren, so the attempt of the restoration failed. The Katchak assassins were suborned by Prizrenian mufti Hadži Rustemi Ramadan Športa, who himself was an assassin and a convinced adversary of Christianity.

ЕТНОЛОГИЈА

САДАШЊА ГОРАНСКА НАРОДНА НОШЊА

Као периферна област Косова и Метохије, са добро очуваном народном традицијом, издваја се етничка и предеона целина Гора.¹

Гора је најраспрострањенија од пет шарпланинских жупа. Налази се у косовско-метохијској области око горњег тока Љуме и њених притока, између тетовске и призренско-метохијске котлине.² Насеља се налазе на висини 900-1500 m. Мада се зове Гора, жупа нема шуме. Мало је земље за обрађивање, те се становништво бави сточарством на Шар-планини.

Гора је насељена словенским становништвом, које је данас муслиманске вере, а сви говоре тзв. горанским говором, који је мешавина македонског и српског језика. Горанци (или Горани) сачували су се као оаза у масиву Шар-планине и Коритника још од средњег века и поред великих етничких поремећаја који су се догодили у околним областима.³

Захваљујући географском положају, привреди своје области и компактности становништва, које се међусобно орођавало, Гора се сачувала као етничка целина. То је утицало да Горанци много дуже но други поисламљени Словени на овом простору задрже своју православну веру. Да би се одржали, и они су почели да примају веру својих суседа муслимана, и то врло касно, тек после велике сеобе Срба 1690. године. Било је појединачног и масовног преласка на ислам. Тако је у најзабаченијем, највећем и најбога-

1 У овом прилогу биће изнесен део посматрања обављеног приликом нашег учествовања у пројекту *Гора, Опље и Средска* (ГОС) Географског института „Јован Цвијић“ из Београда, 1992. године. Посматрања су углавном фрагментарна, тичу се само неких важнијих и типичнијих црта и појава из народног живота, а у вези са народном ношњом области Гора, која представља једну од најкарактеристичнијих шарпланинских жупа. Илустрације се сазнања до којих се дошло на терену у Гори, тачније у селима Доње Рапче и Врапинге, као и Драгашу.

2 *Енциклопедија Југославије* 3, Дип-Хић, Издање и наклада лексикографског завода ФНПЈ, Загреб, МСМЛVIII, 491.

3 Милисав Лутовац, *Гора и Опље*, Београд 1955, 40.

тијем насељу Брод последња хришћанка (Божана, из породице Лековаца) умрла 1855-56. године.

Горанци су до пред крај 19. века ишли на зимовања са стоком у приморје Јадранског и Егејског мора, у Тракију и Анадолију. Иако су прешли у ислам, нису постајали арнаутацима, стога су много страдали од суседних Арнаута Љумљана. Услед сталних пљачкашких похода љумљанских Арнаута и отмице читавих стада, Горани су почели сиромашити.⁴ Због ових насиља, и услед сталног прираштаја становништва, Горани су се морали одавати другим пословима и одласку у печалбу, често у далеке земље, Аустрију, Румунију, Малу Азију.

Горанци живе у 28 насеља, од којих су 17 у општини Драгаш (сада Гора), два у Македонији и девет у Албанији. У Гори живи, по подацима последњег пописа становништва 1991. године, 16543 становника.

Већина Горанаца сада је разасута са својим породицама широм Југославије. Горанци су се уклопили у савремени начин живота, прилагодили новине својим животним условима, задржавајући свој идентитет за разлику од многих других. Чувају своје обичаје, ношњу и језик зато што их је мало и зато што је то једини начин да сачувају свој етнички идентитет. Зато су затворени, јако повезани са матицом ма било где живели.

Поред свих новина и савременог начина живота, Горанци одржавају своје обичаје и јако су везани за њих. Међу традицијским реликтима које љубоморно чувају и одржавају, спада и народна ношња.

У ширем смислу посматрано, ношња је особеност народа или етничке групе у одевању, а у ужем смислу начин на који се облачи.⁵ Одевни предмети традиционалне материјалне културе настали су као израз потребе, заштите стварне или магијске, или као израз одређених естетских поимања и потреба за креативношћу.⁶

Историја друштва рефлектовала се и на одевање, јер кроз еволуцију ношње у целини или појединих њених делова могу се пратити и одређене економске и политичке промене у друштву или његовим појединим сегментима.⁷

4 Ст. Стојојевић, *Народна енциклопедија*, 1 књига, Београд 1929, 497.

5 Милина Ивановић-Баришић, *Осврт на садашњу косовску ношњу*, Етнологске свеске X, Београд 1989, 153.

6 Мирјана Менковић, *Преглед типова сукње српског становништва Косова и Метохије из збирке Етнографског музеја у Београду*, Етнологске свеске X, Београд 1989, 145.

7 Милина Ивановић-Баришић, оп. цит., 153.

Ношњу Горанци зову ру'о (рухо). Она је њихово главно спољашње етничко обележје, особито код жена.

У Гору су нешто спорије доспевали други утицаји. Међутим, веома су значајни оријентални утицаји настали после продора Турака, који су потпомогнути дуготрајном турском владавином и исламизацијом дела становништва. Захваљујући релативној изолованости планинског подручја насељеног сточарским становништвом, очувала се народна радиност, која садржи врло старе одлике. Континуирано се очувала стилизована геометријска и флорална орнаментика у ткању и везу.

Општи изглед женске народне ношње има светли тоналитет, а, посматрајући је, уочавамо неуобичајену колористику, од интензивне жуте, зелене, црвене и циклама до беле боје. Шароликост везених или на други начин украшених делова одеће пружа нам неуобичајени визуелни доживљај.

Горанска народна ношња израђена је од памука, свиле, сомота, кадифе, платна, вуне и чохе. Женску горанску ношњу карактеришу интензивне боје.

Мушка горанска ношња била је снажније изложена утицајима друштвених догађања и разним етничким померањима на овим просторима, а томе је највише допринео њихов печалбарски начин живота. Покретљивост мушкараца условила је трансформацију традицијске мушке ношње. Наиме, они су прихватили из средина у којима су се кретали нове одевне предмете, тако да је временом дошло до тога да је мушка горанска ношња скоро сасвим ишчезла. Мушка горанска ношња се скоро не разликује од мушке ношње из околних жупа у којима живе припадници муслиманске конфесије. У последње време мушку горанску ношњу потиснула је конфекцијска одећа, која је лакша и прикладнија за ношење. Чак и старији становници, који су конзервативнији у погледу традиције, све више одступају пред конфекцијском одећом, па из тог разлога се традицијска мушка ношња све теже и мање виђа. Данас се, у неким селима Горе, очувала мушка народна ношња која се виђа приликом одређених свечаности, као приликом свадбе или сунета.

За разлику од мушке ношње, женска горанска ношња развијала се много самосталније, без знатнијих прихватања утицаја са стране, што је и разумљиво ако се има на уму чињеница да су се жене мање кретале ван Горе. Наиме, Горанке су биле и остале аутори, учвршћивачи и чувари народне традиције.

Као и мушка, и женска ношња трпи промене, нарочито последњих деценија, из разлога што се одећа набавља у градским центрима или се израђује од фабричких материјала.

У новије време горанска народна ношња се све чешће виђа само за време свечаности (свадба, сунет) и државних и верских празника. Може се рећи да се једино женска и девојачка ношња одржала, али је и она изгубила од своје пређашње лепоте. Унесени су многи модерни детаљи, и то понекад доводи до несклада и неукуса.

Овде ћемо дати кратак приказ женске горанске ношње.

Ношња у Гори се разликује од села до села.

Свакодневна, радна ношња обично је од памука и вуне. У свакодневној женској ношњи преовлађује жута боја, а састоји се из следећих делова: обавезне мараме, кошуље, јелека, гаћа, појаса, skutаче, вунених или памучних чарапа. Ова свакодневна ношња има мало веза и скромнија је у односу на свечану женску ношњу. Кошуља је од белог платна, дугих равних рукава украшених везом од „манистри” и вуненим разнобојним концем. Сукнени јелек украшен је гајтаном од свиле. Појас је са утканом или везеном геометријском и цветном шаром, претежно жуте боје. Раније је ткан од вуне, а сада се тка од синтетике. Горњи део гаћа, „кутеф”, од белог је платна, притегнут у појасу учкуром. Доњи део гаћа, од колена до чланака, „ногајице”, обично је украшен утканом геометријском и биљном шаром, претежно жуте боје, а по ободу украшен чипком или „манистрадама”. Обавезни саставни део свакодневне женске ношње је накит који се састоји из обиља перлица, манистри и ситних пара. Данас се као свакодневна одећа и девојака и жена носе кратке димије до колена, зване „ћинтијан”, конфекцијска блуза и чарапе.

Ношња је ручне израде. Ткане skutаче, „ногајице” и појасеви са геометријским и биљним мотивима одликују се посебним колоритом, карактеристичним за горанску етничку заједницу.

Жене су ткале, везле, плеле. И занатлије су, осим жена, обликовали одећу. Многобројне генерације жена су преко одређених делова народне ношње исказивале свој смисао за обликовање и слагање боја, темперамент и сензибилитет. Много тога својствено је само ужим подручјима, јер и текстилна радиност проистиче из животних потреба и стваралаштва појединца у одређеној заједници и природном окружењу.⁸

Горанке су при ткању и везу највећи део орнамената преузимале из општег заједничког фонда. Поједини елементи настајали су из њихове

8 Никола Пантелић, *Народна уметност Југославије*, Београд 1984, 86.

вештине, трагања за непознатим, из њихових покушаја да се, преузимањем са стране, дода нешто ново и да се боље сложи са постојећим. Оне су, својим вештим рукама, уткивале у народну ношњу сву своју љубав и смисао за лепо.

Везло се претежно вуном, а на памучном платну везло се разнобојним памучним концем, златном и срменом нити и сребрнастим шљокицама. Украшавање одевних предмета, са изванредним стилизацијама геометријских и биљних мотива, изведено је на тканим скутачама, „ногајицама”, појасевима и у техници веза на текстилу. Вез покрива веће површине одевних предмета, рукаве и разрез на грудима женских кошуља, затим рукаве и ободје „терлика”, појасеве, девојачке скутаче и чарапе.

Златовез је заступљен на скупоценијим занатским производима са оријенталним карактеристикама, као на јелеку, цубету и минтану.

Верена девојка добија од будуће свекрве сав потребан материјал да би изаткала за себе делове ношње, затим девојачку спрему и дарове за младожењу и његову најужу породицу. Девојка тка скутаче, „ногајице”, појасеве, пешкире, плете чарапе.

Од будуће свекрве, пре венчања, добија и три „терлика”. Терлик је горњи одевни предмет, дугих равних рукава, дужине до пола листова, спреда целом дужином разрезан. Израђен је од црног свиленог тафта, а постављен белим платном. Модел терлика је шири, три фалте са једне и три фалте са друге стране. На рукавима, изрезу на грудима и разрезу на крајевима извезена је свиленим концем геометријска шара, обично у жутој, зеленој, црвеној и белој боји. По ободу је украшен тракама тамно-црвене боје, црним гајтаном и дугметом испод груди. Модел терлика подсећа на антерију, с тим што су рукави антерије потпуно отворени и спуштени низ леђа. Терлик шије кројач. Верена девојка стиче право да носи терлик после удаје. Ношење терлика указује на статус удате жене.

Верена девојка, такође од будуће свекрве, добија јелек, минтан и цубе. Они су од кадифе и сомота, богато украшени гајтанима, тракама, бућмом, пуни раскошне стилизоване геометријске и биљне орнаментике. Занатске су производње. Јелек је кратак до испод груди. Минтан је горњи одевни предмет, дугих равних рукава, спреда разрезан, дужине до испод груди. Цубе је горњи одевни предмет, дугих равних рукава, спреда отворен, дужине до испод кукова.

Девојка тка „ногајице”, доњи део гаћа до колена, а сада се најчешће тка лепа геометријска и биљна шара од срмене нити. Ногајице су при дну украшене чипком од срме или манистрама. Горњи део гаћа, „кутеф”, од белог је платна, припасиван је учкуром, а сада ластиком.

Кошуља, која се носи испод јелека, од призренског је платна или од беле свиле. Дужина кошуље је до испод колена, са дугим равним рукавима, спреда делимично разрезана, са крагном „јачицом”. Ободом рукава, изреза на грудима и јачице украшена је чипком од срме или манистрама, перлицама, сребрнaстим украсним ресама. Зове се тељ.

И скутаче и појас украшавају се перлицама и сребрнaстим шљокицама. Украс од перли ставља се на чело, а додају им се и дукати или ситне паре. И марама се украшава везом од перлица и сребрнaстих шљокица, а са стране се стављају ресе од сребрнaсте нити и тила.

Свечане мараме, украшене манистрима, носе и девојке и жене. Жене носе беле мараме, а девојке танке шарене или ламиране мараме. Украс од перли са дукатима или ситним парама ставља се на чело. Капе носе жене, и оне су украшене парама или дукатима, зависно од тога ко шта има. Горанске девојке од накита носе перле, а жене носе ниске од ситних парица или дуката. Невесте, прве године брака носе злато и ниске од манистри.

Јаки су контрасти старог и новог, савременог и традиционалног, што често доводи до несклада и неукуса. То се највише уочава на украсима. Сада Горанке украшавају ношњу разним перлицама, шљокицама и новогодишњим накитом, који најчешће доносе из Турске. И материјали од којих се прави ношња нису више природни и ручно ткани. Све више се користе материјали купљени у трговини.

Већ смо напоменули да се ношња у Гори разликује од села до села. Те локалне разлике огледају се, на пример, и у томе што се у садашњој свакодневной, радној женској ношњи једино у селу Рапче не носе димије до колена, тзв. „ћинтијан”, већ се носе димије дужине до пола листова. У Гори се, иначе, носи ужи крој димија, који наглашава тело, по чему се она разликује од осталих муслиманских средина.

У селу Рапча жене носе „фурке” (накит за главу од сплетених перли) тако што се на десној страни носи, прикачена за косу, мања, а на левој страни већа фурка. У осталим селима у Гори „фурка” се носи преко целог чела.

Разлика између девојачке ношње и ношње удатих жена огледа се у накиту и у скутачи. Девојке носе накит од перли и манистри, а невесте и жене носе дукате и ниске од ситних парица. Затим, удата жена носи накит, а удовица и разведена жена не.

Девојачка скутача је бела по средини, а по ивицама јој је везена шара, док је скутача жена цела ткани, са утканим шарама. Девојке смеју да носе скутаче удатих жена, али разведене жене, ни случајно, не смеју да носе девојачку скутачу.

Рапчанке воле да им ношња буде што богатија, са више украса, е да би, како кажу, биле „украсније, по пристале”.

Напред изложено представља само неку уопштену напомену у вези са оним што је уочено приликом кратког боравка на терену. Даљи рад на терену (с тим што би требало прикупити материјал са ширег подручја), омогућиће да се стекне целовитији увид у горанску народну ношњу. Тако би даље истраживање на простору Горе требало да употпуни слику о традиционалној материјалној култури кад је у питању народна ношња, тим пре што се она из дана у дан све више мења и нестаје.

THE PRESENT-DAY GORANIAN COSTUME

The author of this text has determined the fact that the everyday costume of Goranians has still remained predominantly traditional, especially with women, who regard this costume as the symbol of their ethnicity. Due to the comparative isolation of the mountain region of Gora, the stylized geometrical and floral ornamentation of weave and embroidery of ancient times has remained unchanged.

The male Goranian costume has undergone more intensive changes, due to the social events and ethnic movements in this area as well as to the Goranian way of life.

САВРЕМЕНЕ ДЕМОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ СРЕДАЧКЕ ЖУПЕ

Средачка жупа налази се у јужној Србији, под највишим венцем Шар-
планине, у горњем сливу Призренске Бистрице, и пружа се од Дрвенграда
до Превалца, у долини Суве реке, притоке Лепенца. Добила је име по сре-
дњем централном насељу Средска. Дуга је 17,5 km, широка 12,5 km ваз-
душном линијом и укупно захвата 163 km².

Овакав положај утицао је на мешање и прожимање различитих кул-
турних утицаја и формирање особене етничке структуре.

Становништво

Средачки крај био је велики гај, здрав и повољан за живот, посебно за
сточарство, а пошто се налазио поред призренског поља и равнoг Косова,
морао је бити врло рано насељен. О насељавању Жупе нема писаних доку-
мената, али је чињеница да су насеља Средачке жупе постојала и пре XIII
века. На овакву констатацију упућују хрисовуље краља Драгутина (1276-
1281) и цара Душана (1348-1355), који су поједина села (Живињане, Локвица,
Манастирица) давали у власништво манастира Хиландара,¹ у Грчкој, или
св. Арханђела (Душанова задужбина). О томе говоре географска имена,
цркве, црквине и гробишта Жупе.² Северозападно од Горњег Села, на каме-
нитој тераси, налази се место Краљев двор (1200 m), са археолошким остаци-
ма цигала, камена и делова од панцир кошуље и сл.³ Вероватно да је ту
постојао летњиковац неког од наших царева и краљева. У близини овог

1 Петар Костић: Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX
веку, Београд, 1928, стр. 121.

2 Исто, стр. 94.

3 Ауторова теренска истраживања (у току трасирања пута Призрен-Брзоговица 1955, наила-
зило се на археолошке остатке).

места је место Дукатњево, чије име, такође, упућује на старину. Код села Манастирице је чесма Милош-чобанина, где је он, по предању, чувао овце.

Јужније од Доњег Љубиња, на 2300 m надморске висине, налази се планинска раван звана Царево гумно. На излазу из Дувске клисуре, на делу, простране плавине Призренске Бистрице, изграђен је град Призрен, који је постојао још у римско и византијско доба, и сигурно да је имао утицаја на постанак и развитак насеља у Средачкој жупи.

Крајем XIX века Петар Костић, професор призренске богословије, дао је кратке, али прегледне, податке о црквама овог краја, од којих су неке и живописане. Он наводи следеће очуване цркве: св. Николе у Богошевцу, св. Николе и св. Богородице у селу Средска, св. Богородице у Плањану, св. Илије у Локвици, св. Ђорђа у Горњем Селу, св. Петра и Павла и св. Петке у Мушникову и св. Николе у Драјчићима. Помиње још и развалине цркава: св. Духа на ушћу Врбичке реке у Бистрицу, св. Недеље у Живињану, св. Петке у Средској, св. Кузмана и Дамњана у Речану, св. Илије у Небрегошту и св. Петке и св. Недеље у Доњем Љубињу.⁴

Географске описе Жупе дали су Јован Цвијић (*Основи за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, књ. III, с. 1106-1110, Београд, 1911) и Митар Влаховић (*Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних области*, књ. I, Скопље, 1931). Они и остали истраживачи су из разних узрока углавном летимично помињали уметничку вредност споменика. Нарочито је мало пажње поклоњено живопису у црквама, тако да је он остао готово непознат и непроучен.

У Жупи се налазе осим живописаних цркава (св. Николе у Драјчићима, св. Ђорђа у Горњем селу, св. Николе, св. Ђорђа и св. Богородице у Средској, св. Николе и св. Петра и Павла у Мушникову) и три цркве без живописа (св. Недеље, од које се чува парче малтера са живописом, у Живињану, св. Илије у Локвици и св. Богородице у Плањану).⁵

Турски упади и пустошење нису мимоишли ни овај крај, који је са осталим крајевима Косова и Метохије, негде 1454. и 1455. године, пао под османлијску власт. Новонастале друштвеноисторијске прилике утицале су на просторно померање становништва и промене у етничкој структури. Са успостављањем турске управе почиње постепена исламизација овог краја, и шире. То је време исељавања српског становништва према северу, а и систематско уништавање православних верских споменика.⁶

4 Петар Костић, цит. дело, стр. 95.

5 Јован Цвијић: *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, књ. III, стр. 1106.

Нови импулс исељавању српског становништва из овог краја дао је аустро-турски рат 1689. године. Митар Влаховић у свом раду „Средачка жупа” пише да је миграција становништва била јака а сеоба под Арсенијем III Чарнојевићем и овде је оставила видног трага, тако да су неке породице из Богошеваца отишле чак у Војводину (Видосављевићи), а друге су се задржале нешто јужније.

Ове историјске прилике условљавају нове миграционе таласе и нове промене у етничком смислу.⁷ У периоду исламизације православног становништва било је померања према селима са искључиво православним живљем. Тако су Савићи из Речана дошли у Рачојћи (заселак Средске) и у Богошевац, од којих је настала данашња породица Танасковића.

Јован Цвијић, пак, пише да је у Средској имало досељавања са Косова. Зна се, тако, да су Палићи дошли из Јањева, Ковачевићи из Штимља, а Тодоровићи из Ландовице код Призрена. Цвијић даље помиње досељавање становништва из Тетова, Кичева, Куманова и Скадра. У XVII веку, падом Призрена под Турке, а под Синан (Синадин)-пашиним владавином, уништаване су православне знаменитости и гушена српска националност.

Средачка жупа се дуго времена држала непокорена, одбијајући оружјем турске нападе, и тако одржавала веру и народност за све време турске владавине. Због економског и духовног сиромашења Жупе, мушко радноспособно становништво било је приморано да крајем XIX века (око 1880), у групама, зарађује парче хлеба ван свога краја, чак у суседним земљама (Албанији, Бугарској и у Румунији). После 1900. године, негде између балканског и првог светског рата, одлазак људи Жупе у Америку добио је прилично велике размере. Највише су се запошљавали, као зидари, у граду Индијанополису и тамо остајали осам до десет година, а појединци до пензије, па се обавезно враћали у свој крај, којем су били животно привржени.⁸

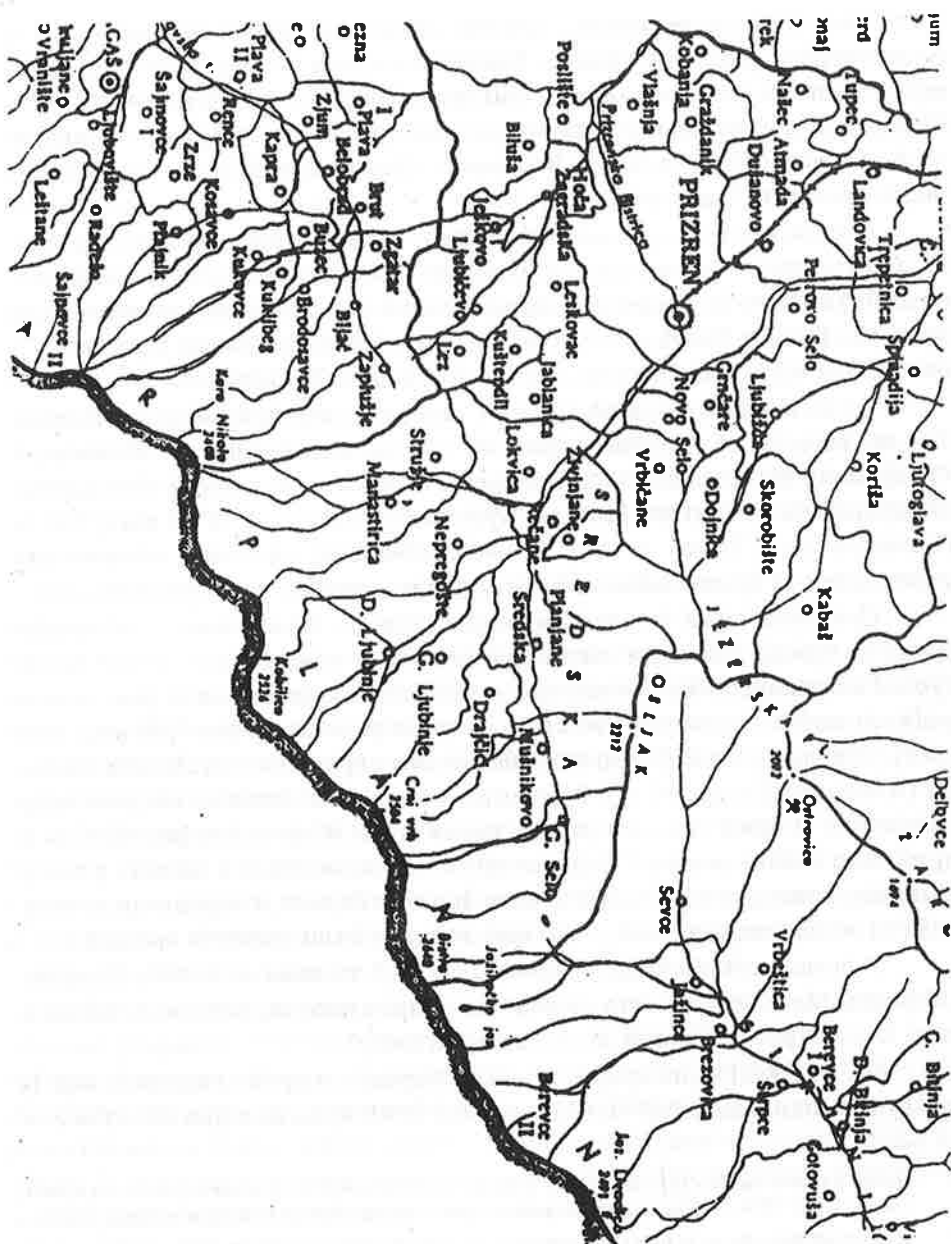
У поменутом периоду, нарочито до 1912. године, по Јовану Цвијићу „Косово и Метохија је земља највеће анархије и насиља, не само на Балканском полуострву, но можда јединствена на свету”.

У Средачкој жупи крајем турскога периода, а према подацима које је прикупио Јован Цвијић 1911. године, било је 907 кућа, од којих 420 кућа или

6 Петар Костић пише у цит. делу (стр. 136) да су становници села Кабаш раселили православне Србе 1876. године из села Корише. Хаци-Руста Кабаш је порушио и цркву у селу.

7 П. Костић наводи да је поп Синадин из Средачке парохије одлазио 1765. године у село Брод, у Гори, да крштава децу, да је Анастас из Брода примио 1821. године мухамеданску веру као ћаја (пастир) у Македонији и да је 1856. године у селу Брод умрла последња хришћанка по имену Божана.

8 Забележено у засеку Богошевац, од Војислава Танасковића.

Средачка Жупа са околином

46% православних Срба, а остало је било исламизирано становништво.⁹ Раније, као и данас, сви Срби и Муслимани Жупе говоре српским језиком (екавско наречје). Најпогоднији простори за живот становништва Жупе су приобални делови реке Бистрице, поред асфалтног пута, и ниже речне терасе бистричке долине.

Насеља и домаћинства

Средачка жупа има 13 руралних насеља. То су Горње Љубиње, Горње Село, Доње Љубиње, Драјчићи, Живињане, Локвица, Манастирица, Мушниково, Небрегоште, Плањане, Речане, Средска и Стружје. Централно насеље, село Средска, чини седам заселака. Највеће насеље у Жупи је Горње Љубиње, а најмање Живињане (прво има 1.820, а друго 33 становника по попису из 1981).

Сва насеља гравитирају према асфалтираној путној артерији која их повезује са Призреном.

На самом путу налазе се села Речане, Средска, Мушниково и Горње Село, а у непосредној близини села Живињане, Плањане и Локвица. Насеља Стружје, Манастирица, Доње и Горње Љубиње налазе се удаљена од пута од три до четири и по километара, а села Небрегоште и Драјчићи су ближа.

Најудаљенија села од трансверзале у исто време су и насеља са највишом надморском висином у Жупи, која прелази хиљаду метара.

Сва насеља удаљенија од главног пута повезана су са трансверзалом макадамским путевима. Пут за села Горње и Доње Љубиње је асфалтиран и оспособљен за аутобуски саобраћај.

У свим селима се убрзано граде нове куће модерне архитектуре и од постојаног грађевинског материјала. Имају електричну струју, водоводну мрежу и у кућама, а куће су опремљене савременим намештајем.¹⁰

У свим већим селима изграђене су модерне школе за основно образовање и домови културе. Сва многољуднија села имају већи број продавница, занатских радњи и слично. У Речану и Средској су месне канцеларије, здравствене амбуланте и апотеке, а Средска има још и Станицу милиције и разна друштвена удружења.

Према попису из 1971, сва насеља имала су 1.679 домаћинстава. Упоредни подаци показују да се број домаћинстава у свим насељима између 1961-1971 повећао за 193 домаћинства. Најећи број домаћинстава има село Небрегоште, иза њега је село Горње Љубиње, а најмање Живињане (свега

⁹ Јован Цвијић, нав. дело, страна 1106-1110.

¹⁰ Ауторова теренска истраживања.

19). Поређења показују да се број и становника и домаћинстава повећавао у насељима са муслиманским и албанским живљем, а смањивао у насељима у којима живе Срби. На пример, број домаћинстава у селу Небрегоште порастао је између 1961. и 1971. од 140 на 209, у селу Горње Љубиње од 158 на 201, а у селу Средска смањено се у том раздобљу од 178 на 163.

Основне демографске одлике

Општа карактеристика кретања укупног становништва Средачке жупе је његов континуирани пораст током целокупног периода овога века (1900-1990).

У периоду од 1961. до 1981. укупно становништво повећано је за 2.277 становника или просечно годишње за 114 житеља. Међутим, од укупно тринаест села Жупе два су због миграције младе популације и српског националног састава изразито депопулациона (Живињане и Средска). Какав је интензитет смањења укупног становништва у овим селима, најбоље илуструју следећи параметри: њихово учешће у укупном становништву Средачке жупе 1961. године износило је за Живињане 1,25%, а за Средску 10,30%, а 1981. за Живињане 0,28%, а за Средску 3,95%, што представља смањење за оба села читавих 7,33%, што значи да се њихова укупна популација, у оба села, просечно годишње смањивала за 29,1 становника¹¹.

Кретање укупне популације по селима 1961, 1971, 1981				
Број становника				Учешће у % у укупној популацији Жупе 1981.
Села	1961	1971	1981	
Горње Љубиње	1049	1553	1827	15,8
Горње Село	652	448	374	3,2
Доње Љубиње	854	1238	1506	13,0
Драјчићи	496	493	365	5,5
Живињане	117	113	35	0,3
Локвица	614	666	527	4,3
Манастирица	692	1070	1412	12,2
Мушниково	837	1085	1082	9,3

11 Попис становништва по насељима по попису 1961, Савезни завод за статистику ЕЦ, бр. 229, Београд 1961, стр. 61; Попис становништва и станова по попису 1971, Савезни завод за статистику, Београд 1972, страна 360-361; попис становништва, домаћинстава и станова према попису 1981, Билтен 21, Приштина 1983, страна 22, 75, 107, 146.

Небрегоште	994	1394	1369	11,8
Плањане	806	910	912	7,8
Речане	572	725	822	7,1
Средска	955	676	457	3,9
Стружје	633	868	862	7,4
Жупа	9271	11239	11548	100%

У селима Небрегошту и Стружју, због смањења наталитета, миграције младих и повећања старог становништва, осећа се благо смањење укупног броја становништва од 1971. до 1981. године.

Основна законитост у демографском развоју становништва овог краја, присутна у читавом послератном периоду, јесте постепено „демографско пражњење”, због ограниченог планинског простора и небриге друштва за његов плански друштвеноекономски развој.

Промене у општој густини насељености по селима 1961, 1971, 1981.

Села	km ²	1961.	1971.	1981.
Горње Љубиње	15	69,9	103,5	121,8
Горње Село	25	26,0	17,4	14,4
Доње Љубиње	16	55,3	77,3	94,1
Драјчићи	9,0	55,1	54,7	37,2
Живињане	2	58,5	56,5	16,5
Локвица	8	76,7	83,2	65,8
Манастирица	8	86,5	133,7	176,5
Мушниково	19	44,0	57,1	56,4
Небрегоште	14	71,0	99,5	97,7
Плањане	10	80,6	91,0	91,2
Речане	1,0	572,0	725,0	822,0
Средска	14	68,2	48,2	32,6
Жупа	око 162	65,7	79,7	81,9

Општа густина насељености, која је један од релевантних индикатора просторног размештаја популације и тенденције у развоју, у овом крају повећава се од 65,7 1961. на 81,9 становника на један km² у 1981. години. Најмању просечну густину насељености имају депопулациона села Живињане и Средска, па и Горње Село, а највећу Речане, Манастирица и Горње Љубиње.

Друштвеноекономски процват Речане је доживело у новој Југославији, у периоду 1970-1990. години. Села Горње Љубиње, Доње Љубиње, Манастирица и Небрегоште чини чисто муслиманско становништво, са највећим учешћем у укупној популацији, а села Живињане, Средска и Горње Село са најмањим учешћем у укупној популацији у Жупи (1981).

И поред значајних промена у свим демографским структурама, ово подручје је задржало постојеће етничке карактеристике, сем декларисања једног броја муслиманског живља као албанске народности, пописом 1971. и 1981. године. У етничкој структури овог краја највеће учешће у 1981. години имају Муслимани (70%), Срби (10%), Албанци са матерњим албанским језиком (7%), Албанци са матерњим српским језиком (11%) и Југословени, муслиманске вере (1%).

Матерњим српским језиком говори 93% становништва, а 7% албанским матерњим језиком (село Стружје), што укупно чине 99% популације Жупе.

Поред многобројних историјских и друштвеноекономских фактора националног декларисања Муслимана су и континуирани озакоњени послератни притисци „залуталих” бирократа у органима власти општине Призрен и шире.

Овакви нехумани и нецивизацијски поступци према мирном и патриотски опредељеном народу Жупе остаће неизбрисива мрља са дубоким последицама за њих и њихове будуће генерације.

Структура становништва по етничкој припадности од 1971. до 1981.¹²

Година 1971.											
Села	Бр. ст.	Етничка припадност									
		Срби	%	Мус лим.	%	Алб.	%	Декл. Алб.	%	Југо сло.	%
Горње Љубиње	1532	/	/	318	3,7	/	/	1203	78,9	2	0,1
Доње Љубиње	1238	2	0,1	207	16,7	/	/	1027	82,9	1	0,08
Небрегоште	1394	3	0,2	530	38,0	/	/	858	61,5	/	/
Манастирица	1070	5	0,5	54	5,0	/	/	1004	93,8	/	/
Речане	725	3	0,4	277	38,2	/	/	434	59,8	1	0,1
Живињане	117	117	100	/	/	/	/	/	/	/	/
Средска	676	663	99,0	/	/	/	/	/	/	/	/
Драјчићи	494	367	74,4	2	0,4	/	/	121	24,5	7	1,4

12 Становништво према народности и насељеним местима у САП Косово према попису 1981. Покрајински завод за статистику, Билтен 33, Приштина, стр. 112-117.

Горње Село	448	208	46,4	62	13,8	/	/	173	38,6	/	/
Мушниково	1085	349	32,1	21	1,9	/	/	703	64,7	/	/
Локвица	666	175	26,2	255	38,2	/	/	212	31,8	8	1,2
Плањане	910	201	22,0	208	22,8	/	/	499	54,8	1	0,1
Стружје	868	/	/	/	/	865	99,6	/	/	/	/
Укупно	11239	2093	18,6	1934	17,2	865	7,5	6234	55,4	20	0,1

Година 1981.											
Села	Бр. ст.	Етничка припадност									
		Срби	%	Муслим.	%	Алб.	%	Декл. Алб.	%	Југосл. о.	%
Горње Љубиње	1827	4	0,2	1793	98,1	/	/	9	0,4	7	0,3
Доње Љубиње	1506	/	/	1423	94,4	/	/	62	4,1	15	0,9
Небрегоште	1369	3	0,2	530	38,7	/	/	858	62,6	/	/
Манастирица	1412	/	/	1210	85,6	/	/	164	11,6	20	1,4
Речане	822	2	0,2	765	93,0	/	/	44	5,3	/	/
Живињане	33	33	100	/	/	/	/	/	/	/	/
Средска	457	440	96,2	/	/	/	/	/	/	/	/
Драјчићи	365	231	63,2	56	15,3	/	/	78	21,3	/	/
Горње Село	374	92	24,5	171	45,7	/	/	95	25,4	/	/
Мушниково	1082	211	19,5	160	14,7	/	/	685	63,3	17	1,5
Локвица	527	55	10,4	470	89,1	/	/	/	/	/	/
Плањане	912	53	5,8	718	78,7	/	/	121	13,2	16	1,7
Стружје	862	/	/	/	/	857	99,4	/	/	/	/
Укупно	11548	1124	9,7	7296	63,1	857	7,4	2116	18,3	75	0,6

У Средачкој жупи најбројнији је муслимански народ, без обзира на промене њиховим декларисањем при „попису” 1971. и 1981.

Број Муслимана, декларисаних Албанаца и Југословена повећао се од 8188 становника – 1971. на 9487 становника – 1981. године, односно за 1299 становника. Учешће у структури порасло је од 72,8% на 82,1% укупног жупског становништва. Уз то, посебну карактеристику у развоју етничке структуре Жупе представља благо повећање броја Југословена од 25 становника 1971. на 75 становника 1981. године, вероватно као револт на политику пописа етничке припадности муслиманског народа. Број Срба у Жупи смањено се од 2093 становника 1971. на 1124 становника 1981. године, што је

мање за 969 становника (55%), а учешће у структури од 18,6% на 9,7% укупног становништва Жупе.

Опадање броја Срба у селима Средачке жупе последица је иселавања и опадања природног прираштаја, а знатно повећање муслиманског становништва произилази из високе стопе природног прираштаја.

Албанска популација у селу Стружју такође има високу стопу природног прираштаја, али због ограничавајућих природних елемената и иселавања у селу се број становништва чак и смањило од 865 становника — 1971. на 857 становника — 1981. године. Његово учешће у укупној популацији Жупе у 1981. години износило је 7,4%.

Социјално-економска структура

Становништво Средачке жупе је у предратним годинама и у првим послератним деценијама карактерисао висок проценат неписмености. Ако изузмемо скроман број занатлија и печалбара, доминантну компоненту социјално-економске структуре чинило је становништво чије је основно занимање била пољопривреда заједно са сточарством. Оштрије промене уочавају се последњих деценија, али и оне носе одлике патријархалне традиције и обележја оних односа с којима се сукобило савремено доба. До наглих промена дошло је од почетка шездесетих година.

Кад се анализира образовна структура млађе популације у двадесетогодишњем раздобљу од 1961. до 1981. године,¹³ добијају се веома маркантни и упечатљиви подаци. Године 1971. основну школу завршило је 66,1% више ученика него 1961, а године 1981, 57,4% више него 1971.

Однос према средњем и високом образовању је другачији.

Године 1981, осморазредну основну школу у Средачкој жупи завршило је 2.577 ученика. Од овог броја, 1.556 деце мушког пола наставило је школовање у некој од средњих школа, али је и осипање изразито, јер је средње образовање завршило свега 490 ученика. Од 1.021 детета женског пола, колико их је завршило осмогодишње основно школовање, међутим, свега је 77 завршило неку од средњих школа. И број средњошколаца који су завршили вишу и високу школу био је у овом раздобљу у сталном успону, али пре свега у мушкој популацији, кретао се од 18,8% на вишој до 5,7% на високим школама. Посматрано по насељима, изразито пада у очи да је сразмерно највише деце завршило основну, средњу, вишу и високу школу из оних средина у којима живе Срби, која су изразито миграциона и у којима је

13 Школска спрема и писменост становништва по насељима по попису 1961, Савезни завод за статистику, књ. XI, Београд 1965, стр. 94.

дошло до смањивања броја домаћинстава због ниског природног прираштаја. То су села Средска и Живињане. Од насеља са муслиманским живљем издваја се село Речане у којем се образовна структура у свакој од посматраних деценија такође осетније побољшавала. Слична кретања у образовној структури имало је и село Стружје, у којем живи становништво албанског порекла, али је зато село Небрегоште, муслиманско село српског говорног језика, непрекидно имало с једне стране висок природни прираштај а с друге стране изразито низак проценат пораста у образовној структури.

Из свега овога лако је закључити да је традиционалан однос према образовању сувише тврдокоран.

У структури земљишта Средачке жупе преовлађују шуме и пашњаци и обухватају заједно преко 81% укупне површине, а оранице и ливаде заузимају свега 15,3%.¹⁴ Иако оваква структура земљишта омогућава развој сточарства, она пружа веома мало услова за развој пољопривреде и живот од ње. О томе сведочи на најбољи начин податак да је изразито висок број домаћинстава са малим поседом и да је изразито висок број становника на квадратном километру обрадиве површине. По природи ствари, то је био примаран узрок исељавања (миграције), мада су свему томе у знатном степењу доприносиле и политичке прилике у посматраном периоду, у првом реду миграцији Срба.

У структури домаћинстава у Средачкој жупи најбројнија су она домаћинства у којима живи осам и више чланова и која имају занемарљиве земљишне поседе. Године 1981, у Средачкој жупи било је чак 565 таквих домаћинстава што чини близу 34% свих домаћинстава у насељима. Највећи број таквих домаћинстава имало је село Стружје, а најмањи село Средска, у којем живе Срби. С друге стране, попис је показао да је у том раздобљу у Средачкој жупи било чак 172 домаћинства без икаквог земљишног поседа.

14 Величина и извори прихода домаћинстава по попису 1961, књ. XVI, Савезни завод за статистику, Београд 1965, стр. 94.

LES PARTICULARITÉS CONTEMPORAINES ETHNOGRAPHIQUES DE SREDAČKA ŽUPA

En employant les faits antropogéographiques, comme aussi beaucoup d' autres, l' auteur a présenté la structure ethnique de Sredačka župa, les migrations de la population de cette région au passé, les singularités ethnographiques contemporaines et la structure social-économique des habitants de la contemporanéité. La conclusion principale d' auteur est que la décroissance du nombre des Serbes dans les villages de Sredačka župa est la conséquence d' émigration et du décroissement de l' augmentation naturelle de la population et que l' agrandissement remarquable de la population musulmane est le résultat du grand accroissement naturel des musulmans.

ПРИКАЗИ

ПРАВОПИС СРПСКОГА ЈЕЗИКА

(Приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица,
Нови Сад, Матица српска 1993, стр. 503.)

Политичке промене које су се збиле у српско-хрватским односима у протекле неколике године одразиле су се и на културу. Измена назива службеног језика била је разлог више да се допуни, односно осавремени *Правопис* из 1960. године, који су издале Матица српска и Матица хрватска.

Приређивачи нису имали намеру да овај правопис „опозове правописну норму утврђену Матичним правописом”, већ да ту норму „у потребној мери прилагођава и поправља држећи се начела постојаности и континуитета српске књижевнојезичке културе и норме”. Поправке су усклађене са *Прилозима Правопису* које је усагласила група лингвиста, међу којима су били и аутори овог дела.

Концепција је идентична концепцији Белићевог *Правописа* и *Правописа МС-МХ*, па су обрађена иста питања: писмо, велико слово, спојено и одвојено писање речи, ијекавско и екавско наречје, гласовне промене, транскрипција, интерпункција, скраћенице и подела речи на крају реда, али је теоретски део овог приручника допуњен прилогом из ономастике, а након тога дат је речник уз правопис.

Док је у Белићевом *Правопису* и *Правопису МС-МХ* анализа писма, углавном, сведена на истицање разлике између ћирилице и латинице, овде је дата генеза оба та писма, примена и распрострањеност наше ћирилице. У склопу тога представљена је судбина 24 графеме старе ћирилице којих нема у реформисаној, а истакнуте су и особине више типова писма (готица, славјаница, гражданица, босанчица). Излагање је поткрепљено илустрацијама, којима се сликовито дочарава теоретски приступ овом питању (постанак нашег писма, староћирилски систем бројева, грчко писмо и његова латиничка транскрипција, ћириличке и латиничке графеме за прасловенске вокале, за штокавске сугласнике и др). На исти начин представљени су главни видови данашњег писма, где је подела извршена према ликовном решењу, дебљини линија у словима и величини слова.

У краћем осврту на норму нашег писма аутори се дотичу диграфа у функцији великог слова и верзалном слогу, као и на нормативно признате

варијанте слова у курзиву, а приложеним табелама илуструју облике графе-ма букварског писма. Према томе, овде је о писму знатно опширније изложено.

У вези са употребом великог слова укратко је дефинисана његова функција, а детаљно су разрађена правила његове примене у текстовима. Ту се запажа да се она увек не подудара са употребом по *Правопису МС-МХ*, јер су прихваћене неке предложене промене. То се односи на називе ратова, револуција, буна, устанака, који су се по њему писали малим почетним словом. Неподударност између овог и старог правописа у погледу употребе великог слова запажа се и у писању двочланих географских назива, на пример *Горски Котар*, *Равни Котари*, *Метохијски Подгор*, као и вишечланих назива улица, пошто у њима „реч улица није неодвојиви део имена” па се може писати и малим почетним словом, на пример *улица Интернационалних бригада*, *улица Српских владара*, *ул. Браничевска* и сл.

И поред тога што су у старом правопису дотакнута многа питања у вези са употребом великог слова и дефиниције дате сажето, има нејасноћа и места за колебање. Нови правопис је знатно садржајнији, а правила су опширно образложена и поткрепљена многобројним примерима. Понекад, кад се указала потреба да се одређено питање подупре примерима из праксе, потражен је ослонац у књижевности (писање именице Бог).

Многа питања су знатно опширније анализирана (*Имена серијских и апстрактних појмова*, *Имена и називи бића из религиозног и митолошког појмовника*, *Куртоазна употреба великог слова*) а у неким случајевима урађена је и поправка старог правописа (писање назива живих поглавара кад се не помињу њихова имена), тако да је на питање о употреби великог слова дат свеобухватан одговор.

Приређивачи овог правописа имали су другачији приступ и састављеном и растављеном писању речи. У почетку је дат опширнији осврт на сложенице, а након тога ово питање анализирано и кориговано нормирање тога у старом правопису.

Уочава се низ промена које се темеље на *Прилозима Правопису* и расправи у Међуакадемијском одбору. Битније поправке норме првенствено се односе на предлошкопадежне везе типа: *до воље*, *до краја*, *до тамо*, *за узврат*, *на одмет*, *на уштрб*, *под богом*, *у недоглед*, *у раскорак*, које се у *Правопису МС-МХ* третирају као сложенице и пишу састављено, и на допштење „да се цртица пише мање и ограниченије него што је примењена у П... у интересу што једноставнијег и рационалнијег писма ослобођеног манирске графике”. Држећи се начела да „сама непроменљивост прве саставнице није довољан разлог да спој схватимо као полусложеницу и

пишемо га с цртицом”, неке полусложенице из старог правописа овде су срасле у сложеницу (*двадесетчетворочасовни, двадесетседмартовски*), а тамо где влада реално двојство — оно се уважава, али се предност даје одвојеном писању (*Кнез-Михаилова* и *Кнез Михаилова, Балкан-експрес* и *Балкан експрес, без-музика* и *без музика*).

Познато је да ијекавски и екавски изговор произилазе из различитих вредности јата, а зна се да и у књижевном језику постоје одступања од доследне замене тог некадашњег вокала. Из анализе стања на српском говорном подручју искристализована је дистинкција између дијалектизама (*ђевојка, ћерати, трпљети, нашијех*) и књижевних облика. Показало се да „треба поправљати ијекавску норму *П* или прецизирати однос иј. и ек. облика и препоручити употребне обрасце” пошто су у старом правопису дати само ијекавизирани облици иако су у пракси обично екавске форме и на ијекавском говорном подручју (*дејство, отмен, немушти, мезимац*), а с друге стране на екавском подручју природнији облици *улез* и *приљежан* од облика *улез* и *прилежан* датих у *Правопису МС-МХ*.

И овде су представљене гласовне промене. Запажа се већи број дублета којима се не може спорити књижевни карактер: (*кухиња* и *кујна, алалити* и *халалити, амајлија* и *хамајлија, ајвар* и *хајвар, проценат* и *процент*), јер су у употреби обе форме. Насупрот томе, старим правописом неки признати облици са упрошћеном и неупрошћеном сугласничком групом (*нужан* и *нуждан*), генитивне форме (*зналца* и *знаоца, апсурда* и *апсурада, рекорда* и *рекорада*) за које не постоји језичко осећање па ни оправдање, овде се не третирају као дублети па су употребљени само облици: *нужан, зналца, апсурда, рекорда*. Сличне разлике између два правописа представљају дублети нормирани у *Правопису МС-МХ*, карактеристични за шире, српскохрватско, говорно подручје (*во — вол, до — дол, ко — тко*). Пошто се „у српској културној средини варијанте *вол, стол, сол* и сл. знају само као одлика хрв. текстова, која се не преузима у сопствени израз”, у овом правопису дати су само облици код нас заступљени (*во сто, со*).

Најбитније допуне *Правописа МС-МХ* односе се на прилагођавање страних имена нашем језику. С обзиром на то да се у српском језику страна имена не преносе изворно него прилагођена, указала се потреба да се транскрипција нормира. Не само што су овде обухваћени језици који се у старом правопису не помињу (*албански, арапски, персијски, јапански, кинески, португалски, румунски, холандски*) него су из тих језика анализирани дистинктивни гласови, односно гласовне групе. Свеобухватна анализа гласовног система језика с којег се транскрибује пружила је одговор на многа нерасветљена питања. Из ње произилазе разлике у српском и хрватском

узусу, које се у *Правопису МС-МХ* третирају као дублетне форме. Оне се првенствено темеље на нашој употреби наставка -ум (*хелијум, радијум*), на различитој употреби наставака -ирати, -исати, -овати (*имитирати, концентрисати, класификовати*), као и на неједнакој замени грчког х у апелативима (*хемија, хирургија, хроника*).

Истичући да је интерпункција „средство да се казивање предочи у што складнијем и прегледнијем облику”, приређивачи овог *Правописа* детаљно су анализирали њену употребу. Док је у *Правопису МС-МХ* посебно анализирана интерпункција, а посебно правописни знаци, овде су те области обједињене па су на једном месту дата правила употребе интерпункције у функцији реченичних и у улози помоћних правописних знакова, што је практичније.

Упоређујући ова два правописа, запажају се разлике у појединачној анализи и у броју анализираних правописних знакова. Овде су обухваћени помоћни знакови: *ситне бројке, знак степена, знак процента, коса црта, двојна усправна црта, дето, тилда, стрелица, трема и знак краткоће* којих нема у *Правопису МС-МХ*. Што се, пак, тиче појединачне анализе, није тешко запазити да се овде налазе многа решења којих нема у старом правопису, јер су детаљно разрађена правила употребе интерпункције: *тачка у курентним и верзалним скраћеницама, тачка унутар већих арапских бројева, црта у коауторству, цртица у парадигмама*, а термини којима се аутори служе: *раздвојна, скраћеничка, постцифарска и параграфска тачка; обла, угласта, тупоугла заграда и полузаграда; ресичасти, угласти наводници и полунаводници* знатно доприносе јасности.

Понекад слободно конструисана реченица доводи аутора у дилему који правописни знак да употреби. У овом правопису те су појаве расветљене у поглављу *Комбиновање правописних знакова и видова текста или слога* и предочена могућност јасног изражавања престилизовањем реченице и употребом фуснота уместо интерпункције. Осим тога укратко је дат осврт на обликовање ступца и пасуса што представља новину у правопису.

У поглављу о скраћеницама обухваћена су правила скраћивања и сви типови скраћеница (опште, интернационалне, верзалне, вербализоване скраћенице, као и слободно и програмирано скраћивање).

Поглавље *Подела речи на крају реда* садржи правила и препоруке како треба делити речи на слоге. То је сликовито предочено двема табелама. У првој су представљени сугласнички скупови које не треба раздвајати и скупови којима се даје предност у раздвајању, а у другој су спојиве, полуспојиве, неспојиве и слабо спојиве сугласничке групе.

Овај правопис садржајнији је за прилог *Имена и њихове нормe*. То поглавље садржи кратак осврт на антропонимију и урбану топонимију. Правописом се не регулише облик личног имена, али се указује на појаву нових која се нису уклопила у наш именослов, већ и даље делују врло необично (*Игор, Саша, Брижита, Виолета*). Дата је табела која садржи кратак преглед личних имена традиционалног и савременог српског именослова на основу података узетих из средњовековних историјских извора са српског етничког простора и савременог стања претходне деценије.

Аутори се осврћу на начин писања имена (*Војин, Грујица, Јулијана, Миодраг, Миомир*) и на парадигму неких двосложних мушких хипокористика (*Симо, Сима, Симов; Симо, Симе, Симин; Сима, Симе, Симин*). Поступак је исти са презименима (*Ного, Нога; Попов, Попова*).

Што се, пак, тиче наших географских имена, истиче се како „стални начелни циљ треба да буде: постојани и добро уобличени именослов, који неће бити манипулативни него трајно утемељни део језика и у коме су имена језички складна и подесна; у њиховој симболичкој компоненти мотивација треба да буде општепризната и неоспорна”, па у вези са тим препоручују се стари називи (*Беране, Јагодина, Косовска Митровица, Ужице*), а за урбану микротопониимију предност се даје једночланим називима, односно генитивској маркици двочланих, супротстављајући им као неподесне номинативне облике личних имена типа *Ђенерал Јанковић*.

Други део књиге чини речник. Кад се упореди са речником у *Правопису МС-МХ*, запажа се да је у овом знатно мање речи, јер је приређивачима био „циљ да речник остане једноставан и погодан за свакодневну примену и брзу консултацију”. Избор и начин обраде речи чине га подеснијим за употребу.

Пред нама је приручник настао у време кад су сазреле потребе да се правопис промени. Аутори су новим поглављима и актуалним примерима попунили празнине и отклонили недостатке и нелогичности старог правописа тако што су понудили низ нових решења и учинили да ова књига буде занимљива и корисна свима који се било како баве писањем, а првенствено ђацима и студентима.

Милета Букумирић

ПРОСВЕТИТЕЉ ЉУБОМИР НЕНАДОВИЋ

(Др Мишо Дошлић: ПРОСВЕТИТЕЉСТВО И ДИДАКТИЧНОСТ
ЉУБОМИРА НЕНАДОВИЋА, Филолошки факултет у Приштини
и Интер-Ју-Прес, Београд, 1993)

Др Мишо Дошлић је урадио обимну и документовану студију „*Просветитељство и дидактичност Љубомира Ненадовића*“. У „*Уводу*“ студије образлаже мотиве и потребу писања научног рада о Љ. Ненадовићу, првом модерном српском путописцу, књижевнику и културном раднику, подвлачећи просветитељску дидактичност која је у наслову. Основни извори за проучавање Ненадовићевог рада су његова целокупна дела, поред богате библиографије, бројних листова и часописа и рукописа одбрањене докторске дисертације Живка Дурковића у Београду 1984. године. Поделио је студију на три обимна поглавља: I *Животни пут Љ. Ненадовића*, II *Просветитељске идеје*, III *Дидактичка усмереност*. На крају рада су *Закључци и литература*. У првом поглављу описује родно место Љубомира Ненадовића у Бранковини, школовање у Београду и Ваљеву, службовање у Београду, указујући на пишчеве опаске и анахронизам наставних програма, схематичност метода, али и на живо интересовање за књижевност, захваљујући нарочито кућном пријатељу песнику Сими Милутиновићу. Наставља о Ненадовићевом школовању у Прагу, друговању с Фрањом Курелцом и Јованом Виловским, о боравку по Србији и Јадрану, Берлину, о панславизму и философији здравог разума, професору Лудвигу Мишлеу, затим Грајсфалду, Хејделбергу, о Војчеку Коневском, Димитрију Матићу, о Швајцарској, Паризу, доласку у Београд, идејама француске револуције, али и разочарању због гушења њених револуционарних токова. Мења се и име „*Подунавка*“ у „*Шумадинку*“, која је после 36. броја забрањена, јер је ширила слободарске републиканске идеје.

После многих путовања враћа се у Београд, где је уредник „*Шумадинчета*“, одлази у Црну Гору (предмет подозрења и сумњи Аустрије и

Русије). Одлази у Цариград на једну годину обављања дипломатских послова, затим у Београд (1859-1968), Црну Гору и Беч, Немачку, Ваљево, Цетиње, и на крају у Ваљево. Што се тиче биографских података, Дошлић иде уобичајеном методом, сукцесивно, из године у годину, консултује обимну литературу, али не истражујући могуће архивске документе.

Дошлић аналитички и синтетично процењује књижевно дело Ненадовића с аспекта просветитељства и дидактичког, по чему је овај српски познати путописац близак просветитељству, предромантизму, сентиментализму и класицизму, близак и доситејевским идејама. За разлику од ранијих истраживача који су назначили и уочили ове особености Ненадовићевог књижевног дела, продубио је и проширио ову материју налазећи аргументе, чиме је обогатио стручна и књижевна сазнања о овим питањима на темељима — *филозофије здравог разума*. У Ненадовићевом књижевном делу популаришу се и основне поставке материјалистичке филозофије и хришћанска етика, али се осуђују сујеверје и верски фанатизам. Антидогматским Ненадовићевим прилазима проблемима *филозофије природе*, неуништивости материје с аспекта просветитељско-дидактичких и у анализи оваквих текстова Дошлић долази до читавог низа података да природа очовечује и естетско-етички препоруђује истичући везу путовања која су у функцији савремених сагледавања и одгонетања философских проблема о бићу и небићу, устројству света и природе. Такође истиче Ненадовићеву беспопштену критику капитализма, недовољност здравственог просвећивања, примитивизам и необразованост великог броја (нарочито сеоског) становништва, а и оних „са златом на грудима и шугом на рукама”. Аргументовано износи Ненадовићеву оштру критику монархије и апсолутистичке власти (на већем броју примера из дела пищевих), недостатке уставности и слободе, затим истиче антиратни став идеала „просвећеног” 19. века, напредак уметности и науке, материјализма, дарвинизма и непосредни доживљај револуције 1848, („Писма из Грајфефалда 1947. године, боравак у Швајцарској, „Писма из Италије”, више текстова у „Шумадинки” и др.). Коментарише о просветитељству које потврђује идеју Русоа о слободно рођеном човеку и његовом праву на слободу налазећи примере слободарства у Ненадовићевим текстовима (као примере Његошевог слободарства утканог у Ненадовићево дело), поборништву слободе мисли и штампе.

Дошлић расправља о дидактичкој књижевности Ненадовићевој у стиху и прози, друштвеноспитној њеној улози и вредности. Обраћа посебну пажњу на сазнајно-образовне елементе пищеве дидактичности у текстовима о многим научним појмовима и појавама, о путописним записима, као и у андрапошком делу „*Свештенство и ратарство*”, у којем је циљ рада дидак-

тички одређен. Такав је и програм „Шумадинке”, доситејевски интониран „Саветима здравог разума”, такве су идеје просвета за све, школе за све, са критичким опсервацијама о основној и средњој школи, „Шумадинкине” рубрике „Мирођије” и „Зачини”, Ненадовићеве идеје о школама интернатског карактера у којима би се радило на образовању и васпитању (учитељ образује, а васпитач васпитава).

Дуго се бавећи плодним и разноврсним делом *Љубомира Ненадовића*, др Мишо Дошлић је урадио занимљиву, научно поуздану и корисну интердисциплинарну студију о вези и прожимању књижевности и педагошко-филозофских дисциплина. Како је реч о актуалној релацији естетског и сазнајног, с једне, о недовољно проученом писцу, делу и неисстраженом научном проблему, с друге стране, то је ова монографија утолико потребнија и вреднија.

У оквиру насловом омеђене предметности истраживања аутор је аналитички истраживао значајније подтезе просветитељства и дидактичности Ненадовићевог дела. Прегледно и занимљиво је издвојио по десетак подтеза а у вези са два основна проблема. Интересантне су интерпретације о философији здравог разума, о природи-извору лепоте и циљу сазнања, о путовању-школи, о религији, вери, цркви, о социјалним односима, државном уређењу, о „просвећеном” XIX веку и Ненадовићевом философском ставу према рату, као и дидактичкој усмерености дела које је предмет истраживања. Даље испитивање дидактичке усмерености Ненадовићевог дела („Морално васпитање”, „Радно васпитање”, „Здравствено васпитање”, „Естетско васпитање”), аутор је синтетизовао после многобројних аналитичких продора у дело и са спонтаном и имплиците садржаном — племенитом тезом о „човечном човеку”, коју истраживач у делу открива и коју као увек потребну актуализује.

Тражећи „човечност човека” у Ненадовићевом делу, Дошлић му својим радом стреми и тиме даје допринос племенитом циљу и нашој култури. Ова студија има занимљиву структуру. После опсежних и разноврсних припремних, аналитичких поступака, аутор је синтетички студију развио у нове детаљније анализе посебних проблема-потеза. Студија је заснована на књижевној и педагошкој методологији и у њој се успешно комбинују адекватне и многобројне научне методе; књижевно и педагошко дело овог значајног српског писца, просветитеља и културног радника интерпретира се уз примену спољног, вантекстовног и унутартекстовног аналитичког продора: исцрпном обрадом ове широке теме Дошлић је дао значајан прилог интересантној и све актуалнијој релацији књижевност — педагогија, као и релацији дидактичка књижевност — настава. Подстакнут феноменом

омиљеног и дидактички употребљивог писца и његовог дела и његовим неједнаким, па и негаторским, вредновањем на естетском плану, разradio је дидактичку усмереност и просветитељске идеје у овом обимном и разноврсном делу дајући допринос проучавању дидактичке књижевности у настави.

С посебним афинитетом анализирао је однос дидактичког и естетског указујући на књижевно-уметничке и наставне вредности ове књижевне врсте; поред више релација, истраживачева пажња је радознало задржана на изучавању односа и васпитног у књижевном тексту. Ова истраживања су потврдила тезу да пренаглашена дидактичност гуши естетичко, али аутор у најбољим књижевним остваривањима овог писца, у његовим путописима, налази пожељну дидактичност која пулсира кроз уметничку поруку, а у публицистичким и педагошким радовима, који су препуни педагошких идеја, мисли и савета па и читавих програма, анализира функционалну дидактичност обогаћујући сазнање о наставној и читалачкој употребљивости књижевноуметничких и научнопопуларних текстова. Помно је анализирао и недовољно познате Ненадовићеве радове који имају дидактичко и шире едукативно и просветитељско значење и тако, крећући се сигурним и исправним методолошким путем, суптилном је теоријском, литерарном и педагошком анализом, проучавањем књижевних, философских, социолошких, психолошких обележја дела, студиозно обрадио доминантне особине литерарног и педагошког опуса овог ствараоца, његову просветитељску дидактичност.

Истраживач је у оценама одмерен, реалан, критички поуздан. Његов рад је резултат вишегодишњих истраживања, заснован на солидној теоријско-књижевној и педагошкој анализи. Детаљно упознавање проблема своје научне предметности, дуго, стрпљиво и интердисциплинарно истраживање — омогућили су аутору да сигурно и компетентно влада материјом, што је основа систематичности рада и конзистентног дела. Све то плодило је јасне мисли и свеже идеје занимљивих и аргументованих интерпретација проблема. Језик студије је узоран, а стил свеж, с пожељним и препознатљивим индивидуалним печатом.

Владета Вуковић

ДЕЛО КОЈЕ ЈЕ НЕДОСТАЈАЛО

(Др Маринко Божовић: ГОВОРИ СРЕДЊЕГ ИБРА,
Универзитет у Приштини, Приштина 1993.)

Говори и њихова дијалектолошка обележја били су обимна и богата област истраживања и проучавања српског језика. Научници су изазов прихватили и углавном завршили тај волуминозни научни задатак. На срећу наше науке, Божовићева студија о говорима Средњег Ибра и њен излазак из штампе попунили су једну од крупнијих преосталих празнина и научну литературу о нашем језику и нашој култури обогатили научним делом које је итекако недостајало. Већ то довољно је да на студију скрене пажњу и донесе јој признање научне јавности.

Сама студија, међутим, нуди за то више повода.

Река Ибар је у свом средњем току граница и размеђе између западног, ијекавског, и источног, екавског, говора. Долину реке и падине Копаоника са истока и Рогозне са запада у првом реду насељава становништво које говори екавским и које припада косовско-ресавским говорним изоглосама. Знатан део тога топографског подручја, поглавито с леве стране Ибра, међутим, насељава становништво које се у познатим историјским миграцијама доселило и које је у то подручје донело западни, ијекавски дијалекат. Заједнички живот, комуникацијски додир и везе, образовање, друштвени и културни развитак измешали су становништво, утолико лакше и брже што су истога, српскога, етничког порекла, али измешали и њихове говоре и испомерали многе стандарде и једног и другог изговора. У тај спектар међуутицаја и шароликости екавског и ијекавског изговора неке специфичности унео је и онај део српског живља који се није одупро османлијској исламизацији и који је претрпео културно-језички утицај ислама.

Ако се уз то има у виду да су говори Средњег Ибра све до овог истраживања били недовољно, чак исувише мало, проучени, више је него очигледно да се др Маринко Божовић прихватио колико изазовног и обимног толико и пионирског подухвата.

Основни задатак др Маринка Божовића био је да опише релевантне особине екавског и ијекавског говора у топографском подручју Средњег Ибра, прикаже промене до којих је дошло у посебним говорима измешаног становништва и утврди границе до којих су промене допрле. Да би тај централни задатак испунио, он је припремио увод у коме је разрешио све дилеме научне литературе око граница топографског подручја Средњег Ибра, а затим синтетички приказао историју и културни развитак подручја, миграцију и мешање аутохтоног и досељеног становништва кроз историју, савремену миграцију село-град, све до дејства масмедија модернога доба како на живот тако на говоре и језик. Систематичност у излагању, велики број различитих података, проверена и поуздана научна литература и синтетичност излагања издвајају овај део у целовиту и посебну сведену студију, веома корисну сваком оном ко буде проучавао подручје Средњег Ибра, али у првом реду верификују научни кредибилитет и истраживања, и студије, и писца студије.

Студија има два средишна дела.

У првом делу, под насловом „Гласовни систем”, обрађени су акцентологија, вокализам и консонантизам, а у другом, под насловом „Облици”, обрађене су врсте речи у говорима становништва Средњег Ибра. Да би се слика говора овога особеног говорног подручја на адекватан начин уклопила у дијалекатски мозаик српског језика, др Маринко Божовић је свестрано истражио, проучио и описао како сличности и разлике тих говора према суседним дијалектима, тако сличности и разлике према језику стандардне језичке норме. Основни закључак да ијекавски изговор постепено ишчезава и да га екавски изговор потискује под утицајем образовања, администрације и масовних медија извео је из аутентичне грађе, нађене на терену. И истраживачку дубину, и емпиријско-теоријску заснованост својих судова, и основну тезу истраживач је без дилеме и устручавања понудио на проверу: после закључних напомена, у студији је објавио једанаест прилога из обимног материјала који је прикупио, одабраних тако да чин сваки суд и централну тезу на убедљив начин потврде.

Иако је студија др Маринка Божовића у првом реду драгоценена по томе што је попунила једно повелико празно место у нашој дијалектологији, њена методолошка и научна заснованост и облик у коме је изишла пред научну јавност имају вредност која је исто толико препоручује.

Миленко Јевтовић